

ACTA INSTITUTI ARCHAEOLOGICI UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

PRÆHISTORICA

35/1

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

2021

<https://karolinum.cz/casopis/praehistorica>
© Univerzita Karlova, 2021
ISSN 0231-5432 (Print)
ISSN 2570-7213 (Online)

Obsah

<i>Lucie Burešová</i> , Artefakty interpretované jako „lékařské nástroje“ z doby železné nebo římské na území dnešní ČR, SR a naddunajské části Dolního Rakouska – Artefacts identified as “medical instruments” of the Iron Age or the Roman Age from, what is known today as, the Czech Republic, Slovakia and Lower Austria – North of the Danube	5
<i>Kamila Oles</i> , Transept zachodni w romańskiej katedrze św. św. Wita, Waclawa i Wojciecha na Praskim Grodzie – The occidental transept of the Romanesque cathedral of Saints Vitus, Wenceslaus and Adalbert at the Prague Castle	39
<i>Karel Sklenář</i> , Počátky univerzitní výuky neklasické archeologie v programových proslovech Jana Kollára a Jana Erazima Vocela (1849–1851) – The beginnings of university teaching of non-classical archaeology in the programme speeches of Jan Kollár and Jan Erazim Vocel (1849–1851)	59

Artefakty interpretované jako „lékařské nástroje“ z doby železné nebo římské na území dnešní ČR, SR a naddunajské části Dolního Rakouska

Artefacts identified as “medical instruments” of the Iron Age or the Roman Age from, what is known today as, the Czech Republic, Slovakia and Lower Austria – North of the Danube

Lucie Burešová

Abstrakt

Cílem článku je předložit katalog artefaktů z doby železné a římské nalezených na území dnešní České republiky, Slovenské republiky a naddunajské části Dolního Rakouska, které byly interpretovány jako „lékařské nástroje“. Je podán stručný přehled druhového a tvarového spektra takto interpretovaných artefaktů v prostředí Evropy a je sestaven katalog těchto artefaktů z doby železné a římské na zkoumaném území. U jednotlivých artefaktů je kriticky přehodnoceno, zda mohly sloužit k léčebným nebo diagnostickým účelům.

Abstract

The article presents a catalogue of artefacts identified as “medical instruments” of the Iron Age, or the Roman Age, from what is known today as the Czech Republic, Slovakia and the Lower Austria – North of the Danube. A brief overview of the types and the variety of shapes of the artefacts, interpreted as “medical instruments” in the European milieu, was presented and a catalogue of artefacts of the Iron Age or the Roman Age, from the territory under examination was compiled. The individual artefacts were critically reviewed, and it was decided whether they could have been used for therapeutic or diagnostic purposes.

Klíčová slova: lékařské nástroje – doba římská – doba železná – skalpel – nůž – jehla
Klíčová slova: medical instruments – Roman Age – Iron Age – scalpel – knife – needle

DOI: 10.14712/25707213.2021.1

1. Úvod

Pro archeologii medicíny je žádoucí disponovat katalogy nástrojů, které sloužily k diagnostickým či léčebným výkonům v různých historických obdobích, protože poskytují bázi pro vyhledávání analogií nalezených artefaktů a přispívají tak k doložení výskytu osob praktikujících výkony pomocí těchto artefaktů na zkoumaném území.

Archeologie medicíny se aktuálně zabývá oblastí materiálového výzkumu, především instrumentů, ikonografie a dalších projevů chirurgie a medicíny v minulosti, oblastí identifikace a diagnostiky patologií nebo neobvyklých příkladů chirurgických zákroků (*Shaw – Sykes 2018*). Rozvíjí se v souladu s aktuálním trendem v archeologii obecně, je kladen důraz na multidisciplinární spolupráci a cílí na přínosy lékařské a chirurgické historie pro moderní

vědu (*Faria 2015*). Archeologický výzkum medicíny a péče o nemocné má dlouhodobě tendenci zkoumat formální nástroje a procesy, nikoliv obor v širších souvislostech (*Shaw – Sykes 2018*). Na souvislosti však lze usuzovat až na základě validních informací. Protože o zkoumaném území neexistuje dostatek informací z písemných pramenů, neexistují kompletní katalogy nástrojů, které sloužily k diagnostickým či léčebným výkonům, a panují neshody na tom, které z interpretovaných artefaktů skutečně mohly sloužit k léčebným výkonům, přehled artefaktů a jejich kritické přezkoumání může sloužit jako solidní základ pro další analytické a syntetické aktivity badatelů. Analýza materiálu nemůže samostatně zodpovědět otázky dějin oboru, ale je nezbytnou potřebou v situaci, kdy katalog z definovaného území neexistuje. Rozvoj archeologie medicíny je brzděn také nepřesnou a nejednotnou terminologií a následující snahy

by proto měly být upnuty i ke sjednocení termínů a pojmů. Materiálový přístup je nutný k doplnění poznatků z lokalit, kde artefakty doposud nebyly přezkoumány jako celek, a badatelé se zaměřují pouze na dílčí jednotky, kterým přisuzují účel k léčbě zcela bez kontextu.

Stěžejní nevyřešené otázky archeologie medicíny v našem prostředí představují možnosti rozeznání místních nástrojů od římských a rozeznání artefaktů z doby římské od středověkých. Prameny poznání medicíny u barbarů jsou omezené. Samostatným problémem je nálezový kontext nástrojů v barbariku. Neexistuje katalog všech artefaktů interpretovaných jako „lékařské/medicínské nástroje“, „chirurgické nástroje“ nebo nástroje pro léčebné výkony z území dnešní ČR, SR a naddunajské části Dolního Rakouska. Označování artefaktů interpretovaných jako nástroje určené k léčebným výkonům není jednotné. Cílem textu je předložit katalog artefaktů z doby železné a římské nalezených na území dnešní České republiky, Slovenské republiky a naddunajské části Dolního Rakouska, které byly, resp. mohou být na základě analogií, interpretovány jako lékařské nástroje, a poskytnout kritické přehodnocení těchto pramenů.

2. Metody

V předloženém textu je využita rešerše zdrojů a sestavení katalogu, materiálová analýza a kritické přehodnocení interpretací. Výzkumnou otázkou je, které z artefaktů nalezených na území dnešní ČR, SR a naddunajské části Dolního Rakouska, u nichž je předpokládán původ v době halštatské, laténské a římské, mohly sloužit k diagnostickým a léčebným výkonům.

Hlavním výstupem článku je katalog artefaktů z doby železné a římské, které byly interpretovány jako lékařské nástroje a jsou uloženy ve sbírkotvorných institucích v České republice, Slovenské republice a naddunajské části Dolního Rakouska, nebo jsou uloženy v soukromých sbírkách na území těchto států. Katalog je doplněn o zjištěné artefakty doposud nepovažované za lékařské nástroje, ale odpovídající analogiím z našeho a římského prostředí, které jsou vyhledány ve vybraných muzeích v České republice. Jednotlivé artefakty jsou dále porovnávány s analogiemi a je kriticky zhodnocena jejich původní interpretace.

Za nástroje k léčebným a diagnostickým výkonům jsou pro účely tohoto textu považovány kovové artefakty, u kterých je badateli předpokládáno užívání k činností spojeným s diagnostikou a léčbou chorob v rámci organizované činnosti, kterou označují za lékařství nebo chirurgii. V práci jsou kriticky posouzeny jednotlivé artefakty s vědomím, že ani existence analogie nevyklučuje možnost, že byl arte-

fakt užíván jiným než badateli předpokládaným způsobem, jde i o artefakty, které mohly být v minulosti interpretovány mylně. Geografická oblast zájmu je zvolena s ohledem na fakt, že v době železné a římské mohly tyto v současnosti hranicemi oddělené země pojit těsné vztahy (resp. tvořit jeden celek). Napovídá tomu například rozptyl artefaktů v době římské (např. *Elschek 2017*). Zasažení tématu do doby železné a římské plyne především ze zájmu předložit materiál, který může být srovnáván s obdobím počátků vědeckého pojetí antické medicíny. Fakticky se tak jedná o období od roku 800 př. n. l. do roku 400 n. l. na území střední Evropy. Vznik prvních paradigmat v rámci tzv. západní medicíny je možné pozorovat v Řecku od 5. stol. př. n. l., práce se tedy soustředí zejména na dobu od vzniku těchto prvních paradigmat v rámci cyklu rozvoje vědy s jistým přesahem do předparadigmatického období. Zkoumané období je ohraničeno začátkem doby halštatské a koncem doby římské na definovaném území, jsou sledovány artefakty z území dnešní ČR, SR a naddunajské části Dolního Rakouska z období od roku 800 př. n. l. do roku 400 n. l.

3. Archeologické prameny

O jednotlivých artefaktech je možné se dozvědět z informací publikovaných archeology nebo historiky, pouze určitá část artefaktů je vystavena v muzeích. Rozsáhlá sbírka nástrojů a jiného vybavení pro diagnostiku a léčbu chorob je umístěna v Britském muzeu, nálezy z Pompejí jsou uloženy v Národním archeologickém muzeu v Neapoli, nálezy z Manchingu v Městském muzeu v Ingolstadtu. Nejstarší nástroje ve sbírkách Zdravotnického muzea Národní lékařské knihovny ČR pocházejí z 19. století, tři položky inventáře představují kopie bronzových nálezů (vyrobené v 19. století) z Pompejí (výběr z nálezů z *Casa del Chirurgo*). Starší artefakty se nacházejí jednotlivě ve sbírkách muzeí, která nemají vyhrazená oddělení nebo části pro archeologii medicíny.

Největší katalogy medicínských nástrojů sestavil *J. S. Milne (1907)* a později *Ernst Künzl (Künzl – Hassel – Künzl 1983)*. Souhrn toaletních a lékařských nástrojů ze švýcarské lokality Augst a Kaiseraugst připravila *Emilie Riha (1986; 1990)*, *Kordula Gostenčnik (2001)* přispěla k poznání problematiky analýzou nástrojů z Magdalensbergu. Na díla *J. S. Milna* a *E. Künzla* navázal souhrnným dílem *Lawrence J. Blüquez (2014)*.

3.1 Kritika pramenů

Chirurgické nástroje se na zkoumaném území vyskytují často bez kontextu. Velké množství artefaktů je

získáno povrchovými sběry nebo laickou detektorovou prospekci. S každým artefaktem se pracuje jednotlivě, v publikacích často není reflektováno, zda jiné indicie nasvědčují přítomnosti specializované osoby (chirurga) na zkoumané lokalitě v dané době.

Ze zkoumaného území je získáno pouze malé množství artefaktů, které lze bez vážných pochybností spojovat s léčbou. Náhodně nalezené artefakty (interpretované jako chirurgické nástroje) na lokalitách s doloženým osídlením v době laténské nebo římské mají často prokázané využívání také v jiných obdobích. Atraktivita nálezů chirurgického nástroje z daných historických období může rovněž svádět k neuvážené interpretaci. Podobnosti v nástrojích je možné zaznamenat například i v pozdním středověku (např. *Florea 2013*, 154) nebo novověku (např. *Heisters 1724*; *Brambilla, 1781*). Ačkoliv bylo dění v oblasti medicíny a chirurgie v tomto období bouřlivé, mistři na univerzitách významnou měrou vycházeli z antické vzdělanosti (vliv dochovaných Galénových děl) a to se pravděpodobně projevilo i na nástrojovém vybavení.

K. Gostenčnik (2002, 163) na souboru z Magdalensbergu také zjistila, že typologická pozorování nemají současně chronologický význam. Jednotlivé nástroje bez známého kontextu je tedy obtížné správně datovat.

Pro rozeznání nástrojů místní výroby od importovaných neexistují exaktní metody. Možným způsobem se tedy jeví pouze srovnávání artefaktů s analogiemi. Na základě dřívějších nálezů byly popsány některé obecné vlastnosti nástrojů k léčebným výkonům vyráběných v prostředí barbarika od 4. do 1. st. př. n. l., kdy se měl projevit vliv přenosu řecké vzdělanosti na území střední Evropy, ale samotné praktiky zůstávaly značně nezávislé na tomto vlivu (*Künzl, E. 1995*, 224).

3.2 Nálezové kontexty

Jednotlivé nástroje, kterým badatelé v dřívě publikovaných pracích přisoudili účel k chirurgické léčbě, jsou spojeny s lokalitami římských táborů, kupříkladu s Oberleiserbergem (*Kern 1996*, 388) a Mušovem (*Tejral 1971*, 37), místem nálezů importů jsou římské vily (respektive vily v římském stylu), například v Cíferi-Páci (*Kolník 2004*, 210), velké množství artefaktů je však zcela bez známého kontextu. Samostatným problémem je nálezový kontext nástrojů v barbariku. Instrumenty je možné snáze interpretovat, pokud jsou nalézány jako soubory nebo v hrobových výbavách. Je nutné vzít v úvahu, že přítomnost nástroje v hrobě není důkazem uložení „lékaře/chirurga“ a problematičtější je rovněž usuzovat na základě odhadovaného původu artefaktu také na původ pohřbeného.

Hroby jsou zásadním zdrojem nástrojů řeckých a římských artefaktů interpretovaných jako nástroje pro léčbu a diagnostiku. Z toho se usuzuje, že období římské říše mohlo být specifické tím, že byli chirurgové pohřbíváni se svým instrumentáři, v jiných obdobích není tento fenomén sledován (*Bliquez 2003*). Hroby, o nichž se hovoří jako o chirurgických, jsou v římském Rakousku vzácné a tento fenomén se vyskytuje pouze v Carnuntu (*Gostenčnik 2002*, 164). V situaci, kdy není hrob označen, nebo k němu neexistují jiné informace, které s jistotou doloží, že v hrobě je uložen specialista v jejich užívání, ovšem není možné pouhou přítomností nástrojů považovat za důkaz.

Řada artefaktů, o nichž je uvažováno jako o chirurgických nástrojích, je zcela bez kontextu, tedy pořízena v rámci sběrů nebo laické detektorové prospekce. Vzhledem k tomu, že se jedná zpravidla o kovové artefakty, rozvoj detektoringu v minulých letech hraje významnou roli. Obzvláště některé artefakty, snadno identifikovatelné kvůli tvaru (spatula, skalpel), mohou být ztraceny na černém trhu.

4. Názvosloví a morfologie nástrojů

Nástroje užívané k operačním výkonům jsou nazývány chirurgické. *M. Duda a B. Niederle (2000, 40)* považují termín nástroj za analogický k termínu instrument. Vychází z latinského *īnstrūmentum*, které je překládáno jako nástroj či nářadí. Slovo *īnstrūmentārium* je pak souborný název pro *chirurgické* nástroje (*Kábrt – Kábrt 2004*, 513). V tomto významu jsou v následujícím textu využívány. Slovo *nástroj* je tak užíváno v obecném významu, slovo *instrument* pak v přímém spojení s chirurgií.

V článku jsou blíže popsány pouze ty nástroje, jejichž exempláře již byly na zkoumaném území identifikovány. Některé další fyzicky nalezené artefakty na jiných lokalitách, nebo známé pouze z písemných pramenů, jsou v textu uvedeny názvem, u některých jsou zmíněny i určité vlastnosti.

4.1 Kosmetické nástroje versus chirurgické nástroje

Kosmetické nástroje nedokládají specializovanou činnost, jejich zařazení mezi chirurgické či směšování s chirurgickými tedy není opodstatněné. Problematiku výstižně vysvětlila *K. Gostenčnik (2013, 95)*, když zvolila k rozlišení artefaktů spojených s organizovanou činností, oproti artefaktům užívaným širokou veřejností např. k osobní hygieně, třídění nástrojů na primární a sekundární. V samé podstatě je tak možné primární nástroje přímo spojovat s činnostmi „lékařů“ (je nutné poznamenat, že autorka

ve svém textu užívá moderního významu pojmu „lékařství“, tedy že nereflektuje oddělenou existenci a náplň chirurgie a medicíny). Sekundární nástroje označuje jako „toaletní“, tedy pro každodenní užití. Uvádí dále, že většina nálezů označovaných v archeologické literatuře jako „lékařské nástroje“ jsou ve skutečnosti toaletní potřeby. Za nástroje primárně určené k léčebným výkonům jsou tedy považovány např. skalpely, chirurgické nože, katetry, kostní dláta, lékařské pinzety a svorky, jehly k řešení katarakty, lancety na pouštění žilou, spekula, speciální nástroje (pily ke kraniotomiím a podobně), zubní a kostní kleště, litotomické nástroje, za sekundární pak lžíce, špachtle a ušní sondy, balzamária, krabičky na léčiva a kulaté plechové nádoby, pinzety, třecí desky (Gostenčnik 2013, 95), ale také např. párátka a strigily (Weller – Kaiser – Heynowski 2016, 39, 45). Emilie Riha (1986) provedla již dříve rozřídění materiálu při zpracování nálezů z Augstu do tří kategorií. Rozlišila čistě toaletní nástroje, nástroje pro lékařské a kosmetické účely a čistě lékařské a speciální nástroje. Vzniká tak ovšem střední kategorie, která neumožňuje rozhodnout, zda je vhodné uvažovat o přítomnosti specializovaných aktivit na lokalitě, či nikoliv.

Různé sondy, jako jsou špachtle nebo lžíce nebo nesčetné ušní lžíce, mohly být používány jak v kosmetice, tak v chirurgii a interpretace tedy závisí na kontextu nálezu (Gostenčnik 2013, 95). Ten však často zcela chybí, neboť řada artefaktů byla nalezena laicky detektorovými průzkumy. Mezi nástroje osobní hygieny patří rovněž strigila (obr. 1: 1), zrcátka a břitva. Na zkoumaném území byla nalezena řada nástrojů, které je vzhledem ke kontextu možné přiřadit k sekundárním nástrojům. Příkladem je spatula a třecí destička z Mušova (obr. 1: 2). Nález těchto dvou artefaktů vyvolal řadu otázek. E. Künzl považuje nález třecí destičky (místní výroby) se spatulou (u které předpokládá, že jde o originální římský výrobek z let 50 až 150 n. l.) v hrobě za důkaz uložení germánského příslušníka elity a srovnává tento kontext nikoliv s „hroby lékařů“, ale s hroby dunajských provincií bohatě vybavenými příslušenstvím a kosmetickým vybavením (Peška – Tějral – Von Carnap-Bornheim 2002). U. Weller, H. Kaiser a R. Heynowski (2016) zařadili do svého katalogu i hřebeny, břitvy a zrcadla.

4.2 Chirurgické nástroje řeckého a římského původu

V posledních třech desetiletích značnou měrou vzrostl zájem o poznání antické chirurgie. Jako prameny posloužily nové archeologické nálezy a údaje z písemných pramenů (principy interního lékařství jsou z většiny archeologicky nerozpoznatelné a jsou známy pouze ze spisů, především z hippokratov-

ských, a řada z nich je přenesena do moderní medicíny). Výzkumy odhalily více než 120 různých operací prováděných za existence římské říše a podle Galéna existovala operace pro každou část těla. Valná většina výkonů vyžadovala použití skalpelu, popřípadě jiného nástroje z kovu, včetně katetrů, výjimečně prostředků z jiných materiálů, jako jsou nádoby či baňky (Bliquez 2014, 1).

S větší opatrností při interpretaci je nutné přistupovat k artefaktům, které mohly sloužit k diagnostice či léčbě chorob a místo jejich výroby je odhadováno na území barbarika. Z písemných pramenů totiž nejsou známy jasné informace o léčebných praktikách na tomto území a není zřejmé, kdo nástroje používal a jakým způsobem. Plinius starší hovoří o existenci druidů, jakožto kouzelníků a lékařů (Plinius, NH, 30, 4; Bostock – Riley 1855), o rostlinách, které pěstovali (Plinius, NH, 16, 95; Bostock – Riley 1855) a jejich určitých účincích (Plinius, NH, 24, 62; Bostock – Riley 1855).

Názvosloví jednotlivých nástrojů je nejednotné především z důvodu přepisů lékařských textů. Odlišnosti nastaly již při překladech z řečtiny do latiny, kdy někteří autoři ponechávají předmětům řecká označení, jiní je nahrazují latinskými názvy. Středověké texty pracují s latinou, u nástrojů, kde zřejmě existovala kontinuita užívání, jsou často uváděny i řecké varianty názvů a tento fenomén se v řadě případů dochoval do současnosti (Bliquez 2014, 3).

Informace z písemných pramenů o tom, že většina antických lékařů získala dovednosti vyučením, a to často ve spojení s vojenskou službou nebo v rámci farmaceutického bádání, mohou být stěžejní pro vysvětlení nálezových kontextů. Galén pocházel z bohatých poměrů a mohl si tak dovolit navštěvovat přednášky prominentních lékařů na Kóu nebo v Alexandrii, ale i pořízení samotných nástrojů (Bliquez 2014, 8). Poznatky o Galénovi jsou sice nepostradatelné pro pochopení dobové situace, jde však o elitního jedince a praxe běžných lékařů mohla být odlišná. Zásadní pro vysvětlení každodennosti lékařů jsou tedy archeologické nálezy, v popředí s artefakty z Pompejí, z antické Marcianopole v Bulharsku a z Rimini. V Pompejích bylo zjištěno více než 20 míst, ve kterých pravděpodobně byly prováděny chirurgické či obecně léčebné výkony. Množství a spektrum nástrojů například v *Casa del Medico Nuovo* vede k závěrům, že se jednalo o místo plnohodnotné praxe více lékařů (Bliquez 2014, 12). Vzhledem k významu válečné chirurgie (chirurgie v bojových a dalších výjimečných podmínkách) v antice patří nástroje k nálezům také v kontextu římských vojenských pevností a táborů. Na lokalitě Vindonissa ve Švýcarsku bylo nalezeno celkem 326 nástrojů ve 22 polohách (Baker 2004). Nejasné zůstávají okolnosti uložení nástrojů se zemřelými ve formě hrobové výbavy, situace také

nevyovídá o tom, zda jde o plné instrumentarium či pouze jeho část (Künzl 1983).

Má se za to, že lékařská praxe, tak aby umožnila provedení většiny známých výkonů, mohla být prováděna s následujícím minimálním nástrojovým vybavením: skalpel, ostrý retraktor, kleště, jehla či sonda a špachtle. To dokládají i přenosné soupravy nalezené například na *Piazza del Anfiteatro* v Pompejích, v hrobě ve Wehringenu v Bavorsku a v Herculaneu. Lékárenská praxe vyžadovala špachtle, ligu ly, lžičky, nádoby na léky a brusné kameny (Bliquez 2014, 12). V Mohučském muzeu je uložena například řada lékových nádob složených ze dvou válcových pouzder, ke kterým je připojeno další pouzdro na nástroj k mísení a aplikaci. Nádoby jsou opatřeny víky připojenými řetízkem (Künzl 2002, tab. 38–40).

Galén popisuje důležitost výrobců nástrojů. Reliéfní zobrazení z ikonografie dokládají existenci specializovaných obchodů. Výroba nástrojů byla doložena v Pompejích, šlo o dílnu vyrábějící chirurgické nástroje z kovu, dále je znám obchod v Dionu v Řecku, kam byla dle badatelů dovezena k opravě gynekologická zrcadla. Špachtle, lžice, sondy s olivkami na koncích (*dipyrene*) a pinzety mohly být používány i laiky a zřejmě tedy bylo možné je pořídit i u kováře. Pravděpodobná je i možnost výroby specializovaných nástrojů samotnými lékaři (což je možné sledovat i později v průběhu novodobé historie lékařství), Galén hovoří o svém vlastním navrhování modelů nových typů nástrojů pro zpracování kováři (Bliquez 2014, 14). Nástroje byly vyráběny převážně z bronzu nebo mosazi. Často jsou oboustranné, například špachtle a lžičky jsou doplněny olivkami pro broušení, sondáž a kauterizaci, skalpely jsou doplněny tupými disektory, jehly pak retraktory. Čepel nástrojů pro řezání a propichování (například skalpely, jehly, dláta) byly často ze železa nebo oceli s cínovými nebo olověnými spoji (Bliquez 2014, 16). Například Galén požaduje své nástroje z norické oceli a nejtěžšího železa (Baker 2013, 156). Většina dochovaných hmotných pramenů jsou jednoduché železné nástroje a kontrastují tak s římskou tendencí vyrábět jednoduché bronzové nástroje nebo nástroje dvoudílné z bronzu a železa (Jakielski – Notis 2000). Kromě kovových artefaktů je možné výjimečně nalézt kostěné sondy a krabice, skleněné a hliněné misky, kádinky a sklenice, ojedinelé dřevěné sondy a nádoby (Bliquez 2014, 17).

Nástroje byly vyráběny odléváním, kováním a tvářením za studena (Bliquez 2014, 17). V současnosti jsou nástroje vyráběny z oceli (tepelným zpracováním, tvářením za studena a s využitím dalších povrchových úprav), z neželezných kovů (titan, dural, zlato), slinutých karbidů a plastů (Jirků – Pazdziora 2006). Rukojeti skalpelů a sekvestrační kleště byly odlévány do forem, katetry a trubičky řezány, vybíjeny a tvarovány z fólie, nástroje ze železa a oceli

(čepel) pak kovány. Možné je i použití soustruhů pro závity na gynekologických zrcadlech. Některé nástroje jsou zdobené tautováním, niellem, inkrustací stříbrem nebo korintským bronzem (Bliquez 2014, 18–19). Informace o specifickém zdobení chirurgických nástrojů může být cenná při jejich interpretaci, zdobené však mohou být i jiné nástroje.

Z archeologických nálezů a písemných pramenů lze sestavit přehled základních instrumentů. Nálezy v řeckém a římském prostředí zahrnují baňky (na baňkování), nástroje na řezání a propichování, tedy nože (přesněji lékařské nože, také *smile*, *machaira*, *machairis*, *sideros*), nožíky, skalpely, jehly, trojúhelníkové jehly, kautery, dále sondy, špachtle (*spatula*, také tyčovitě *rhabdos* a *atraktos*) a lžičky, gynekologická a anální zrcadla, dilatátory (také specializovaný *molubdion*), katetry, oční sondy, vidlicovité nástroje na obracení (Bliquez 2014; Gostenčnik 2004). Z Galénova popisu skalpelů vyplývá, že čepel umístěná v těle nástroje (*corpus*) může být špičatá nebo široká, ostrá nebo extrémně ostrá, velmi ostrá a jemná, zakřivená, zakřivená a široká ve špičce, nebo ve tvaru kapky (Bliquez 2014). Kostní a zubní nástroje jsou vrtáky, páky (také *prion*, pro trepanaci *prion kharktos*), pily, škrabky (také *xyster*, který má nejasné vysvětlení), kleště a retraktory, tzv. extraktory kostí (*osteologon*), háky (mimo jiné také kotvovitá sonda *ankuromele*). Mezi gynekologické instrumenty patří také nástroj na destrukci embrya (*piestron*), nástroje k vytahování zbytků zárodku (*halkuster*) a trubice (*klyster*). Účely a názvy těchto nástrojů jsou známy z písemných pramenů (Gostenčnik 2004; Bliquez 2014).

Retraktory, rozvěrače/rozvěráky (rovněž ekatery) a háky slouží k roztahování a rozevírání operační rány. Do značné míry poukazují na nutnost zapojení asistenta při operačním výkonu. Asistent používá tyto nástroje ke zpřístupnění a zpřehlednění operačního pole chirurgovi. Háky a háčky mohou sloužit dle tvaru a velikosti k různým účelům, např. háčky na šlachy, háky na kosti. V současném i historickém instrumentariu je možné nalézt tupé i ostré varianty. Ostré jsou samozřejmě spojeny s rizikem perforace tkáně/orgánu, mohou ale posloužit v povrchových vrstvách. Ekatery v moderním instrumentariu zůstávají ve své poloze díky zámečku. Tupé a ostré háky se někdy navzájem kombinují a vytvářejí oboustranný nástroj, dva háčky jsou pak zpravidla vloženy do rukojeti (Gostenčnik 2002, 166).

Dochovány jsou také kovové mužské katetry (či jejich fragmenty) se zakřivením ve tvaru písmene S s doposud viditelnými otvory k odlučování obsahu močového měchýře (Gostenčnik 2002, 166) a případně k inserci tekutiny k výplachům. Jde o katetry/cévky jednocestné. Jakoukoliv déletrvajícím katetrizaci lze vyloučit (cévka by v močové trubici nesetřvala bez zajištění, katetrizovaný jedinec by se nemohl

pohnout bez rizika poškození tkání, delší tlak kovové cévky na tkáň by působil destruktivně). Z dnešního pohledu nepředstavuje močový katetr chirurgický nástroj, ale je považován za zdravotnický prostředek. Katetrizace je invazivním výkonem (Vytejšková *et al.* 2015, 124). Zánětlivá onemocnění močových cest a řešení močových kamenů jsou ve starověké lékařské literatuře běžným tématem, kameny byly podle popisů odstraňovány chirurgicky (Gostenčnik 2002, 167). Katetrizace močového měchýře je spojena s řadou rizik (Vytejšková *et al.* 2015, 124), která byla použitím kovového nebo dřevěného katetru umocněna. Riziko infekčních komplikací je rovněž zvýšeno poraněním při zavádění katetru (ostré hrany, popř. i třísky u dřevěného katetru).

Nálezy nástrojů z římského prostředí se v signifikantním počtu objevují i v archeologických situacích na území střední Evropy. Na lokalitě Magdalensberg bylo nalezeno téměř 125 nástrojů ze slitin mědi (Gostenčnik 2004, 370). T. Kolník předpokládá, že výskyt chirurgických nástrojů ve střední Evropě vypovídá o silném vlivu římsko-provinciálního prostředí a oboustranných kontaktech. Stupeň romanizace (v Čechách se o romanizaci hovořit nedá) mohl být podle něj na slovenském území silnější, než je z archeologických nálezů zřejmé (Kolník 2004).

4.3 Znaky pramenů

Nálezy importovaných nástrojů z římského prostředí dokládají kontakty s antickým světem a jeho hmotnou kulturou i praktikami, existují však nástroje typické tvarem a složením (a zároveň antropologickými doklady realizace technik) na území barbarika. Např. E. Künzl (1995, 222) označuje pily na trepanaci za specialitu Keltů, přičemž nachází železné i bronzové exempláře. Uvádí dále, že nástroje z hrobů LT C jsou místní produkce, jsou vyrobeny ze železa a kovářem velmi dovedně konstruovány k operačním výkonům, přičemž helenistický vliv na nich není patrný (Künzl, E. 1995, 223).

V období LT D se začaly do barbarika dovážet spatuly, pravděpodobně z Itálie. Z tohoto období zde chybí železné nástroje. Lokální nástroje v Galii, jižním Německu, dunajských zemích a Británii zmizely nejpозději při dobývání Římany, kdy bylo barbarikum téměř zcela pohlceno vlivem římské říše. Provádění vlastních léčebných praktik, do značné míry nezávislých na řeckém vlivu, je možné na území barbarika odhadovat od 4. do 1. st. př. n. l. (Künzl, E. 1995, 224).

Bližší vhléd do vnímání instrumentů ve zkoumaném období poskytují některé písemné prameny. Všechny nástroje měly být dobře přizpůsobeny pro použití velikostí, hmotností a precizností, konkrétní slitiny mědi měly být používány pouze pro určité

typy nástrojů. Pro návštěvy (vizity, kolečka) pacientů mohly být některé základní nástroje uloženy v přenosném kufříku. Některé nástroje měly být pro práci v terénu uchovávány v jakémsi cestovním balení (*parexodos*; Bliquez 2003).

Ve zkoumané geografické oblasti jsou známy nálezy artefaktů interpretovaných jako skalpely, lancetovité a chirurgické nože, špachtle, jehly, pinzety a trepanační pily. Tyto jednotlivé nástroje a „zdravotnické“ prostředky (z dnešního pohledu) prošly mezi svou první doposud známou podobou a dnešní podobou určitým vývojem. Úplný obraz situace na definovaném území v době železné a římské tvoří nástroje místní produkce a nástroje importované.

Nástroje jsou tvořeny funkční (neboli pracovní) částí a pomocnou (neboli úchopovou) částí. Podle pracovní části se pak rozeznávají nástroje ostré a tupé. Nástroje pohyblivé pak mají také tzv. zámek, tedy např. čep, který spojuje pohyblivá ramena kleští a podobně (Duda – Niederle 2000, 40). Současné pojmání medicíny ovlivňuje pohled badatelů na předchozí období. Kupříkladu používání termínu „chirurgická pinzeta“ v katalogích artefaktů neodpovídá specifické vlastnosti chirurgické pinzety v dnešním instrumentáriu, která se od tzv. anatomické pinzety liší přítomností zoubků na konci funkční části. Zachycení podoby nástrojů používaných v 18. a 19. století však poskytuje vhléd do situace, ve které byly realizovány první výzkumy Pompejí a Herculanea, nástroje začátku 20. století pak reflektují stav známý J. L. Píčoví při výzkumu Stradonic.

4.3.1 Skalpel a nůž

Skalpel (*σίδηρος*, Bliquez 2014, 7; *scalpellum*, rovněž „nůž chirurgický“, Kábrt – Kábrt 2004, 842) patří mezi základní nástroje. Je tvořen ostrou pracovní částí a dobře uchopitelnou pomocnou částí obvykle vybavenou zdrsněním části povrchu k dosažení bezpečného držení. Patří mezi nejčastěji nalézané chirurgické nástroje. Téměř každá nalezená sada chirurgických nástrojů obsahuje alespoň jeden kus. Primárním účelem skalpelu je rozříznutí, proříznutí a vyříznutí tkání (Bliquez 2014, 72). Standardní skalpel pocházející z římské říše se skládá z obdélníkového držadla ze slitiny mědi a s čepelí ze železa ve tvaru listu (Bliquez 2014, 72). Skalpely byly nalezeny v mnoha variantách a objevují se v ikonografických pramenech. Čepele nebývají vždy zachovány, ale jsou známy exempláře skalpelů s různými tvary a rozměry čepelí (Gostenčnik 2013, 96). Skalpely mají velmi specifický tvar, je možné je však zaměnit za nože určené pro jinou činnost. V nálezovém fondu doby římské je vhodné je odlišit především od břitev určených k holení.

Členění na nože a skalpely v katalozích archeologů není jednotné. V dnešním instrumentáriu se s názvem „nůž“ setkáváme např. u amputačního nože, nebo transplantačního nože. Prakticky tedy u nástrojů s dlouhou čepelí. V katalozích artefaktů délka čepele není reflektována, badatelé přiřazují nástroje dle vlastního úsudku. V hippokratovském díle je možné nalézt termín μάχαυρα, tedy výraz pro nůž používaný i v jiných kontextech, v Galénových dílech pak *litotomický nůž* (*skolopomachairion*) a *dlouhý disekční nůž* (*προμηκες μαχαίριον*). Obecně je tak možné přijmout tvrzení, že skalpel, oproti noži, slouží k provádění přesných řezů, je proto vyžadována malá tenká čepel a je tedy celkově menší. Největší z naprosto neporušených skalpelů v neapolském muzeu měří 17 cm na délku (Bliquez 2014, 76). Oproti tomu například (porušená) rukojeť v mohučském muzeu měří 16,8 cm bez čepele (Künzl 2002, 27). Nože jsou očekávány větší a s delší čepelí, skalpely měly být malé tak, že bylo vyloučeno běžné užívání ke každodenním účelům. Názvy pro nůž a skalpel ovšem mohly být užívány nejednotně a být zaměňovány (Bliquez 2014, 77).

4.3.2 Spatula

Jednostranné či oboustranné nástroje zakončené tupou konkávní stěrkou mohou být označovány jako špachtle, sonda, spatula, nebo pátradlo. K. Gostenčnik (2013, 95) je řadí mezi sekundární nástroje. K zařazení mezi chirurgické nástroje je tedy nutné znát nálezový kontext. Importované špachtle jsou často oboustranně použitelné, přičemž jeden konec je často tvarován jako malý knoflík pro broušení různých látek. Jednodušší typy, např. helenistický typ s konkávní stěrkou a s malými křídly, se poměrně často vyskytují již na keltských oppidech. Lžičkové sondy se liší od oválného tvaru až po tvar vrbového listu. Nejsou chronologicky citlivé (Gostenčnik 2002, 168). Ušní sondy/lžičky jsou jednoduché nástroje s kulatou lžičkou nebo zakončením ve tvaru disku (Gostenčnik 2002, 170). Chirurgické lžičky v moderním instrumentáriu slouží k vyškrabávání obsahu v různých prostředích, za tímto účelem je jejich okraj velmi ostrý a nástroj má delší úchopovou část.

4.3.3 Jehla

V *Corpus Hippocraticum* jsou zaznamenány tři případy použití jehel. Jde o propíchnutí otoku kolen při tyfu špičkou trojúhelníkové jehly zvané akis (*κέντρο ακίδος τριγώνου*), dále o použití běžné šicí jehly (*βελόνη*) k sešití hemoroidů, aby tkáň po zaškrcení samy odpadly, a *ραπίον*, nebo šicí jehla, k propíchnutí pytle před rodičkou naplněného vodou, na který byl umístěn novorozenec po poro-

du (resp. před tím, než byla odříznuta pupečnicková šňůra dítěte). Po propíchnutí pak, jak voda vytékala, byl po klesajícím vaku novorozenec jemně vytážen (Bliquez 2014, 30). Jehly s očkem (šicí) používané v chirurgii jsou popisovány jako ostré a dále jako jemné a velmi jemné, silné, tupé, zahnuté, zahnuté na konci. Jehly s očkem měly řadu účelů a možností užití (Bliquez 2014, 148).

Diskuse o jehlách vyvstala zejména ve spojení s prováděním očních výkonů. Ve spojení s některými bodci či jehlicemi nalézánými mezi artefakty na zkoumaném území (*kat. č. 18, 30, 31*) byla vyslovena hypotéza jejich užití k očním výkonům. Návrh J. Jílka (2004, 33–34) později reviduje T. Žeman (2017, 35). Problematika očních výkonů v historii je však značně komplikovaná a náročnost reklinace i potenciální aspirační metody řešení katarakty vyžaduje nástroje velmi specifických vlastností, kterých diskutované nástroje buď nedosahují, nebo zcela chybí části artefaktů nutné k doložení těchto předpokladů. Katarakta byla řešena (výkon vyžaduje dislokaci čočky pomocí ostré jehly) pravděpodobně od 2. tis. př. n. l. (Johns 1904), o extrakci čočky se hovoří od 6. st. př. n. l., uvažuje se rovněž o užití dutých jehel k výkonu aspirace katarakty, a to na základě nálezu sady jehel v Montbellet ve Francii v roce 1975 a duté jehly z Viladamat ve Španělsku v roce 1992 datovaných mezi 1. a 3. st. n. l. (Pérez-Cambrodí et al. 2015, 784). Pro identifikaci podobných artefaktů v našem prostředí je nutné přijmout fakt, že paracentéza oka má potenciál být úspěšná pouze, pokud pracovní část jehly nepřesáhne tloušťkou 2,2 mm a nepronikne hlouběji než 25,0 mm (vzhledem k sagitálnímu rozměru bulbu).

4.3.4 Pinzeta

Pinzety jsou autory zařazovány mezi sekundární nástroje (Gostenčnik 2013, 95). Tento problém rozebral i L. J. Bliquez (2014, 4). Došel k názoru, že není vhodné volně směšovat předměty každodenního užívání s chirurgickými, pokud není známý kontext. Objevuje se však termín chirurgická pinzeta, která se od kosmetické liší tvarem. Zde je nutné poznamenat, že z pohledu moderní chirurgie představuje chirurgická pinzeta nástroj, který má na konci funkční části drobné ostré zoubky (na jednom rameni dva, na druhém jeden, vytváří tedy jakýsi zámek vhodný k nepohyblivému úchopu tkáně), známé například na exempláři z 1.–3. st. n. l. (Weller – Kaiser – Heynowski 2016, obr. 2.2.1.1.).

Nejčastěji se objevují velmi jednoduché pinzety z ohnutého plechu (Gostenčnik 2002, 180). V kontextu sad chirurgických nástrojů jsou však nalézány také dlouhé pinzety s relativně tenkými (i když vždy plochými) rameny a úzkými čelistmi, k preciznímu uchopení tkání.

4.3.5 Pila ke kraniotomii

V kontextu doby laténské jsou nalézány drobné nástroje s rozšířenou funkční částí, jejíž okraj je opatřen malými (původně pravděpodobně ostrými, dnes vlivem oxidačních procesů železa dochováno jen zvlnění) zoubky. Je předpokládáno jejich užívání při perforaci kosti lebeční. Tyto pilky jsou obvykle nazývány trepanační, i přes to, že označovat trepanací provedení otvoru pilkou není zcela přesné. *Trypanon* je totiž označení pro vrták (*Kábrt – Kábrt 2004, 934*). Kraniotomie se proto jeví jako vhodnější obecnější termín (někteří autoři používají pro pravěkou formu techniky také pojem *primitivní kraniotomie*; např. *Hobert – Binello 2017*).

V moderní chirurgii¹ se k trepanaci kosti přistupuje např. při biopsii v rámci onkologické chirurgie, je-li tkáň nádoru kryta kostí. Je provedena předvrtáním 4 rohových otvorů ve vzdálenosti zhruba 1 centimetru od sebe. Ty jsou spojovány dlátem, nebo trepanovány půlkulatým dlátem o průměru 10 mm² (*Krška – Hoskovec – Petruželka 2014, 658*).

4.3.6 Phlebotom

Lanceta nebo řezný nástroj označovaný jako φλεβοτόμον neboli phlebotomon se často vyskytuje v textech zabývajících se krvácením. Mezi artefakty jde o vzácný nález, je však možné, že byl v praxi při výkonech nahrazován běžným skalpelem (*Blížquez 2014, 7*). Phlebotomie je chirurgické protěti žíly (*Kábrt – Kábrt 2004, 733*), phlebotom však mohl být užíván i při řadě dalších zásahů, například při odkrývání abscesů, odstranění hydrokély nebo řezání a škrábání při fimóze (*Blížquez 2014, 85*).

4.3.7 Jiné „zdravotnické prostředky“

Chirurgické instrumentárium zahrnuje nástroje pro diagnostiku a léčbu, v archeologických nálezech se však mohou objevit také další prostředky k řešení zdravotních obtíží, jako například protézy a dlahy. Protéza je externě aplikovaná pomůcka, která nahrazuje chybějící nebo nevyvinutou část končetiny, popř. končetinu celou (definice podle ISO 8549). Dlahy jsou prostředky aplikované zevně na část těla sloužící k ochraně, imobilizaci nebo stabilizaci kloubů, korekci a udržení integrity kůže a pohybu

¹ V moderní chirurgii jsou užívány pily a vrtačky na elektrický nebo bateriový pohon. Pily mohou být užívány např. ke sternotomii při kardiokirurgickém výkonu, odstranění sádrového obvazu, slouží také v patologii. Vrtačky mohou být užity např. v ortopedii, otorinolaryngologii, neurochirurgii (*Krška – Hoskovec – Petruželka 2014, 658*).

² Krytí se provádí buď odklopeným kostním krytem, spongo- stanem, kostním voskem nebo kostním cementem (*Krška – Hoskovec – Petruželka 2014, 658*).

(*Jackman – Lannin – Novak 2014*). Pro spojení těchto prostředků s medicínou nebo chirurgií je, stejně jako v případě nástrojů popsaných výše, nutné nalézt kontext a oporu v písemných pramenech. Aplikace dlahy nevyovídá o aktivitě lékaře nebo chirurga, tím spíše samostatná protéza.

První informace o ortodontické praxi v dějinách lidstva se týkají Etrusků v 8. až 6. stol. př. n. l. (*Corruccini – Pacciani 1991, 189*). Existují nejméně čtyři exempláře rovnátek sestávající ze zlaté fólie umístěné kolem zubů sousedících se ztraceným zubem. Znalosti byly zřejmě v omezené míře předány Římanům. Tyto zlaté proužky byly použity k postupnému uzavírání prostoru zanechaného zubem ztraceným za života. Většina ostatních pomůcek se místo toho používala k držení falešných zubů, téměř vždy na místě předních zubů, špičáků a řezáků, jejichž absenci lze snadněji zjistit (*Corruccini – Pacciani 1991, 189*). Zubní protéza z nekropole v Římě pocházející z 1.–2. st. n. l. poskytuje důkaz o užívání tohoto prostředku v době císařství. Ačkoli mnoho římských literárních zdrojů dokumentuje vývoj stomatologie během císařského věku, Aulus Cornelius Celsus (25 př. n. l.–50 n. l.) ve spise *De Medicina* (svazek 7, XII) uvádí, že pokud jsou kvůli úrazu nebo z jiných důvodů některé zuby nestabilní, musí být svázané s pevnými zuby zlatým drátem (*Minozzi et al. 2007, e1*).

Diskutován je rovněž význam mandibulární masky z pohřbu staré ženy z Kampánie, někteří badatelé se domnívají, že představovala ochrannou pomůcku pro lékařské účely (*Balassone et al. 2018*).

5. Rozbor artefaktů

Následuje rozbor artefaktů interpretovaných badateli jako „lékařské“ nebo chirurgické nástroje nalezených na území dnešní ČR, SR a naddunajské části Dolního Rakouska. Jednotlivé artefakty jsou rozřazeny v katalogu podle určení jejich původu v době železné nebo v době římské, na základě názorů badatelů na konkrétní artefakty. Artefakty jsou v rámci období seřazeny abecedně podle lokality nálezu a je jim přiřazeno pořadové číslo pouze pro účely katalogu uvedeného jako příloha tohoto článku.

Zařazení artefaktů v katalogu mezi importy a předměty místní výroby, stejně jako jejich názvy/ označení v katalogu, odpovídají doposud akceptovaným interpretacím. Případné návrhy na reevaluaci interpretací jsou prezentovány a obhajovány v rámci rozborů artefaktů v této kapitole. V katalogu (v textu používána zkratka „*kat.*“) je pro výsledek kritického přehodnocení vyhrazeno pole „Návrh interpretace“.

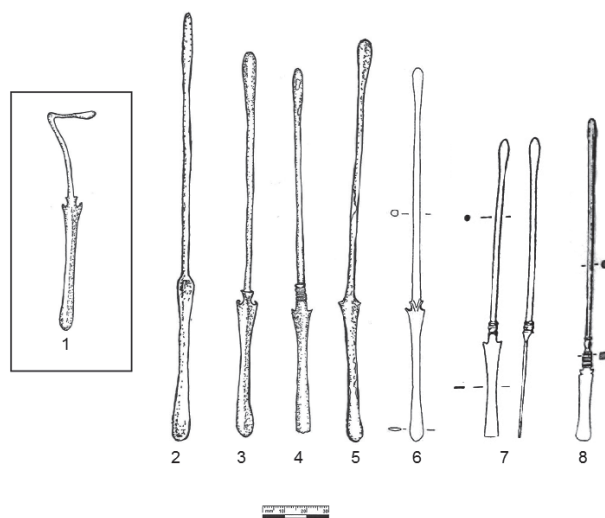
5.1 Artefakty doby halštatské a laténské

Nástroje považované za importované ve sledovaném souboru (*kat. č. 2, 6, 9, 10, 11, 12*) jsou datovány od LT B2 (*kat. č. 2*), spatuly jsou datovány od LT C2 do LT D2. Předpokládaná pila z Býčí skály by pak měla pocházet z doby halštatské.

5.1.1 Spatula/sonda

Se spatulami souvisí tradiční otázka archeologie medicíny, tedy spojení jednotlivých artefaktů s organizovaným oborem, oproti artefaktům užívaným širokou veřejností např. k osobní hygieně. K. Gostenčnik (2013, 95) řadí spatuly k sekundárním nástrojům. Pro přiřazení sekundárních nástrojů k činnostem oboru je nutné vycházet z nálezových kontextů artefaktů. Helénistický typ sond s konkávní zapuštěnou špachtlí a některé s malými „křídly“ (např. z Magdalensbergu; *obr. 1: 6*) se relativně často vyskytují v prostředí laténských oppid (*Gostenčnik 2002, 168*). Velmi plochý dřík lze pozorovat na artefaktech z laténských sídlišť např. z Jüchsen (*Grasselt 1994*) v Durynsku (*obr. 1: 7*) a Basel-Gasfabrik ve Švýcarsku (*obr. 1: 8*). Tomuto popisu odpovídají i artefakty nalezené v Oberleiserbergu (*obr. 1: 1; kat. č. 6*) a Stradonicích (*obr. 1: 3, 4; kat. č. 10 a 11*). Spatula s hladkým zaobleným dříkem (*obr. 1: 2; kat. č. 9*) se od této podoby odlišuje. Sondy s méně zdobeným přechodem spatuly a dříku, a rovněž delší, jsou známy například ze sady nástrojů nalezených na území dnešního Kapidaghi v Turecku až v období od 1. do počátku 2. st. n. l. (*obr. 1: 5*). Spatuly na keltských oppidech jsou pravděpodobně importované (*Gostenčnik 2002, 168*). Podle K. Gostenčnik (2013, 95) samotná spatula nedokládá přítomnost specialisty lékaře či chirurga, ve Stradonicích je ale možné interpretovat několik dalších nástrojů vhodných k léčebným výkonům. Nálezy z Oberleiserbergu i Stradonic jsou analogické k římským, mírná tvarová odlišnost je pozorována u artefaktu ze Stradonic (*obr. 1: 2*).

Tři železné fragmenty nástrojů z Hrazan (*kat. č. 5*) nedovolují přesné vysvětlení účelu. Vzhledem ke tvaru a provedení je vhodné uvažovat o místní výrobě artefaktů. Železné šídlo nebo bodec s kulatou hřídelí a čtvercovým trnem (*kat. č. 5: c*) mohlo být využíváno při zpracování kůže, pro užití jako sondy se jeví pracovní část nástroje příliš krátká. Drobný nástroj s koncem ve tvaru špachtle (*kat. č. 5: b*) nelze kvůli tvaru pracovní části a hranatému dříku srovnávat s importovanými artefakty, nástroj s širokým asymetrickým zakončením ve tvaru špachtle (*kat. č. 5: a*) může být fragmentem zcela jiného předmětu. Ze zkoumaného souboru je možné za spatuly označit pouze artefakty ze Stradonic a Oberleiserbergu.

Obr. 1. Přehled artefaktů interpretovaných jako spatula. 1: Spatula, Oberleiserberg, upraveno podle Kern (1996, Abb. 8), neznámá velikost; 2: spatula, Stradonice, inv. č. 81 459 (kresba podle *Databáze archeologické sbírky v.4.2*); 3: spatula, Stradonice, inv. č. 81 460 (kresba podle *Databáze archeologické sbírky v.4.2*); 4: spatula, Stradonice, inv. č. 81 461 (kresba podle *Databáze archeologické sbírky v.4.2*); 5: spatula ze sady nástrojů nalezených na území dnešního Kapidaghi v Turecku z 1. až počátku 2. st. n. l. (kresba podle *Bliquez 2014, 433*); 6: Magdalensberg, Korutany, Rakousko (*Gostenčnik 2002, Abb. 3:4*); 7: z laténského sídliště Jüchsen v Durynsku, Německo (*Künzl 1995, Fig. 8*); 8: z laténského sídliště Basel-Gasfabrik, Švýcarsko (*Künzl 1995, Fig. 7*). – *Fig. 1.* An overview of the artefacts interpreted as spatulae. 1: Spatula, Oberleiserberg, adapted after Kern (1996, Abb. 8), unknown size; 2: spatula, Stradonice, inv. Nr. 81 459 (drawing after the Database of the Archaeological Collection/*Databáze archeologické sbírky v.4.2*); 3: spatula, Stradonice, inv. Nr. 81 460 (drawing after the Database of the Archaeological Collection/*Databáze archeologické sbírky v.4.2*); 4: spatula, Stradonice, inv. Nr. 81 461 (drawing after the Database of the Archaeological Collection/*Databáze archeologické sbírky v.4.2*); 5: spatula from the set of instruments found on the territory of today's Kapidaghi in Turkey from the 1st to the beginning of the 2nd centuries AD (drawing after *Bliquez 2014, 433*); 6: Magdalensberg, Carinthia, Austria (*Gostenčnik 2002, Abb. 3:4*); 7: from the La Tène settlement of Jüchsen in Thuringia, Germany (*Künzl 1995, Fig. 8*); 8: from the La Tène settlement of Basel-Gasfabrik, Switzerland (*Künzl 1995, Fig. 7*).

5.1.2 Phlebotom

Phlebotom interpretovaný J. L. Píčem mezi nálezy z oppida ve Stradonicích (*obr. 2: 1; kat. č. 12*) má velmi výrazné ztvárnění. Tvar nástroje odpovídá potřebám phlebotomu, ostrý, ale záhy se rozšiřující hrot umožňuje perforovat tkáň, aniž by se otvor příliš rychle zceloval.

Nástroj je podle kontextu naleziště datován do pozdního stupně doby laténské (*Píč 1903, 69*). Podobný tvar phlebotomu je ale možné sledovat

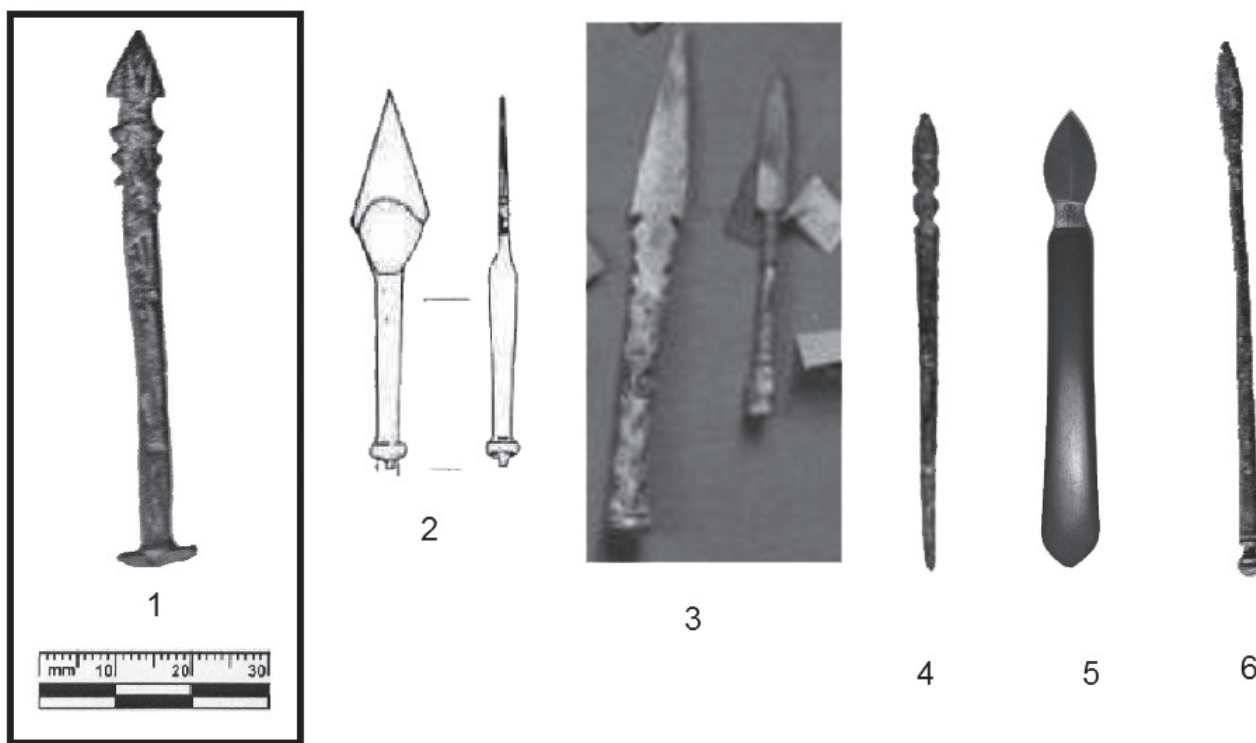
i v následujících obdobích, kde jsou známy z rozsáhlých souborů chirurgického instrumentária. Zajímavou analogii poskytuje phlebotom z výzkumů měst zničených Vesuvem (*obr. 2: 3*), artefakt pocházející z Itálie z 1. až počátku 2. st. n. l. (*obr. 2: 4*) nebo rekonstrukce podoby phlebotomu z 1. poloviny 3. st. n. l. (*obr. 2: 2*). Tvar je známý i z medicíny 19. století (*obr. 2: 5*). Funkci phlebotomu mohl zastávat také další artefakt ze Stradonic (*obr. 2: 6*). Phlebotom lze považovat za primární nástroj dle rozdělení podle *Korduly Gostenčnik (2013, 95)* a napovídá tedy přítomnosti osob cíleně vykonávajících léčebné výkony.

Návrh *J. L. Piče (1903, 69)* na užití nástroje ze Stradonic k léčebným výkonům další autoři nepotvrzují (neobjevují se žádné zmínky o phlebotomu/lancetě v pracích zabývajících se nástroji ze Stradonic). Artefakt však morfologicky odpovídá phlebotomům z následujících období, prakticky až do novověku.

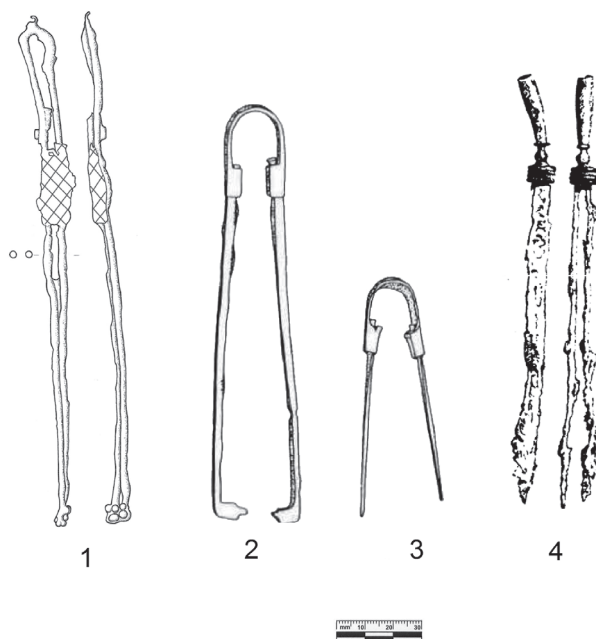
5.1.3 Kleště

Kontext hrobu umožnil autorům výzkumu z roku 2010 v Bašti (*Pecinová – Baloun – Sankot 2014*) datovat drátěný předmět (Kat č. 2) neznámého účelu (*obr. 3: 1*) do období LT B2 a vyloučit účel užívání jako součásti opasku. Nepotvrzená zůstává hypotéza pérových kleští pro užití ve spojení s kovářskými činnostmi a výrobou skleněných náramků. Autoři zvažují rovněž podobnost se součástmi takzvaných toaletních souprav (*Pecinová – Baloun – Sankot 2014*). Jde o železný předmět tvořený ohnutým drátem s otiskem kůže ve středové části a dvojicí kuliček o průměru 4 mm na konci každého z ramen (*Kučerová 2012, 13*).

K posouzení tvarové podobnosti s pinzetami a kleštěmi ze souborů chirurgických instrumentů slouží artefakt z Pompejí (*obr. 3: 2*) a dále artefakty uložené v muzeích v Mohuči (*obr. 3: 3*) a Athénách (*obr. 3: 4*).

Obr. 2. Phlebotom (2–6 bez měřítka). 1: Stradonic (*Pič 1903, Tab. XXIV:12*); 2: Rekonstrukce podoby phlebotomu z 1. poloviny 3. století n. l. (*Gostenčnik 2004, Abb. 5:1*); 3: Phlebotomy z výzkumů měst zničených Vesuvem uložené v Museo Archeologico Nazionale di Napoli (*Bliquez 2014, Fig. 2*); 4: Artefakt pocházející z Itálie z 1. až počátku 2. století n. l. umístěný v The British Museum (*Bliquez 2014, Fig. 3*); 5: Phlebotom z 19. století z vlastní sbírky prof. L. A. Parapia (*2008, Fig. 7*); 6: Stradonic (*Pič 1903, Tab. XXIV:25*). – *Fig. 2.* Phlebotom (2–6 without a scale). 1: Stradonic (*Pič 1903, Tab. XXIV:12*); 2: Reconstruction of the appearance of a phlebotomy from the first half of the 3rd century (*Gostenčnik 2004, Abb. 5:1*); 3: Phlebotoms from the researches of the cities destroyed by Vesuvius deposited in the Museo Archeologico Nazionale di Napoli (*Bliquez 2014, Fig. 2*); 4: Artefact coming from Italy from the 1st to the beginning of the 2nd centuries AD located in The British Museum (*Bliquez 2014, Fig. 3*); 5: Phlebotom from the 19th century from the personal collection of Prof. L. A. Parapia (*2008, Fig. 7*); 6: Stradonic (*Pič 1903, Tab. XXIV:25*).

Obr. 3. Pinzety a kleště. 1: Bašť (Pecinovská – Baloun – Sankot 2014); 2: Pompeje (Gostenčnik 2004, Abb. 10:2); 3: RGZM Mainz (Gostenčnik 2004, Abb. 10:3); 4: Národní archeologické muzeum v Athénách (Bliquez 2014, Fig. 33). – Fig. 3. Tweezers and forceps. 1: Bašť (Pecinovská – Baloun – Sankot 2014); 2: Pompeii (Gostenčnik 2004, Abb. 10:2); 3: RGZM Mainz (Gostenčnik 2004, Abb. 10:3); 4: National Archaeological Museum in Athens (Bliquez 2014, Fig. 33).

Pro zkoumané kleště není předložena dostatečně přesná analogie, i přes to, že pinzety a kleště patří mezi artefakty k relativně hojně se vyskytujícím. Posuzovaný artefakt se vyznačuje několika problematickými vlastnostmi. Ramena předpokládaných kleští jsou velmi tenká (síla 2 mm) a nabývají kruhového průřezu. Nejčastěji je možné se setkat s plochými rameny v podobě, v jaké jsou vidět na artefaktu z athénské muzea (obr. 3: 4). Artefakt z Mohuče reprezentuje pinzety s tenkými rameny, jejich předpokládaná křehkost a pružnost však zjevně vedla k tomu, že nástroj musel být konstruován pouze drobný a krátký. Kruhový průřez ramen také znesnadňuje úchop objektu kleštěmi.

O účelu artefaktu jako kleští, či pinzety může být uvažováno, jmenované nevýhody však činí nástroj nepraktickým. Nelze potvrdit účel k léčebným výkonům. Další artefakty nalezené v hrobě situaci rovněž nevyjasňují, nebyl nalezen žádný předmět, který by mohl sloužit k léčebným výkonům.

5.1.4 Skalpel

Jako skalpely byly interpretovány dva artefakty z oppida Třísov (kat. č. 13 a 14). Plochý zahnutý artefakt s čepelí na obou koncích (kat. č. 13) nejeví známky, že by na něj mohla být někde napojena rukojeť,

např. z rychle degradujícího materiálu. Předmět by tedy jako skalpel nebylo snadné použít, nemá totiž žádnou vyhovující pomocnou/úchopovou část. Předmět listovitého tvaru z bronzového drátu (kat. č. 14) je velmi drobný a jeho hráněný trn byl pravděpodobně určen k zasazení do rukojeti. Malá velikost by odpovídala požadavku skalpelu, ale nejeví známky, že pracovní část musela být zbrušena do čepele. Není proto možné vyloučit použití jako sekundárního nástroje, např. špachtle, funkci skalpelu ale není možné doložit.

5.1.5 Soubory nástrojů

Sada železných nástrojů (kat. č. 7) z doby laténské byla nalezena ve Slatině nad Bebravou v roce 2008. K. Pieta tento soubor následně interpretoval jako sadu nástrojů určených pro chirurgickou léčbu (Pieta 2008, 112). Šlo o detektorový nález artefaktů datovaných podle významného hradiště z doby laténské (ovšem některé části opevnění nalezených na lokalitě mohou být i raně nebo pozdně středověké, proto je možné uvažovat i o tom, že sada pochází ze středověku). Artefakty ze Slatiny nad Bebravou (například na obr. 4: 1 a 2) mají trny určené k nasazení na rukojeť ze snadno degradujícího materiálu ve shodném tvaru a délce s nástroji známými z jiných souborů nalezených v Evropě (reprezentuje obr. 4: 3), také přechod do pracovní části nástroje je obvykle opatřen ozdobným rozšířením. V souboru mohou být přítomny sondy (kat. č. 7: a, b, c, e), skalpel (kat. č. 7: a) a pila ke kraniotomiím (kat. č. 7: f), která bude diskutována v následující kapitole. Bylo zvažováno také užití nástrojů ke zpracování kůže, které nemůže být s jistotou vyloučeno. Přítomnost nástroje značně se podobajícího pilám ke kraniotomiím a provedení artefaktů analogické k evropským souborům naznačuje, že soubor mohl skutečně sloužit k léčebným výkonům. Je však nezbytné připomenout, že při výrobě obuvi se využívá také tzv. sedlářský půlměsíc, který je vhodný pro dlouhé řezy a silné kůže. Protože artefakt tvaru pily ke kraniotomiím (kat. č. 7: f), není dochován (pouze na fotografii) a nebylo tedy možné důkladněji prozkoumat potenciální „pilovité ostří“, mohlo se jednat také o nástroj k výrobě obuvi nebo obecněji zpracování kůže podobný modernímu sedlářskému půlměsícovitému noži. Sada nástrojů ze Slatiny nad Bebravou, interpretovaných Karolem Pietou jako pravděpodobně používaných k léčbě v době laténské (Pieta 2008, 112), skutečně mohla sloužit k tomuto účelu³. Artefakty jsou tvarem i zpracováním velmi vhodné k perforaci tkání⁴. Svým složením je

³ Za aktuálního stavu prozkoumání je nutné připustit i alternativní hypotézu, že mohlo jít o řemeslnickou sadu pro jinou činnost.

⁴ Zde je zřejmá kolize např. s účelem při zpracování kůže, výrobě obuvi.

sada vhodnou náhradou za chirurgické sady známé z římského prostředí⁵, technické provedení je ovšem typické pro místní výrobu a odporuje kvalitě i materiálu používanému Římany.

Artefakt ze Stradonic hodnocený v rámci souboru artefaktů (*kat. č. 8: d*) má shodný tvar se špicemi jehlami známými např. z Manchingu (*Jacobi 1974, Taf. 26: 451–458*), u nichž je rovněž obvyklé odlovení v křehkém místě otvoru. Nožík (*kat. č. 8: a*) a dva tyčinkovité nástroje (*kat. č. 8: b, c*) mohly sloužit k léčebným výkonům stejně tak, jako k práci s kůží, například k výrobě obuvi. U souboru existují pochybnosti o dataci i místě nálezů.

5.1.6 Pily ke kraniotomiím

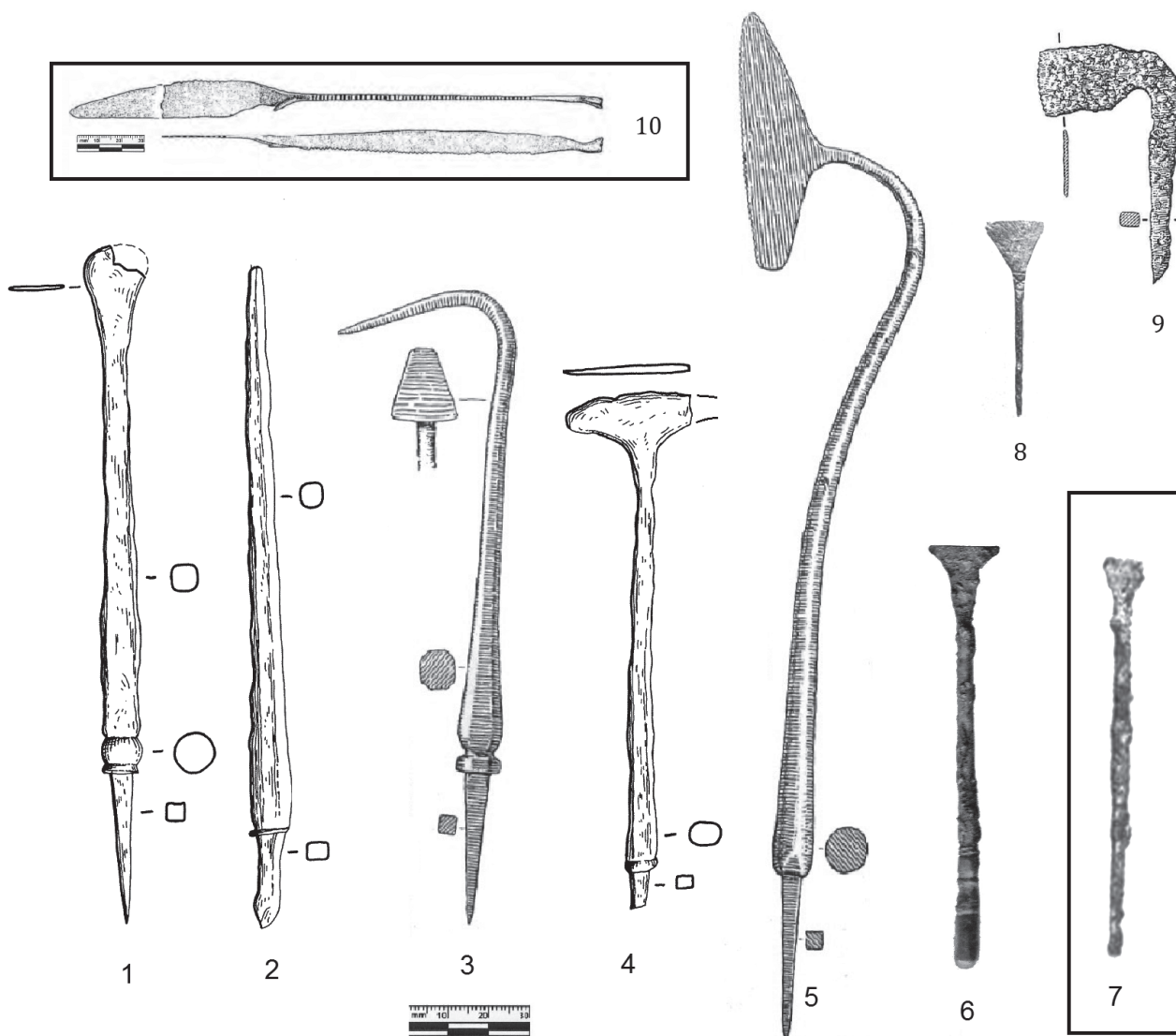
Nejstarším nálezem v katalogu ve tvaru pil ke kraniotomiím je artefakt s předpokládanou pracovní částí zakončenou pilovitým ostřím z Býčí skály (*obr. 4: 9; kat. č. 1*). Kontext nálezů, tedy především přítomnost lebek s nerovnými a světlými řezy oproti zbytku kosti (tedy zřejmě posmrtně provedenými), ale také např. nález lebky se zhojeným otvorem o rozměru 10 × 15 mm se zoubkovaným okrajem, který Wankel interpretoval jako zhojený otvor po provedené kraniotomii, vypovídají o možnosti, že pily se na lokalitě používaly. Ačkoliv, jak upozorňuje *K. Stloukal (1981, 113)*, protože byl otvor v době smrti zcelen, nemusí mít s nálezovým kontextem lebky souvislost. Může ale podpořit hypotézu, že se výkony pomocí nástroje tohoto typu v dosahu lokality prováděly (*Stloukal 1981, 112–113*). O užití tohoto nástroje ke kraniotomii uvažuje i *Petra Härtl (2005)*. Není zcela jasné, zda artefakt skutečně pochází z doby halštatské. Tvarem se podobá artefaktu, který prezentuje např. *A. Kern (1996, Fig. 3: a)* z Mnichova-Obermenzingu, ten má ovšem pocházet až z období LT C. Kontakty s antickými společnostmi pravděpodobně existovaly již od doby halštatské a řada artefaktů z jeskyně Býčí skála je považována za importy (doba halštatská *Golec 2015, 125*; doba římská *Golec 2017, 56*), což podporuje také dříve uvedenou domněnku, že znalost perforace lebeční kosti pomocí pily mohla být získána například ze starověkého Řecka. Paradoxně ale hippokratovské spisy nepopisují nástroje na kraniotomie dostatečně přesně. Uvádějí ale, že pracovní část nástroje byla opatřena zoubkováním. Někteří autoři proto předpokládají, že se mohlo jednat o nástroj označovaný jako modiolus (*Ganz 2017, obr. 3.4; Tullio 2010; Künzler 1983, 5–6*), tedy dutý tyčinkovitý nástroj se středovým kolíkem, jehož pracovní část je tvořena dutým válcem se zoubkovitým ostřím po obvodu kruhu. Rukojeť měla být točena mezi dla-

němi, Ganz ovšem nedokáže vysvětlit, jakým způsobem byla aplikována síla směrem dolů. Středový kolík má stabilizovat nástroj, dokud nevznikne kruhová drážka v kosti, pak je odstraněn (*Ganz 2017, 23–54*). Je však možné předpokládat, že i přes tvrdost lebeční kosti není nutné na pilu klást značný tlak. Zoubky by i při nízkém tlaku měly nabírat řezaný materiál relativně snadno. Tak jako při řezání jiných materiálů by přílišný tlak způsoboval obstrukce pilovitého ostří. Přiměřený tlak by mohl být zajištěn asistující osobou.

Rozšířená pracovní část nástroje (*obr. 4: 4; kat. č. 7: f1 a f2*) ze Slatiny nad Bebravou vykazuje některé shodné prvky s pilou ze souboru z hrobu z Batiny (*obr. 4: 5*). Zahnutý krček směřující od úchopové části k pracovní (u nástroje z Batiny) je prvkem k usnadnění práce s nástrojem, ale u zkoumaného nástroje je krček rovný. Tvar kalvy vedl k nutnosti odsadit pracovní část pily od úchopové, čehož může být dosaženo např. právě zahnutím krčku trepanačních pil, které dobře vyobrazují chirurgické příručky z 18.–19. století. Řada z vyobrazených nástrojů z novověku (např. *Heisters 1724, Tab. III: 8–15*) je téměř totožná s některými artefakty, které mají pocházet z doby laténské, jak je interpretuje *E. Künzler (1995)*. Stejně tak jsou ale až do novověku využívány pily nezahnuté (např. *Fritze 1843, Taf. II*). Zahnutí pily souvisí s polohou operované osoby a operujícího a lokací výkonu na kalvě. Zahnutí také mění rozložení síly vyvíjené operujícím a klade větší nároky na kvalitu materiálu nástroje. Méně ostrou zahnutou pilu z měkkého materiálu bude fyzicky náročnější použít. Artefakt ze Stradonic (*obr. 4: 6; Pič 1903, Tab. XXIV: 13*) byl dříve srovnáván (*Pieta 2008, 203*) s uvažovanou pilou ze Slatiny nad Bebravou (*obr. 4: 4; kat. č. 7: f1 a f2*). V případě tohoto porovnání je však nutné zvážit, že ačkoliv *Bliquez (2014, 385, Fig. 3)* zachytil podobné artefakty v souborech z Itálie 1. až počátku 2. st. n. l. (*obr. 4: 7*), např. *G. R. Davidson (1952)* podobné korintské artefakty (*obr. 4: 8*) interpretoval jako stily (*Davidson 1952, Plate 83: 1351*), což se jeví velmi nepravděpodobné.

Problém nediskutovaný v tomto textu, ale související s problematikou pil určených k operacím na tvrdých tkáních, představuje také artefakt z Pottenbrunnu v Rakousku (*obr. 4: 10*). V díle *P. Ramsler (2002, 91)* byla navržena hypotéza určení tohoto artefaktu z předoppidálního období jako „skalpelové pilky“. Provádění operačního výkonu s takovýmto nástrojem se však jeví značně problematické. K řezání tvrdých tkání by nástroj nebylo snadné použít, nemá totiž žádnou pomocnou/úchopovou část, ani nejeví známky, že by mohla být někde napojena rukojeť např. z rychle degradujícího materiálu (ačkoliv by teoreticky pilka mohla fungovat, kdyby byla zasazena do mechanismu obdobného dnešním pilkám na železo). Držení pouze za hranu/týl nástroje

⁵ Dále také postrádá některé součásti očekávané v sadě vhodné pro výrobu obuvi.

Obr. 4. Artefakty 1, 2, 4 z hromadného nálezu ve Slatině nad Bebravou (kresby K. Pieta); artefakty 3 (Künzl 1995, Fig. 4:e) a 5 (Künzl 1995, Fig. 4:d) pocházejí ze souboru z hrobu z Batiny v chorvatském regionu Baranja (artefakt 5 byl interpretován jako pila na trepanaci); artefakt 6 (Pič 1903, Tab. XXIV:13) byl srovnáván (Pieta 2008, 203) s předmětem 4; artefakt 7 pochází z Itálie 1. až počátku 2. st. n. l. (Bliquez 2014, 385, Fig. 3; neznámé měřítko); 8: stylus (Davidson 1952, Plate 83: 1351); 9: artefakt z Býčí skály; 10: „Skalpelová pilka“ z Pottenbrunn, samostatné měřítko (Ramsl 2002, Taf. 60: 8). – Fig. 4. Artefacts 1, 2, 4 from a mass find in Slatina nad Bebravou (drawing by K. Pieta); artefacts 3 (Künzl 1995, Fig. 4:e) and 5 (Künzl 1995, Fig. 4:d) come from a set from the grave from Batina in the Croatian region of Baranja (artefakt 5 has been interpreted as a trepanation saw); artefact 6 (Pič 1903, Tab. XXIV:13) has been compared (Pieta 2008, 203) with item 4; artefact 7 comes from Italy in the 1st to beginning of the 2nd centuries AD (Bliquez 2014, 385, Fig. 3; unknown scale); 8: stylus (Davidson 1952, Plate 83: 1351); 9: artefact from Bull Rock Cave; 10: “Scalpel saw” from Pottenbrunn, independent scale (Ramsl 2002, Taf. 60: 8).

by pravděpodobně nestačilo k řezání nebo perforování kostí, měkké tkáně by naopak pila trhala, což by způsobilo infekce a zpomalovalo hojení operační rány. Ani jedno z pilovitých ostří se svou lokací nejeví vhodné k perforaci lebečních kostí.

5.1.7 Dlátka

Dlátka není možné bez dalších artefaktů podporujících tuto hypotézu označovat za nástroj

k léčebným výkonům. Dlátka mohou být používána k opracování dřeva, jako rydla a v dalších kontextech. Bronzové dlátka z domu 13/61 v Hrazanech (kat. č. 3) nalezené v kombinaci s hřebíkem není možné považovat za nástroj k léčebným výkonům. Není zřejmé, jakým způsobem by byl takový nástroj používán, protože chybí známky napojení do úchopové části. Teorie dlátka na operace kostí se jeví velmi nepravděpodobná. Uvažované analogie (Jansová 1992) z Manchingu rovněž neumož-

ňují jistou identifikaci předmětu jako „kostního sekáče“.

Železné „dlátko“ z Hrazan (*kat. č. 4*) je značně narušeno korozí. V domě 13/61 byl artefakt nalezen společně s jehlicí z doby bronzové. Pokud se skutečně jednalo o dlátko, mohlo být užíváno v širokém spektru kontextů. Podle *G. Jacobiho (1974, 35–36)* patří železná dláta mezi jedny z nejčastějších řemeslných nástrojů nalézáných na oppidech a používala se, ačkoliv mohla sloužit při léčebných zásazích nebo při kovářství, zejména při řezbářských pracích.

5.2 Artefakty doby římské

Mezi artefakty doby římské jsou zastoupeny zejména nože a břitvy, u nichž je přiřazení k chirurgickému instrumentáriu značně diskutabilní, dále sondy s analogiemi v souborech zahrnujících primární i sekundární nástroje a jehlicovité bodce, u nichž je blíže zkoumán možný skutečný účel.

5.2.1 Spatula/sonda

Fragmenty tyčinkovitých předmětů z Bratislavy-Dúbravky (*kat. č. 19 a 20*) mohou být zlomky spatul, ale kvůli stavu dochování je rozhodnutí velmi problematické. Jeden z nich je získán sběrem (*kat. č. 19*), druhý z polozemnice (*kat. č. 20*), ve které byly nalezeny také jiné drobné kovové artefakty nebo jejich zlomky. Z lokality nepocházejí jiné artefakty, které by bylo možné označit za primární nástroje, o těchto dvou zlomcích je tedy možné uvažovat pouze jako o sekundárních nástrojích. Spatula z Malacek (*kat. č. 29*) byla získána povrchovým sběrem, morfologicky odpovídá importovaným spatulám z 1.–4. st. n. l. Sonda ze Sekulí (*kat. č. 39*) zakončená olivkou byla díky dalším artefaktům z hrobu 40/2017 přesněji datována do 2. pol. 2. st. n. l. Kvůli kontextu byl sondě přisouzen účel pro kosmetické činnosti.

Analýza *Katherine E. Jakielski a Michaela R. Notise (2000)* dokládá, že sondy (zkoumána byla ušní sonda) mohou být vyrobeny jako jeden nedělený kus, přičemž je možné zaznamenat také relativně konstantní vrstvu patiny. U jiného artefaktu (zkoumané spatuly) však zachytili také konstrukci ze dvou dílů, tedy úchopové části, do níž byla zasazena část pracovní (*Jakielski – Notis 2000*). U artefaktu z Bratislavy-Dúbravky nelze určit, zda se jednalo o jeden kus, či dělený předmět (*kat. č. 19 a 20*), artefakt z Malacek se jeví jako nedělený (*kat. č. 29*), artefakt ze Sekulí ale nebyl exaktně analyzován k posouzení potenciálního spoje (*kat. č. 39*), tedy hráněně zesílené části mezi oběma stranami sondy.

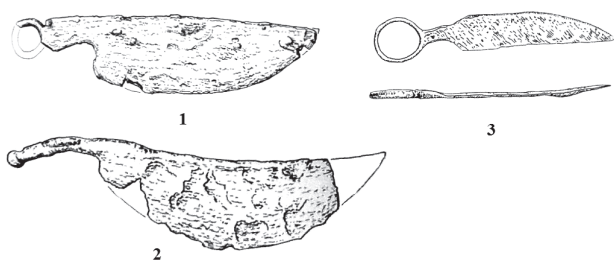
5.2.2 Nože a skalpely

V souboru artefaktů interpretovaných jako nože a skalpely určené k chirurgickým zákrokům je značné množství artefaktů, které morfologicky odpovídají břitvám na holení. Ze zjištění *E. Droberjara (2006, 643)* vyplývá, že v žárových hrobech stupně B1 v Čechách se nože těchto tvarů vyskytují hojně a považuje je za břitvy. Nůž ze Zlivi (*kat. č. 48*) je srovnáván (*Droberjar 2006, 642; Kolník 2004*) s nožem z Poggendorfu (*Eggers 1932, Abb. 4*) z 1. st. n. l., nepochybně jde o analogii a ostatní artefakty v hrobech potvrzují, že nůž může být importovaný z Římské říše. Římské bronzové pánve, kovové zrcadlo, nůžky, nůž, jehly a kování picích rohů v hrobech však nevedou k závěru, že nůž měl být primárně určen pro provádění léčebných zákroků. Mezi známými soubory chirurgických nástrojů se podobné nože nevyskytují.

Srpovité nože, resp. srpovité břitvy, avšak interpretované jako chirurgické nože, v katalogu zastupují artefakty z Abrahámu (*kat. č. 16*), Altenmarkt im Thale (*kat. č. 17*), Břeclavi (*kat. č. 21*), Dobřichova-Piřchory (*kat. č. 24: b, c*), Lábu (*kat. č. 28*), Pederu (*kat. č. 37*), Stehelčevsi (*kat. č. 40: b, c*) a Zohoru (*kat. č. 49*). Obdobně je tomu u nožovité břitvy z Eggenendorfu (*kat. č. 26*) a Dobřichova-Piřchory (*kat. č. 24: a*). Nůž z Ohnišťan (*kat. č. 36*) je v žárovém hrobě doprovázen půlměsícovitou břitvou a nůžkami, soupravou cedníku a naběračky a pravděpodobně tedy patřil k osobnímu vybavení jedince. Podobně je možné posuzovat nůž z hrobu ve Stehelčevsi (*kat. č. 40: a*), který je tvarem velmi podobný artefaktu z Ohnišťan a rovněž je doprovázen dalšími osobními předměty. *Obr. 5* představuje typickou půlměsícovitou břitvu (*obr. 5: 1*), obloukovitý nůž (*obr. 5: 2*) a malý nůž s prstencovitým zakončením úchopové části (*obr. 5: 3*), který byl interpretován jako chirurgický. Nůž s prstencovým zakončením pochází z hrobu s přítomností dalšího předpokládaného instrumentária, který byl označen za „hrob lékaře“. Nůž má odpovídat době latéské. Břitvu i obloukovitý nůž zařadili autoři mezi kosmetické nástroje (*Weller – Kaiser – Heynowski 2016, 132*). Nože a břitvy s očkem (např. *kat. č. 16*) vykazují jiná tvarová specifika než nůž s prstencovým zakončením (*obr. 5: 3*).

Rovné nože s plnou rukojetí mezi sledovanými artefakty není možné označit za skalpely, ve známých souborech nejsou analogie a nálezový kontext této domněnce neodpovídá. Nůž z Abrahámu (*kat. č. 15*), nůž z Dobřichova-Piřchory (*kat. č. 23*) a nůž s koncovým kroužkem z Velatic (*kat. č. 46*) mohl sloužit k rozličným účelům, užití k chirurgickým výkonům není odůvodněné. Nůž z Kostelce na Hané (*kat. č. 27*) má analogie v Polsku (*Kolník 2004, 168*),

Obr. 5. Břítvy a nůž, 1: břitva (Weller – Kaiser – Heynowski 2016, 120, obr. 1.4.4.); 2: obloukovitý nůž (Weller – Kaiser – Heynowski 2016, 112, obr. 1.2.3.); 3: malý nůž s prstencovitým zakončením úchopové části (Weller – Kaiser – Heynowski 2016, 132, obr. 3). – Fig. 5 Razors and knife, 1: razor (Weller – Kaiser – Heynowski 2016, 120, Fig. 1.4.4.); 2: arcuate knife (Weller – Kaiser – Heynowski 2016, 112, Fig. 1.2.3.); 3: a small knife with an annular end of the grip part (Weller – Kaiser – Heynowski 2016, 132, Fig. 3).

ostatní nálezy z ženského hrobu (přeslen, nádoby, pryskyřice) ale nepodporují hypotézu skalpelu, spíše užití při zpracování příže.

Lancetovitých tvarů nožů se v souboru artefaktů interpretovaných jako chirurgické nástroje objevuje celá řada. Lancety dle svého názvu nabývají tvaru malých kopí a slouží k perforaci měkkých tkání a cév (phlebotom). Lancetovité nože ve zkoumaném souboru představují dvoubřité nože, které však mohou mít celou řadu účelů. Nůž z Cíferu-Páce (kat. č. 22), nůž ze sady na kroužku z Dolních Lovčic (kat. č. 25), nůž (rovněž opatřený kroužkem k zavěšení) z Mušova (kat. č. 32), nůž s koncovým kroužkem a kroucenou rukojetí z Nitry-Párovských Hájů (kat. č. 33), nůž z Očkova (kat. č. 35) a nůž z Tureně (kat. č. 44) tedy nevypovídají o přítomnosti specialisty provádějícího léčebné výkony v lokalitě nálezů. Pro osobní užití jedince mohl sloužit i jednobřitý nůž s půlměsíčitou čepelí z Očkova (kat. č. 34). Je pozoruhodné, že tyto nože jsou často nalézány ve spojení s klíčem, pravděpodobně původně zavěšené společně na kroužku, jako v případě nože z Dolních Lovčic (kat. č. 25). Mohlo tedy jít o běžnou sadu osobního vybavení jedinců.

U artefaktu ze Šoporni Štrkovce (kat. č. 43) dnes není možné tvrdit, že byl opatřen ostřím po obou hranách čepelí, při blízkém prozkoumání se jedna ze stran jeví tenčí. Jde o drobný, původně možná precizní nástroj, nicméně kontext hrobu ani naleziště nenapovídá, že by měl sloužit k chirurgickým výkonům. Podobně je tomu u nože z Velkých Hostěrádek (kat. č. 47). Ten je zároveň doprovázen také klíčem a dalšími osobními předměty, ale také nůžkami a stříbrnou jehlou.

Na základě držadla z Hulína-Pravčic (kat. č. 38) nelze rozhodnout o užití předmětu. Pro dekor držadla nástroje byly předloženy analogie i z prostředí chirurgického instrumentária (Fojtík – Jílek – Popelka 2015).

Bez pracovní části nástroje však není možné rozhodnout o účelu artefaktu. Tvar bezesporu odpovídá držadlu nástroje, výzdoba držadla však není sama o sobě určující pro přiřazení artefaktu k chirurgickému instrumentáriu. Autoři provedli srovnání např. s jehlicí z Augstu, kterou však E. Riha (1990, 179) určuje jako vlasovou. K její interpretaci se vrátila také K. Gostenčnik (2004, 379–380) a vyslovila hypotézu, že podobné artefakty mohou představovat sondy, nebo kautery. Je vhodné navrhnout ustoupení od hypotézy „oční jehly“ (Fojtík – Jílek – Popelka 2015, 187). Hypotéza duté „oční jehly“ by měla být zcela vyloučena kvůli konstrukčním požadavkům na nástroj uvedeným výše. Vyloučit ale nelze teorii phlebotomu/lancety. Autoři našli analogii v rámci instrumentária z měst zničených Vesuvem (Fojtík – Jílek – Popelka 2015, obr. 2: 1; v tomto textu je artefakt rovněž vyobrazen jako obr. 2: 3) a tvar otvoru na trn napovídá, že byl v držadle umístěn nástroj s plochou pracovní částí. Tvar horní části otvoru pro zasazení pracovní části je rovný, samotný otvor pro řap pak kulatý, což poukazuje na možné zasazení čepele nože.

5.2.3 Jehly/bodce

Bimetalické bodce z lokalit Bernhardsthal (kat. č. 18) a Mušov Neurissen I (kat. č. 31) byly nalezeny povrchovým sběrem. Oba jsou analogiemi k bodci z Malých Výklek (kat. č. 30) nalezenému amatérským detektorovým průzkumem. Jistou podobnost lze pozorovat na zlomku bronzové hlavice tyčinkovitěho nástroje ze Sudoměřic II (kat. č. 42) a u zlomku bronzového tyčinkovitěho nástroje z Vacenovic (kat. č. 45) získaných z povrchových sběrů. U zlomku ze Sudoměřic nelze odhadnout, zda byl artefakt původně bimetalický. Otvor v jednom z konců zlomku z Vacenovic však naznačuje, že byl původně spojen s další částí. Značně odlišný je zlomek stříbrné duté kulovité hlavice artefaktu z lokality Strážnice II (kat. č. 41) rovněž nalezené při povrchových sběrech. Není možné potvrdit, že pochází z tyčinkovitěho nástroje, jak navrhuje T. Žeman (2017, 302). Tvar artefaktu nijak nevyklučuje, že může jít o část šperku jiného tvaru, ani jeho výrobu v mladším období. Artefakt byl nalezen pomocí povrchových sběrů a datace do doby římské je proto problematická. Spolu s nožikem z Velkých Hostěrádek (kat. č. 47) byla údajně nalezena i část stříbrné jehly, kterou však již K. Ludikovský a I. Peškař (1978, 85) ve sbírce nenašli, ačkoliv jí bylo přiděleno inventární číslo (Pa 1894/38; Ludikovský – Peškař 1978, 85). Zdali se tedy jednalo o šicí jehlu (Egyptské artefakty stříbrných jehel s oušky se vyskytují již od 3. tisíciletí př. n. l.; Saber 2010, obr. 3a, 3b), část šperku, nebo jiný artefakt, tedy již není možné zjistit. Bimetalický bodce (kat. č. 30; zdobená mosazná hlavice, ze které vystu-

puje robustní železná jehla) získaný detektorovým nálezem v ornici blízko lokality Mušov Neurissen I označil *J. Jílek (2004)* za nástroj k chirurgickým výkonům z doby římské. Pro označení artefaktu jako chirurgického nástroje neexistuje žádná opora, nástroj neodpovídá antickým popisům ani nalezeným exemplářům ze známého instrumentária doby římské. Rovněž neexistuje důkaz pro původ předmětu v době římské. Několik analogických předmětů bylo nalezeno v různých prostředích střední Evropy, vždy bez kontextu v ornici.

5.3 Artefakt sloužící ve smyslu dnešního zdravotnického prostředku

Na zkoumaném území byl nalezen hliněný kruh (*kat. č. 50*), který byl v roce 2018 interpretován jako zdravotní pesar, tedy prostředek řešení poklesu dělohy (obdoba prostředku užívaného i dnes). Badatelé se tímto fenoménem v ženských hrobech z doby halštatské a laténské zabývají již od roku 1926 (*Schmit 1926*). Byl nalezen v hrobě č. 35 na pohřebišti v obci Palárikovo (dříve Slovenský Meder) a datován do období LT B2–LT C (*Gardelková-Vrtelová – Ramsl 2018, 95*). Předmět tvarem odpovídá předpokládanému účelu. Artefakt je o něco lehčí, oproti průměrné hmotnosti zjištěné při průzkumu analogických předmětů *D. Scherzlerem (1998)*. Je jistě vhodné uvažovat, že hliněný předmět by mohl při předpokládaném použití vlivem vlhkého a kyselého prostředí degradovat a drobné částice odlučované z povrchu by mohly způsobovat infekce, potenciálně i syndrom toxického šoku. Na úspěšnost použití zamýšleným způsobem tedy nelze usuzovat.

6. Závěr

Situace dospěla do stádia, kdy je označení „lékařský“ nebo „chirurgický“ přidáno řadě artefaktů z doby železné a římské, které jsou pouze výrazně nebo netradičně zdobené, popřípadě pro jejich účel není nalezeno jiné vysvětlení. Při určování artefaktů často není reflektována nutnost označovat importované primární nástroje z doby římské v archeologických katalozích jako „chirurgické“ (kvůli oddělenému vývoji chirurgie a medicíny), ani nutnost zdržet se u nástrojů místního původu spojení artefaktů s lékařstvím jako vědou, nebo s chirurgií (neboť není možné prokázat, zda léčebné výkony na našem území byly prováděny v souladu s paradigmaty lékařství nebo s principy chirurgie). Na místě je revidovat fond artefaktů, u nichž je předpokládáno užití k léčebným nebo diagnostickým účelům, a to bez přehnané touhy přispět novými artefakty do atraktivního prostředí archeologie medicíny.

Mezi artefakty z doby železné je možné zaznamenat nástroje, které mohou sloužit k léčebným výkonům. Spatuly ze Stradonic mohou být importované a teoreticky by mohly sloužit i k léčebným výkonům, protože v souboru artefaktů ze Stradonic jsou pravděpodobně také další artefakty, které mohly být k léčbě využívány. V nejasném kontextu je však vhodné spatuly považovat za sekundární nástroje. U zlomků artefaktů z Hrazan není možné rozhodnout o jejich původní kompletní podobě a účelu, za spatuly lze označit pouze artefakty ze Stradonic a Oberleiserbergu. Artefakt ze Stradonic ve tvaru malého kopí (*kat. č. 12*) mohl sloužit jako phlebotom a zastupovat tak primární nástroje na této lokalitě. U artefaktu z Baště (*kat. č. 2*) nebylo možné potvrdit předpoklad užívání jako nástroje k léčebným výkonům, k zodpovězení této otázky by snad mohla pomoci hlubší analýza předmětu. Interpretace artefaktů z oppida Třísov (*kat. č. 13 a 14*) je zvláště problematická. Oba předměty vykazují určité problémy při použití zamýšleným způsobem. Soubor artefaktů ze Slatiny nad Bebravou (*kat. č. 7*) mohl sloužit k léčebným výkonům a zasluhuje další zkoumání k prokázání či vyvrácení této domněnky, soubor údajně ze Stradonic (*kat. č. 8*) uložený ve sbírce Muzea Dr. B. Horáka se ale jeví spíše jako sada k výrobě obuvi nebo k jinému zpracování kůže. Za pilku ke kraniotomiím je považován artefakt z jeskyně Býčí skála (*kat. č. 1*) a podle analogií i popsaného kontextu je možné, že nástroj k předpokládanému účelu skutečně sloužil. U dlátka z Hrazan (*kat. č. 3 a 4*) není možné potvrdit účel k léčebným výkonům.

Mezi zkoumanými artefakty z doby římské jsou zejména nože a břitvy, u nichž přiřazení k chirurgickému instrumentáriu není vhodné. Je však možné považovat je za sekundární nebo kosmetické nástroje, mezi které jsou břitvy badatelé běžně začleňovány (*Weller – Kaiser – Heynowski 2016, 132*). Srpovité nože a břitvy z hrobů byly ve značném počtu označeny za skalpely, a rovněž nožikům s ostřím po obou hranách čepele byl přisuzován účel v chirurgii. Přitom jsou často doprovázeny klíčem a budí dojem užívání spíše k běžné každodenní potřebě. Artefakty z Bratislavy-Dúbravky (*kat. č. 19 a 20*) není možné s jistotou označit za spatuly. Spatula z Malacek (*kat. č. 29*) a sonda ze Sekulí (*kat. č. 39*) však odpovídají analogiím.

Nástroje považované za víceúčelové nedokládají specializovanou činnost a nelze je tedy považovat za chirurgické. Pro interpretaci nožů jako primárních nástrojů je nutné vycházet také z nálezového kontextu. Zdobnost a kvalita zpracování je v současnosti archeology považována za jeden ze zásadních ukazatelů příslušnosti artefaktu k instrumentáriu. S touto představou je ale jaksi v kontrastu výrok Lúkiana ze Samosaty (2. st. n. l.), že by upřednostnil zkušeného

chirurga s rezavým nožem před šarlatánem s ozdobným vybavením (*Jackson 1988*, 114). Z výroku je zřejmé, že obě varianty mohly ve 2. st. n. l. nastat a že nejen zdobné instrumenty je nutné přičítat chirurgii. To tedy může platit i pro identifikaci skalpelů a chirurgických nožů. Pouze zdobnost artefaktu není dostatečným argumentem pro využívání při chirurgických výkonech.

Finanční podpora

Vybrané činnosti a cesty byly podpořeny ze zdrojů 2. ročníku soutěže o podporu pregraduální studentské vědecké činnosti FF UK 2019–2020.

Katalog artefaktů nalezených na území ČR, SR a naddunajské části Dolního Rakouska

I. Artefakty interpretované jako nástroje k léčbě a diagnostice z doby železné

1. „Trepanační pila“; lokalita: Adamov, Býčí skála, okr. Blansko, CZ; uložení: -

Publikace: *Parzinger – Nekvasil – Barth 1995*, obr. 426
Popis: Zlomek železného nástroje s pracovní částí opatřenou drobnými zoubky. Úchopová část artefaktu nezachována.

Rozměry: D = 60 mm (doměřováno z obrazu)

Materiál: Železo

Výzkum: -

Objekt: -

Další nálezy: -

Datace: -

Původní interpretace: Trepanační pila

Návrh interpretace: Pila ke kraniotomiím – artefakty vykazující jisté podobnosti uvádí *Künzl (1995)*, možné antropologické doklady užívání podobných nástrojů v dosahu lokality prezentuje *Stloukal (1981, 112–113)*

Vyobrazení: *Tab. 1: 1*

2. „Drátěný předmět“; lokalita: Bašt, okr. Praha-východ, CZ; uložení: -; předmět veden pod č. sáčku 405

Publikace: *Pecinovská – Baloun – Sankot 2014*, 759; *Kučerová 2012*, 13

Popis: Železný předmět tvořený ohnutým drátem s volnými konci pokrytými korozními produkty v podobě dvojice kuliček o průměru 4 mm. Ve středové části se dochoval otisk kůže (*Kučerová 2012*, 13), středová část je zaoblená (*Pecinovská – Baloun – Sankot 2014*, 759).

Rozměry: D = 178 mm; síla drátu = 2 mm (*Pecinovská – Baloun – Sankot 2014*, 753)

Materiál: Železo (*Pecinovská – Baloun – Sankot, 2014*, 753)

Výzkum: I. etapa výzkumu na jižním okraji obce, západně od silnice Líbeznice–Bašt v poloze „Nad Dvorem“ pod dohledem ZIP, o. p. s., Plzeň, listopad–prosinec 2009 (*Pecinovská – Baloun – Sankot 2014*, 745)

Objekt: Objekt č. 122/2010, hrob, tělo muže výšky přibližně 168–169,5 cm (20–40 let) uloženo v natažené poloze na zádech ve směru S–J s rukama podél těla. Artefakt umístěn mezi stehenními kostmi blíže levé straně pánve (*Pecinovská – Baloun – Sankot 2014*, 747)

Další nálezy: Železný meč, železné kopí s tulejí, železná spona 2x, železný kroužek s malými vývalky, železný kroužek 2x, amorfní železný zlomek a drobné zlomky železa (*Pecinovská – Baloun – Sankot 2014*)

Datace: LT B2 (*Pecinovská – Baloun – Sankot 2014*, 758)

Původní interpretace: Kleště neznámého účelu (*Pecinovská – Baloun – Sankot 2014*, 760)

Návrh interpretace: Pinzeta/kleště – nenalezena analogie, velmi křehká konstrukce artefaktu, další artefakty v hrobě nenapovídají spojení s léčbou

Vyobrazení: *Tab. 1: 2*

3. „Lékařský bronzový nástroj“; lokalita: Hrazany, okr. Příbram (ORP Sedlčany), CZ; uložení: Depozitář Hornického muzea Příbram, č. 15/61-205

Publikace: *Jansová 1992*, 199, tab. 201:20; *Jansová 1965*, Obr. 22:11

Popis: Bronzový nástroj s hranatou pracovní stranou, jeden konec postranně rozšířený do tvaru špachtle, druhý vhodný jako sekáč, světle zelená patina (*Jansová 1992*, 65)

Rozměry: D = 9,6 cm, mírně zakřivený (*Jansová 1992*, 65)

Materiál: Bronz

Výzkum: V letech 1952–1963, Archeologický ústav Československé akademie věd, vedoucí výzkumu Libuše Jansová (*Jansová 1992*)

Objekt: Dům 13/61

Další nálezy: Zlomek kruhového železného hřebíku o průměru 0,4–0,5 cm, d = 3,9 cm (*Jansová 1992*, 65)

Datace: LT C2 (*Jansová 1992*)

Původní interpretace: Bronzový chirurgický nástroj, dlátko na operace kosti dle podobného artefaktu (*Jacobi 1974*, 99, Nr. 60, 96) z Manchingu (*Jansová 1992*, 199), Místní původ (*Kysela, 2011; Drda – Rybová 1998*, 163)

Návrh interpretace: Možné dlátko nebo jiný artefakt neznámého účelu, spojení s léčbou není možné doložit

Vyobrazení: *Tab. 1: 3*

4. „Železné dlátko“; lokalita: Hrazany, okr. Příbram (ORP Sedlčany), CZ; uložení: Depozitář Hornického muzea Příbram, 15/61-271

Publikace: *Jansová 1992*, 200, Tab. 203: 4
 Popis: Silně zrezivělé dláto se čtvercovým trnem (*Jansová 1992*, 66)
 Rozměry: D = 9,5 cm (*Jansová 1992*, 66)
 Materiál: Železo
 Výzkum: V letech 1952-1963, Archeologický ústav Československé akademie věd, vedoucí výzkumu – Libuše Jansová
 Objekt: Dům 13/61 (*Jansová 1992*, 200)
 Další nálezy: L. *Jansová* (1992, tab. 204: 2) se domnívá, že rovněž sekundárně používaná jehlice z pozdní doby bronzové mohla sloužit jako chirurgická sonda (*Jansová 1992*, 200)
 Datace: LT C2 (*Jansová 1992*)
 Původní interpretace: Železné dlátko, chirurgický nástroj (*Jansová 1992*, 200)
 Návrh interpretace: Artefakt neznámého účelu, možná dlátko, nejsou důkazy pro spojení s léčbou, kontext nenapovídá spojení s léčbou
 Vyobrazení: *Tab. 1: 4*

5. „Tři železné nástroje“; lokalita: Hrazany, okr. Příbram (ORP Sedlčany), CZ; uložení: Depozitář Hornického muzea Příbram, č. 57/52, č. 64/52
 Publikace: *Jansová 1986*, 97-98, tab. 18: 16, 17, 18
 Popis:
 a: 57/52, železný nástroj s širokým asymetrickým koncem ve tvaru špachtle a se čtvercovou rukojetí (*Jansová 1986*, 97, Taf. 18: 16)
 b: 64/52, malý železný nástroj ve tvaru špachtle s tenkým čtvercovým stonkem (*Jansová 1986*, 98, Taf. 18: 17)
 c: 64/52, železné šídlo/bodec s kulatou hřídelí a čtvercovým trnem (*Jansová 1986*, 98, Taf. 18: 18)
 Rozměry:
 a: d = 70 mm, š = 25 mm (*Jansová 1986*, 97, Taf. 18: 16)
 b: d = 67 mm, š = 8 mm (*Jansová 1986*, 98, Taf. 18: 17)
 c: d = 102 mm, š = 6 mm (*Jansová 1986*, 98, Taf. 18: 18)
 Materiál: Železo
 Výzkum: V letech 1952-1963, Archeologický ústav Československé akademie věd; vedoucí výzkumu – Libuše Jansová
 Objekt: Splachové vrstvy sondy 1/51, palisáda z východní strany opevnění (*Jansová 1992*, 200)
 Další nálezy: Tenký plech obdélníkového tvaru (45 × 30 mm), část děrovaného plechu šířky 23 mm (*Jansová 1986*, 98, Taf. 18: 18)
 Datace: LT C2
 Původní interpretace: Tři malé železné nástroje používané buď jako toaletní nástroje, nebo mohly patřit „lékaři“ (*Jansová 1992*, 200)
 Návrh interpretace: Artefakty neznámého účelu, artefakt c odpovídá tvarem šídla
 Vyobrazení: *Tab. 1: 5*

6. „Spatula se středovým žebrem“; lokalita: Oberleiserberg, MG Ernstbrunn, PB Korneuburg, A; uložení: Soukromá sbírka
 Publikace: *Kern 1996*, 388, Abb. 8
 Popis: Spatula s hladkým dřikem a spodní částí lopatky ve tvaru oblých výřezů. Přejechod dříku a lopatky přes prvek ve tvaru písmene V
 Rozměry: Neuvedeny, neuvedeno měřítko u kresby
 Materiál: -
 Výzkum: V letech 1976–1990 (*Kern 1996*, 388)
 Objekt: -
 Další nálezy: Drobné artefakty z bronzu a železa, např. spony Almgren 65 typu A, Beltz varianta J, fragmenty náramků z kobaltového skla, z nichž některé byly zdobeny žlutým nebo bílým emailem (*Kern 1996*, 388)
 Datace: LT C2–D2 (*Kern 1996*, 388)
 Původní interpretace: Spatula (*Kern 1996*, 388)
 Návrh interpretace: Spatula
 Vyobrazení: *Tab. 1: 6*

7. „Hromadný nález 6 artefaktů“; lokalita: Slatina nad Bebravou, okr. Bánovce nad Bebravou, kr. Trenčínský (Hradiště Udrina); uložení: AÚ SAV v Nitře, inv. č. 81 a-e (písmena nepřirazená ke konkrétním artefaktům, obraz „f“ představuje nedochovaný artefakt)
 Publikace: *Pieta 2008*, 112, 203
 Popis: 6 artefaktů ze slovenského depotu s lékařskými nástroji
 Rozměry:
 a: d. = 160 mm, max. š. = 15 mm, hm. = 38,16 g
 b: d. = 155 mm, max. š. = 10 mm, hm. = 35,00 g
 c: d. = 153 mm, max. š. = 9 mm, hm. = 15,15 g
 d: d. = 115 mm, max. š. = 7 mm, hm. = 9,83 g
 e: d. = 105 mm, max. š. = 4 mm, hm. = 9,46 g
 f: d. = 118 mm, max. š. = 29 mm (doměřeno z kresby)
 Materiál: Železo
 Výzkum: Detektorový nález z roku 2006
 Objekt: Prostor hradiště s rozlohou 9 ha, fortifikační systém má z přístupné strany tři pásma opevnění, přičemž nejmenší vnitřní val opevňující Akropoli je možná pozdně a raně středověký (*Pieta 2008*, s. 112)
 Další nálezy: Hojně je zastoupeno hlavně kovářství, včetně výroby nástrojů a železných spon (*Pieta 2008*, s. 112)
 Datace: Většina jiných dříve získaných nálezů z hradiště patří do stupňů C1 a C2
 Původní interpretace: Speciální medicínské nástroje – dlátko, spirálový vrták, hrot, speciální nože (*Pieta 2008*, s. 203)
 Návrh interpretace: Dle analogií vykazují některé vlastnosti instrumentů k léčebným výkonům
 Vyobrazení: *Tab. 1: 7*

8. „Sada čtyř nástrojů údajně ze Stradonic“; lokalita: Stradonice, okr. Beroun, CZ (Údajně z oppida Stradonice); uložení: Muzeum Dr. B. Horáka v Rokycanech, inv. č. 04337 (a), 04329 (b), 04328 (c), 04330 (d)
 Publikace: *Sklenář 1986*, 6
 Popis: Na kartě vyplněné r. 1966 p. Samcem: „Nožík železný, rží obalený, tvaru lékařského skalpelu. Na dlouhé rukojeti k břitě se zužující“ (a); „jehlice železná, pokrytá rží“ (b); „jehlice železná, pokrytá rží“ (c); „tyčinkovitý nástroj“ (d)
 Rozměry:
 a: d = 99 mm, š = 7 mm, hl = 2 mm; hm = 10,14 g (břit: d = 24 mm, š = 12 mm)
 b: d = 133 mm, š = 8 mm, hl = 8 mm; hm = 22,46 g
 c: d = 127 mm, š = 6,5 mm, hl = 6,5 mm; hm = 13,49 g
 d: d = 90 mm, š = 2 mm, hl = 2 mm; hm = 1,87 g
 Materiál: Železo
 Výzkum: Darováno Marií Wagnerovou (vdovou po horním správci dolu v Mirošově Oto Wagnerovi, který možná zakoupil jako součást rozsáhlého souboru, ve kterém jsou také falza) do muzea počátkem 20. století (*Sklenář 1986*, 8), přijato prof. B. Horákem, interpretováno 15. 7. 1966 Adolfem Samcem
 Objekt: -
 Další nálezy: V souboru také keramická plastika, šídla, přesleny, kostěná jehlice, korálky, hrací kostka, nožík, ostruha, části spon (*Sklenář 1986*, 8–10)
 Datace: LT D1–2?
 Původní interpretace: Původně uvažováno o možném užívání artefaktu „a“ jako skalpelu, později považováno za falzum pro „velmi dobrý stav zachování“
 Návrh interpretace: Řemeslnické nástroje (a: řemeslnický nožík, b: šídlo, c: šídlo, d: šicí jehla)
 Vyobrazení: *Tab. 1: 8*
9. „Spatula s plochou rukojetí“; lokalita: Stradonice, okr. Beroun, CZ; uložení: Národní muzeum, sbírka Bergerova, inv. č. 81 459
 Publikace: *Píč 1903*, 69, Tab. XXIV:10; *Svobodová 1985*, 653, Obr. 1:1; *Kysela – Milítký 2018*, 291, Obr. 184; *Databáze archeologické sbírky v.4.2*
 Popis: Spatula s plochým lžičkovitým koncem, s paličkovitým koncem nevýrazně vyděleným (*Píč 1903*, 69)
 Rozměry: D = 188 mm, 66 g (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 459)
 Materiál: Bronz (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 459)
 Výzkum: Bergerova sbírka; st. č. Berger (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 459)
 Objekt: -
 Další nálezy: -
 Datace: LT D (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 459)
- Původní interpretace: Spatula (*Píč 1903*, 69); „lékařský nástroj?“ (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 459)
 Návrh interpretace: Spatula
 Vyobrazení: *Tab. 1: 9*
10. „Spatula s plastickým žebrem“; lokalita: Stradonice, okr. Beroun, CZ; uložení: Národní muzeum, Bergerova sbírka, inv. č. 81 460
 Publikace: *Píč 1903*, 69, Tab. XXIV:9; *Svobodová 1985*, 653, Obr. 1:2; *Databáze archeologické sbírky v.4.2*
 Popis: Bronzová tyčinka s koncem vesla mírně ohnutým, druhý konec ozdobně vykrojen na obou stranách. Středem prochází slabě plastické žebro (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 460)
 Rozměry: D = 162 mm, 67 g (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 460)
 Materiál: Bronz (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 460)
 Výzkum: Bergerova sbírka; st. č. Berger (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 460)
 Objekt: -
 Další nálezy: -
 Datace: LT D (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 460)
 Původní interpretace: Spatula (*Píč 1903*, 69); „lékařský nástroj?“ (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 460)
 Návrh interpretace: Spatula
 Vyobrazení: *Tab. 1: 10*
11. „Spatula“; lokalita: Stradonice, okr. Beroun, CZ; uložení: Národní muzeum, Bergerova sbírka, inv. č. 81 461
 Publikace: *Píč 1903*, 69, Tab. XXIV:11; *Svobodová 1985*, 653, Obr. 1:3; *Databáze archeologické sbírky v.4.2*
 Popis: Bronzová tyčinka stejného typu jako č. inv. 81459. Na přechodu mezi veslovitou částí a vlastní tyčinkou je předmět zdoben třemi prstenčitými proužky mezi třemi žlábkami (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 461)
 Rozměry: D = 158 mm; 68 g (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 461)
 Materiál: Bronz (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 461)
 Výzkum: Bergerova sbírka; st. č. Berger (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 461)
 Objekt: -
 Další nálezy: -
 Datace: LT D (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 461)
 Původní interpretace: Spatula (*Píč 1903*, 69); „lékařský nebo psací nástroj?“ (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 81 461)
 Návrh interpretace: Spatula
 Vyobrazení: *Tab. 1: 11*

12. „Phlebotom/lanceta“; lokalita: Stradonice, okr. Beroun, CZ; uložení: Národní muzeum
 Publikace: *Píč 1903*, 69, Tab. XXIV:12
 Popis: Bronzový nástroj s kopinatým zakončením pracovní části a plochým zakončením úchopové části
 Rozměry: D = 72 mm (dopočteno z vyobrazení; *Píč 1903*, Tab. XXIV:12)
 Materiál: Bronz
 Výzkum: -
 Objekt: -
 Další nálezy: Spatuly
 Datace: LT D (dle ostatních nálezů)
 Původní interpretace: Kopíčko na pouštění žilou (*Píč 1903*, 69)
 Návrh interpretace: Phlebotom/lanceta; možné označení jako lanceta na pouštění žilou, tedy „Aderlaßlanzette“ podle *Gostenčnik (2004, 372)*
 Vyobrazení: *Tab. 1: 12*

13. „Skalpel“; lokalita: Třisov (oppidum), okr. Český Krumlov, CZ; uložení: Národní muzeum, inv. č. 135967
 Publikace: *Břeň 1975*; *Břeň 1984*, 12; *Kysela 2011*, 171-172, obr. 2: 7
 Popis: Plochý tyčinkovitý předmět na každém konci opatřený čepelí odlišného tvaru, jejichž předpokládané ostří směřuje na opačné strany. Hřbet čepele plynule navazuje na hranu rukojeti.
 Rozměry: D = 98 mm, tl = 1 mm; kratší čepel: d = 12 mm, š = 8 mm; delší čepel: d = 23 mm, š = 8 mm; rukojeť: max. š = 6 mm, max. tl = 1,4 mm (Databáze archeologické sbírky v.4.2, inv. č. 135967)
 Materiál: Bronz (litý; *Kysela 2011*)
 Výzkum: Výzkum Národního muzea vedený J. Břeněm v r. 1978
 Objekt: Jižní okraj oppida, sonda B, vrstva č. 8 (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 135967)
 Další nálezy: -
 Datace: -
 Původní interpretace: Skalpel
 Návrh interpretace: Artefakt neznámého účelu, nelze potvrdit účel v léčbě
 Vyobrazení: *Tab. 1: 13*

14. „Bronzový nožík/skalpel/lžička“; lokalita: Třisov (oppidum), okr. Český Krumlov, CZ; uložení: Národní muzeum, inv. č. 135960
 Publikace: *Kysela 2011*, 171-172, obr. 2: 8
 Popis: Předmět listovitého tvaru kovaný z bronzového drátu. Nepravidelně hraněný rovný dřík k nasazení do rukojeti se rozšiřuje do tenké ne zcela symetrické čepele, hrana není zbroušena (*Kysela 2011*)
 Rozměry: Celý nástroj: d = 40 mm, max. š = 7 mm; dřík: průměr = 1,7 mm; čepel: tl = 0,6 mm (*Kysela 2011*)

Materiál: Bronz
 Výzkum: Výzkum Národního muzea vedený J. Břeněm v r. 1969
 Objekt: Západní brána, severní strana severního křídla, střední pruh, střední část, hl. 20 cm
 Další nálezy: -
 Datace: -
 Původní interpretace: Bronzový nožík/skalpel (*Kysela 2011*)
 Návrh interpretace: Artefakt neznámého účelu, nelze potvrdit funkci jako skalpelu
 Vyobrazení: *Tab. 1: 14*

II. Artefakty interpretované jako nástroje k léčbě a diagnostice z doby římské

15. „Skalpely s rovnou plnou rukojetí“; lokalita: Abrahám, Kostolná pri Dunaji, Sládkovičovo, kr. Galanta, SK; uložení: -
 Publikace: *Kolník 1980*, Taf. 15, 28, 87c; *Kolník 2004*, Abb. 1, 2
 Popis: a: Nůž se zakřivenou pevnou čepelí a dlouhou plnou rukojetí, b: Nůž s masivní zploštělou rukojetí (*Kolník 2004*)
 Rozměry: a: d = 170 mm, b: d = 240 mm
 Materiál: Bronz
 Výzkum: -
 Objekt: a: žárový hrob 14 dospělého jedince, b: žárový hrob 87 (*Kolník 2004*)
 Další nálezy: a: spona Almgren 68, bronzové nůžky, glazovaný skyphos s motivem břechtanových úponů, b: urna, spona Almgren 75, roztavené kousky skla (*Kolník 1980*)
 Datace: a: polovina 1. století, b: počáteční fáze B2 (*Kolník 1980*)
 Původní interpretace: „Skalpely s rovnou plnou rukojetí“ (na základě formální podobnosti s moderními skalpely podle *Kolník 2004*)
 Návrh interpretace: Nůž neznámého účelu/univerzální, spojení s chirurgií nelze doložit
 Vyobrazení: *Tab. 2: 15*

16. „Skalpel se zakřivenou čepelí a očkem“; lokalita: Abrahám, Kostolná pri Dunaji, Sládkovičovo, kr. Galanta SK; uložení: -
 Publikace: *Kolník 1980*, 39 Taf. 27, 81d; *Kolník 2004*, Abb. 6:1, Abb. 7
 Popis: Železný nůž se zakřivenou širokou čepelí, rukojeť s profilovaným středovým uzlem a prstencovým očkem (*Kolník 2004*)
 Rozměry: D = 13 cm
 Materiál: Železo
 Výzkum: -
 Objekt: Žárový hrob č. 81 dospělého jedince ve věku 40–60 (*Kolník 1980*)

- Další nálezy: Urna, spony: očkovité, Almgren 45, dvě výrazně profilované brože ve tvaru Almgren 67 (*Kolník 1980*)
 Datace: Ř B1a (*Kolník 1980*)
 Původní interpretace: „Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem“ (*Kolník 2004*)
 Návrh interpretace: Srpovitá břitva s koncovým kroužkem
 Vyobrazení: *Tab. 2: 16*
17. „Nůž se zakřivenou čepelí“; lokalita: Altenmarkt im Thale, Gem. Hollabrunn, pol. Bez. Hollabrunn, A; uložení: NMW / P. A. a Museum Hollabrunn, inv. č. 15 170
 Publikace: *Pollak 1980*, 10-11, Taf. 1: 1; *Kolník 2004*, 199
 Popis: Železný nůž, čepel a rukojeť zakřivené, rukojeť také opatřena knoflíky (*Pollak 1980*, 10–11)
 Rozměry: D = 120 mm (*Pollak 1980*, 10–11)
 Materiál: Železo (*Pollak 1980*, 10–11)
 Výzkum: Roku 1890 byly ve staré štěrkové jámě na konci města (nyní opět zalesněné) odkryty zbytky pohřebiště z 1. století, téměř zcela zničeného slovanským hřbitovem a těžbou šterku, výzkum vedl L. Franz (*Pollak 1980*, 10–11)
 Objekt: Popsáno jako hrob, ale kontext hrobu ani přesné umístění nelze dnes rekonstruovat (*Pollak 1980*, 10–11)
 Další nálezy: Urna, fragment silně profilované noricko-panonské bronzové brože, fragment silně profilované bronzové spony
 Datace: 1. století n. l. (*Pollak 1980*, 10–11)
 Původní interpretace: Nůž se zakřivenou čepelí (*Pollak 1980*, 11), Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem (*Kolník 2004*, 199)
 Návrh interpretace: Srpovitý nůž
 Vyobrazení: *Tab. 2: 17*
18. „Jehlicovitý bodec s profilovanou hlavicí“; lokalita: Bernhardsthal, VB Mistelbach, A; uložení: Soukromá sbírka S. Allebauera
 Publikace: *Adler – Schmelzenbarth 1991*; *Adler 1992*, 281, Abb. 629; *Jílek 2004*, Obr. 3:3
 Popis: Jehlicovitý bodec s profilovanou hlavicí (*Jílek 2004*)
 Rozměry: D = 144 mm
 Materiál: Železo a bronz (*Jílek 2004*, 36)
 Výzkum: Povrchový sběr roku 1991 (*Jílek 2004*, 36)
 Objekt: -
 Další nálezy: -
 Datace: -
 Původní interpretace: Stylus (*Adler 1992*, 281), analogie k jehle k léčebným výkonům (*Jílek 2004*, 36)
 Návrh interpretace: Neexistují analogie mezi chirurgickými nástroji
 Vyobrazení: *Tab. 3: 18*
19. „Spatula“; lokalita: Bratislava-Dúbravka, okr. Bratislava IV, SK; uložení: -
 Publikace: *Elschek 2017*, 165, Taf. 119:2
 Popis: Fragment tyčinkovitého předmětu s koncem rozšířeným do plošky
 Rozměry: D = 47 mm (*Elschek 2017*, 165)
 Materiál: Bronz (*Elschek 2017*, 165)
 Výzkum: Povrchový sběr (*Elschek 2017*, 165)
 Objekt: -
 Další nálezy: -
 Původní interpretace: „Spatula?, lékařský nástroj?“ (*Elschek 2017*, 165)
 Návrh interpretace: Není možné s jistotou označit za spatulu
 Vyobrazení: *Tab. 3: 19*
20. „Bronzová spatula“; lokalita: Bratislava-Dúbravka, okr. Bratislava IV, SK; uložení: -, inv. č. 64/1989
 Publikace: *Elschek 2017*, 146, Taf. 36
 Popis: Fragment tyčinkovitého předmětu s koncem rozšířeným do plošky
 Rozměry: D = 47 mm (*Elschek 2017*, 146)
 Materiál: Bronz (*Elschek 2017*, 146)
 Výzkum: Šetření germánského knížecího sídla s římskými budovami provedený v letech 1982–1993 Archeologickým ústavem SAV pod vedl T. Kolník a jeho spolupracovníci (K. Elschek zástupce vedoucího výzkumu v letech 1985 a 1988–1993)
 Objekt: Objekt 6/88 – chata/polozemnice
 Další nálezy: Celkem 131 germánských a 16 římských fragmentů keramiky (27–29/1989), mazanice, zvířecí kosti, drobné kovové nálezy (*Elschek 2017*, 146)
 Datace: 2. pol. 4. stol. n. l.
 Původní interpretace: „Bronzová spatula – lékařský nástroj?“ (*Elschek 2017*, 146)
 Návrh interpretace: Není možné s jistotou označit za spatulu
 Vyobrazení: *Tab. 3: 20*
21. „Srpkovitý nůž“; lokalita: Břeclav, okr. Břeclav, CZ; uložení: Moravské zemské muzeum, inv. č. 135/35
 Publikace: *Téjral 1970*, 109, 134, 166, obr. 13: 4; *Kolník 2004*, 200
 Popis: Srpkovitě prohnutý nůž se stonkovitým trnem, jehož konec je ukončen knoflíkem (*Kolník 2004*, 200; *Téjral 1970*, 166)
 Rozměry: D = 100 mm (*Téjral 1970*, 166)
 Materiál: Železo (*Téjral 1970*, 166)
 Výzkum: V roce 1935 byl při stavbě Břeclavského letiště rozrušen žárový hrob, jehož inventář daroval Ing. Hindels Moravskému muzeu (*Téjral 1970*, 166)
 Objekt: Žárový hrob (*Téjral 1970*, 166)
 Další nálezy: Např. fragmenty naběraček a cedníku, spodní část popelnice, bronzová vendická spona se širokým páskovým lučíkem, zbytky bronzové pánve,

železný nůž s rovnou čepelí a trnem odsazeným pouze na jedné straně (*Tejral 1970*, 166)

Datace: II. fáze stupně B1 na Moravě (*Tejral 1970*, 109)

Původní interpretace: Srpkovitý nůž (*Tejral 1970*, 134), „Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem“ (*Kolník 2004*, 200)

Návrh interpretace: Srpovitá břitva/nůž

Vyobrazení: *Tab. 2: 21*

22. „Lancetovitý nůž“; lokalita: Cifer-Pác, okr. Trnava, SK; uložení: Předměty z údajného hrobu zakoupilo roku 1931 Vlastivedné

múzeum v Bratislave (dnešní Archeologické múzeum SNM; *Kolník 2004*, 201)

Publikace: *Kolník 2004*, 201, Abb. 11: 14

Popis: Malý nůž ve tvaru lancetu (*Kolník 2004*, 201)

Rozměry: D = 118 mm (dopočteno z kresby)

Materiál: -

Výzkum: -

Objekt: V bezprostřední blízkosti objektu 58, hrob (*Kolník 2004*, 201)

Další nálezy: -

Datace: 1. polovina 4. století n. l. (*Kolník 2004*, 201)

Původní interpretace: Lancetovitý nůž (*Kolník 2004*, 201)

Návrh interpretace: Nožík neznámého účelu, spojení s chirurgií nelze doložit

Vyobrazení: *Tab. 2: 22*

23. „Chirurgický nůž“; lokalita: Dobřichov-Pičhora, Okr. Kolín, CZ; uložení: NM

Publikace: *Píč 1905*, 299–300, Taf. LXXX: 25; *Eggers 1951*, 41, kat. č. 1754; *Droberjar 1999*, 233, Tab. 36: 7; *Kolník 2004*, 197, Abb. 4:1

Popis: Nůž s pevnou plnou rukojetí se šestihranným průřezem (*Kolník 2004*, 197)

Rozměry: 130 mm

Materiál: Železo (*Droberjar 1999*, 233), rukojeť původně považována za bronzovou (*Kolník 2004*, 197)

Výzkum: Na jaře r. 1906 našli dělníci na ostrožně zvané Pičhora, poblíž Dobřichovského kostela při dobývání štěrku, popelnice a během měsíce pak vykopali J. Waněk celkem 131 hrobů, z kterých zachováno 6 bronzových a 82 hliněných popelnic. Darováno Museu království Českého, zkoumal J. Waněk, popsal J. L. Píč (*Píč 1905*, 299–300)

Objekt: Žárový hrob 26

Další nálezy: Spony, jehlice, nože

Datace: Doba římského císařství (*Píč 1905*, 299–300)

Původní interpretace: Chirurgický nůž/skalpel s rovnou a plnou rukojetí (*Kolník 2004*, 197)

Návrh interpretace: Nůž neznámého účelu, spojení s chirurgií nelze doložit

Vyobrazení: *Tab. 2: 23*

24. „Skalpely se zakřivenou čepelí a očkem“; lokalita: Dobřichov-Pičhora, Okr. Kolín, CZ; uložení: NM

Publikace: *Píč 1905*, 299–300, Tab. LXX: 18, Tab. LXXXIII: 4, Tab. LXXXIII: 24; *Droberjar 1999*; *Kolník 2004*, 197, Abb. 4: 5, 6, 8

Popis:

a: Nůž s rovným týlem a rovnou rukojetí a se zaobleným břitem. Rukojeť je po cca 10 mm od konce opatřena kulovitým knoflíkem.

b: Nůž esovitého tvaru, tedy s konvexním týlem přecházejícím do konkávní rukojeti ukončené kulatým knoflíkem.

c: Nůž esovitého tvaru, tedy s konvexním týlem přecházejícím do konkávní rukojeti ukončené otevřeným očkem k zavěšení.

Rozměry: a: d = 120 mm, b: d = 103 mm, c: d = 160 mm

Materiál: a, c: železo?, b: bronz?

Výzkum: Na jaře r. 1906 našli dělníci na ostrožně zvané Pičhora, poblíž Dobřichovského kostela při dobývání štěrku, popelnice a během měsíce pak vykopali J. Waněk celkem 131 hrobů, z kterých zachováno 6 bronzových a 82 hliněných popelnic. Darováno Museu království Českého, zkoumal J. Waněk, popsal J. L. Píč (*1905*, 299–300)

Objekt: Žárový hrob

Další nálezy: Spony, jehlice, nože

Datace: Doba římského císařství (*Píč 1905*, 299–300)

Původní interpretace: „Skalpely se zakřivenou čepelí a očkem“ (*Kolník 2004*, 197)

Návrh interpretace: a: nožovitá břitva; b, c: srpovitá břitva

Vyobrazení: *Tab. 2: 24*

25. „Lancetovitý nůž“; lokalita: Dolné Lovčice (dříve Alsólóc), okr. Trnava, SK; uložení: Maďarské národní muzeum

Publikace: *Bóna 1963*, 241, 243 Taf. 43: 15; *Kolník 2004*, Abb. 12:6

Popis: Sada železných předmětů zavěšených na bronzovém prstenci. Nožík ve tvaru hrotu kopí a železný klíč se zahnutým koncem ve tvaru háčku (*Bóna 1963*, 243)

Rozměry: 140 mm

Materiál: Nožík bronz, klíč železo

Výzkum: Podle první zprávy F. Römera z této lokality bylo v zahradě A. Prileszky na ploše 36 m v průměrné hloubce jedné stopy nalezeno 40 urnových hrobů. Podle Römerova tvrzení byly v urnách nože, spony a jehly. Römer chybně oznámil, že Maďarskému národnímu muzeu doručil pět uren (neúmyslný nesprávný výklad informací o inventáři). Některé nálezy byly darovány A. Prileszkym dne 1. 2. 1873 Národnímu muzeu (*Bóna 1963*, 241)

Objekt: Urnové hroby

Další nálezy: Urny, železné klíče, přezky, bronzová „pinzeta“, bronzové svorky, bronzový prsten, spony, bronzová pouzdra, dvouhrotá vidlička, bronzový přívěsek s otočnou hřídelí začínající smyčkou a pokračující ve spirálovém trubkovém hřídeli a opatřený háčkem na druhém konci, ke kterému je připevněn kus propleteného bronzového drátu (*Bóna 1963*, 243)
Datace: DŘ

Původní interpretace: Lancetovitý nůž (*Kolník 2004*, 200)

Návrh interpretace: Kapesní sada klíče s nožikem, spojení s chirurgií nelze doložit (některé položky mezi dalšími nálezy se jeví jako recentní předměty)

Vyobrazení: *Tab. 2: 25*

26. „Nůž“; lokalita: Eggendorf am Wagram, Gem. Stetteldorf am Wagram, pol. Bez. Korneuburg A; uložení: Museum Stockerau, inv. č. 71 132

Publikace: *Pollak 1980*, 27, Taf. 14:2; *Kolník 2004*, 199

Popis: Fragment těžce zkorodovaného železného nože s prstencovým koncem (*Pollak 1980*, 27)

Rozměry: D = 123 mm (*Pollak 1980*, 27)

Materiál: Železo

Výzkum: V roce 1939 našli E. Rotter a O. Wildschek při zkoumání slovanského pohřebiště z 9. století (*Pollak 1980*, 27)

Objekt: Žárový hrob na pozemku 1099 ve Flur Leberäcker (*Pollak 1980*, 27)

Další nálezy: Urna, fragment těžce zkorodovaných železných nůžek (178 mm; *Pollak 1980*, 27)

Datace: Přelom 1. st. n. l.

Původní interpretace: Nůž (*Pollak 1980*, 27), „Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem“ (*Kolník 2004*, 199)

Návrh interpretace: Nožovitá břitva

Vyobrazení: *Tab. 2: 26*

27. „Skalpel“; lokalita: Kostelec na Hané, okr. Prostějov, CZ; uložení: Muzeum Prostějov, inv. č. 4684

Publikace: *Žeman 1961*, 169; Obr. 81 D: e; *Kolník 2004*, 199

Popis: Železný nožik s masivní válcovitou rukojetí (*Žeman 1961*, 168-169)

Rozměry: D = cca 180 mm (odhad podle kresby)

Materiál: Železo

Výzkum: Výzkum Ant. Gottwalda v letech 1925–1930 (parcela 1531/1 v roce 1927; *Žeman 1961*, 168-169)

Objekt: Hrob 422, hrob interpretovaný podle přesle- nu jako ženský (poškozený orbou)

Další nálezy: V popelnici mezi zbytkem kostí také přeslen (hráněný hliněný), dno nádoby, spona, prskyřice; zbytky skleněné nádoby (poháru z nažloutlého skla) a zbytky mísovité nádoby (*Žeman 1961*, 168-169)

Datace: Pozdí DŘ (*Žeman 1961*)

Původní interpretace: Nůž (*Žeman 1961*, 168-169), skalpel (*Kolník 2004*, 199)

Návrh interpretace: Nůž, kontext ani tvar nenapovídá účelu k léčbě

Vyobrazení: *Tab. 2: 27*

28. „Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem“; lokalita: Láb, okr. Malacky, SK; uložení: SNM?

Publikace: *Eisner 1933*, 209, Taf. 68: 1; *Kolník 2004*, 200

Popis: Půlměsícovitá břitva s rukojetí zakončenou knoflíkem

Rozměry: -

Materiál: Železo

Výzkum: -

Objekt: Žárový „hrob bojovníka“ (*Eisner 1933*, 209)

Další nálezy: Železný meč, skoby z pochvy, železná štítová puklice, picí roh, bronzová pánev (*Eisner 1933*, 209)

Datace: 1. pol. 1. stol. (*Eisner 1933*, Tab. 68)

Původní interpretace: „Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem“ (*Kolník 2004*, 200)

Návrh interpretace: Srpovitá břitva

Vyobrazení: *Tab. 3: 28*

29. „Spatula“; lokalita: Malacky, okr. Malacky, SK; uložení: Archeologické muzeum Slovenského národního muzea v Bratislavě

Publikace: *Hladíková 2019*, 89, 91, obr. 2: 1a, 1b)

Popis: Fragment spatuly s horní částí vykovanou do listovitého tvaru se zašpičatělým koncem. Hlavice se zužuje směrem ke krku. Průřez má tvar elipsoidu se zašpičatělým koncem (*Hladíková 2019*, 91)

Rozměry: Celková d = 98 mm, hlavice: D = 60 mm, max š. = 9 mm, hloubka = 2 mm, trapézovité rozšíření: š. 8 mm, hl. 2 mm, tyčinkovité tělo: průměr = 2 mm, hm = 5,52 g (*Hladíková 2019*, 91)

Materiál: Mosaz (*Hladíková 2019*, 89)

Výzkum: Povrchová prospekce Archeologického muzea Slovenského národního muzea v Bratislavě v roce 2009 (*Hladíková 2019*, 90)

Objekt: -

Další nálezy: -

Datace: V konkrétním kontextu 1. – 2. stol. (obecně 1. – 4. století; *Hladíková 2019*, 94)

Původní interpretace: Spatula

Návrh interpretace: Spatula

Vyobrazení: *Tab. 3: 29*

30. „Bimetalický bodec“; lokalita: Malé Výkleky, okr. Pardubice, CZ; uložení: Východočeské muzeum v Pardubicích, inv. č. B/135/g

Publikace: nepublikováno (zpracování na základě smlouvy povolilo a artefakt zapůjčilo Východočeské muzeum v Pardubicích, Zámek 2, 530 02 Pardubice, IČO: 14450542)

Popis: Bimetalický jehlicovitý artefakt (zdobená mosazná hlavice, ze které vystupuje robustní železná jehla)

Rozměry: Celková d = 120 mm, hlavice: d = 10 mm + 8 mm, max. š 13 mm, krček: d = 30 mm, max. š 6,5 mm, celková hm. = 27,45 g, otvor v hlavici prům. 2,1 mm

Materiál: bronzová hlavice, železný bodec

Výzkum: Detektorový nálezný spolupracující soukromé osoby

Objekt: -

Další nálezy: -

Datace: -

Původní interpretace: -

Návrh interpretace: Jehlicovitý artefakt neznámého účelu

Vyobrazení: -

31. „Jehlicovitý bodec“; lokalita: Mušov Neurissen I, CZ býv. okr. Břeclav, Jihomoravský kraj; uložení: Soukromá sb. (M. Vokáč), AU AVČR

Publikace: *Ěílek 2004*, Obr. 1

Popis: Profilovaná hlavice tyčinkovitého předmětu zakončená kuličkou. Tyčinka je zdobena střídajícími se žlábkami a vývalky, koncová kulička členěna třemi rytými pásy, které jsou dále zdobené svíslými kosými liniemi (*Ěílek 2004*)

Rozměry: D = 45 mm, š = 13 mm (*Ěílek 2004*)

Materiál: Železo, bronz (*Ěílek 2004*)

Výzkum: Povrchový sběr v roce 2002 (*Ěílek 2004*)

Objekt: -

Další nálezy: -

Datace: Na lokalitě doloženo neolitické a raně středověké osídlení a germánské osídlení z 2. a 3. století (*Kavánová – Ěelínková 2002*, 337)

Původní interpretace: Jehlicovitý lékařský nástroj (*Ěílek 2004*)

Návrh interpretace: Jehlicovitý artefakt neznámého účelu

Vyobrazení: *Tab. 3: 31*

32. „Lancetovitý nůž“; lokalita: Mušov, okr. Brno-venkov, CZ; uložení: Okresní muzeum Mikulov č. 11

Publikace: *Tějral 1971*, 37, obr. 5: 2; *Kolník 2004*

Popis: Celokovový železný nůž lancetovitého tvaru, jehož úzká rukojeť zdobená po obou stranách nízkými lištami vybíhá v ouško opatřené železným závěsným kroužkem (*Tějral 1971*, 54)

Rozměry: D = 156 mm (*Tějral 1971*, 54)

Materiál: Železo (*Tějral 1971*, 54)

Výzkum: V roce 1934 narazil E. Lamme1 při kopání příkopu pro vinné sazenice na pravém břehu Dyje na žárový hrob (*Tějral 1971*, 54)

Objekt: Žárový hrob (*Tějral 1971*, 54)

Další nálezy: Klíč, urna, spona (železná s válcovitou hlavici, užším lučíkem a vyšším zachycovačem), rovný nožík s krátkou čepelí, pravidelným hrotem a oboustranně odsazeným trnem (*Tějral 1971*, 54)

Datace: 2. třetina 2. století (*Tějral 1971*, 54)

Původní interpretace: Lancetovitý nůž (*Kolník 2004*, 200)

Návrh interpretace: Nožík kapesní, spojení s chirurgií nelze doložit

Vyobrazení: *Tab. 2: 32*

33. „Lancetovitý nůž“; lokalita: Nitra-Párovské Háje, okr. Nitra, SK; uložení: -

Publikace: *Pieta – Ruttkay 1997*, Abb. 3:14; *Kolník 2004*, 201

Popis: Malý nůž ve tvaru lancety s kroucenou rukojetí (*Kolník 2004*, 201)

Rozměry: D = 130 mm (doměřeno z obrazu)

Materiál: Železo

Výzkum: Záchranné výzkumy od roku 1972 (*Pieta – Ruttkay 1997*)

Objekt: -

Další nálezy: Na lokalitě také provinciální keramika, zlomky skla, spony, pozdně imperiální mince (*Pieta – Ruttkay 1997*)

Datace: Pozdní DŘ (*Kolník 2004*, 201)

Původní interpretace: Lancetovitý nůž souvisící s římskými lékařskými nebo kosmetickými nástroji (*Kolník 2004*, 201)

Návrh interpretace: Nožík neznámého účelu, spojení s chirurgií nelze doložit

Vyobrazení: *Tab. 2: 33*

34. „Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem“; lokalita: Očkov, okr. Nové Mesto nad Váhom, SK; uložení: -

Publikace: *Kolník 1964; 2004*, 200, Abb. 6:2

Popis: Železný nůž se závěsným kroužkem (*Kolník 2004*, 200)

Rozměry: -

Materiál: Železo

Výzkum: -

Objekt: Urnový hrob č. 117, mladý jedinec

Další nálezy: Zlomky štítu, kování římského opasku a kování z typu Eggers 29 (*Kolník 2004*, 200)

Datace: Ř C1

Původní interpretace: Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem (*Kolník 2004*, 200)

Návrh interpretace: Nožík neznámého účelu, spojení s chirurgií nelze doložit

Vyobrazení: *Tab. 3: 34*

35. „Lancetovitý nůž“; lokalita: Očkov, SK; uložení: -

Publikace: *Kolník 1964; 2004*, 200, Abb. 6:4

Popis: Nůž lancetovitého tvaru (*Kolník 2004*, 200)

Rozměry: -

Materiál: -

Výzkum: -

Objekt: Hrob 158

Další nálezy: -

Datace: -

Původní interpretace: Lancetovitý nůž (*Kolník 2004*, 200)

Návrh interpretace: Nožík neznámého účelu, spojení s chirurgií nelze doložit

Vyobrazení: *Tab. 3: 35*

36. „Skalpel“; lokalita: Ohnišťany (okr. Hradec Králové, Královéhradecký kraj); uložení: Inv. č. 52637 ve sbírce Národního muzea v Praze pod lokalitou „Ohnišťany (u N. Bydžova) – u silnice při Zálesí“.

Publikace: *Pič 1905*, 303, XLIX: 15; *Droberjar 2006*; *Černý 2009*, 2

Popis: Nůž s ostrím a týlem obloukovitého tvaru a rukojetí zdobenou dvěma příčnými drážkami (*Černý 2009*, 82)

Rozměry: 125 mm

Materiál: Železo

Výzkum: Daroval velkostatkář Edm. Kadlík (v letech 1902–1903). Na polích E. Kadlíka – po obou stranách silnice při Zálesí žárové hroby (*Pič 1905*, 303).

Objekt: Hrob 6: Fe nůž/skalpel, Fe břitva

Další nálezy: Hrob 3: br. spona pravděpodobně typu Almgren 236 (frag.), frag. Fe nože. Rozrušené hroby: souprava cedníku a naběračky Eggers (frag.) s kolky C MANLVANNI a C M // LIV, spona s očky (frag.) typu Haltern(?), spona Almgren 236 (frag.), Ag kování, pásová zápona (frag.) typu Garbsch G1b, br. nákončí picího rohu typu Andrzejowski D1, br. srpovitý nůž/břitva (*Droberjar 2006*, 687–688, č. 41)

Datace: Ř B1 (*Černý 2009*, 82)

Původní interpretace: Skalpel (*Droberjar 2006*, 687–688)

Návrh interpretace: Nůž/nožovitá břitva, spojení s chirurgií nelze doložit

Vyobrazení: *Tab. 2: 36*

37. „Skalpel“; lokalita: Peder, SK; uložení: -

Publikace: *Lámiová-Schmiedlová 1969*, 420 Abb. 11: 20; *Kolník 2004*, 200

Popis: Železná obloukovitá břitva s držadlem s koncovým kroužkem (*Lámiová-Schmiedlová 1969*, 420)

Rozměry: D = 127 mm

Materiál: Železo

Výzkum: V roce 1963

Objekt: Sektor 10 – chata z DŘ

Další nálezy: Dva železné nože d = 118 mm a 86 mm, železná jehlice d = 72 mm, železný kroužek průměr = 38 mm, zlomky 15–20 mm

Datace: Materiál odtud byl z různých historických epoch, proto nedatováno (*Lámiová-Schmiedlová 1969*, 420)

Původní interpretace: Břitva (*Lámiová-Schmiedlová 1969*, 420), „Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem“ (*Kolník 2004*, 200)

Návrh interpretace: Srpovitá břitva

Vyobrazení: *Tab. 2: 37*

38. „Držadlo nástroje“; lokalita: Pravčice-Hulín, okr. Kroměříž, CZ; uložení: Muzeum Kroměřížska v Kroměříži, A 22760

Publikace: *Fojtík – Jílek – Popelka 2015*, 185, Obr. 2: 1
Popis: „Rukojeť nástroje je zdobená reliéfním dekorem v podobě suků. Rukojeť je na bázi užší a směrem k hlavici se rozšiřuje. Spodní část je opatřena otvorem hlubokým 8 mm a podélným tenkým žlábkem. Hlavice je od vlastní rukojeti odsazená. Odsazená část je členěna jedním horizontálním žebrem, které nese kruhovou bochánkovitou hlavici“ (*Fojtík – Jílek – Popelka 2015*, 185)

Rozměry: Celková d = 65 mm, báze: š = 8 mm, hlavice: š = 16 mm, otvor: prům. = 4 mm, délka 6,5 cm, hmotnost = 39,85 g (*Fojtík – Jílek – Popelka 2015*)

Materiál: Bronz/mosaz (*Fojtík – Jílek – Popelka 2015*)

Výzkum: Detektorový nález soukromé osoby (*Fojtík – Jílek – Popelka 2015*)

Objekt: -

Další nálezy: Bronzová římsko-provinciální kolínkovitá spona s polokruhovitou záhlavní destičkou zdobenou po obvodu rytým motivem vlčích zubů (*Fojtík – Jílek – Popelka 2015*)

Datace: 1. st. př. n. l. do 1. st. n. l. / 3. až 4. st. n. l. (*Fojtík – Jílek – Popelka 2015*)

Interpretace: „Držadlo římského (lékařského?) nástroje“ (*Fojtík – Jílek – Popelka 2015*)

Návrh interpretace: Bez pracovní části nástroje nelze rozhodnout, pravděpodobně nůž

Vyobrazení: *Tab. 3: 38*

39. „Sonda“; lokalita: Sekule, okr. Senica, SK; uložení: -

Publikace: *Iván – Ůlvecký – Rajtár 2019*, 229, 243, 247, obr. 9: 12

Popis: Bronzový tyčinkovitý předmět s hraněnou střední částí a hranolovitým článkem ve třetině délky (*Iván – Ůlvecký – Rajtár 2019*, 247)

Rozměry: D = 105 mm

Materiál: Bronz

Výzkum: V letech 2012 až 2019 v rámci spolupráce Römisch-Germanische Kommission DAI, Archeologického ústavu SAV v Nitre a Katedry archeologie Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě (*Iván – Ůlvecký – Rajtár 2019*, 229)

Objekt: Hrob 40/2017, žena

Další nálezy: Nože, klíče, nůžky, hliněná urna bez hrdla, slitky z masivní bronzové nádoby, fragmenty soupravy naběračky a cedníku, rozlomené železné nůžky, dva nožíky, pět klíčů, pryskyřice, železné hřebíky, kování dřevěné skříňky, stříbrná a bronzová spona, části stříbrného hruškovitého závěsku, stříbrný prsten, dvě stříbrné zápinky, železný vědérkovitý

závěsek se stříbrnou zápinkou, dva bronzové kapslové závěsky, závěsek s orámováním, kování se závěskem, plechová objímka, kosmetický nástroj, ohnutá jehla a zlomek jehly nebo jehlice, zlomky další kostěné jehlice a fragment hřebene, zlomky skla (*Iván – Ůlvecký – Rajtár 2019*, 243)

Datace: Ř B2/C1, 2. pol. 2. stol. n. l. (*Iván – Ůlvecký – Rajtár 2019*, 247)

Původní interpretace: Sonda/specillum (*Iván – Ůlvecký – Rajtár 2019*, 247)

Návrh interpretace: Sonda

Vyobrazení: *Tab. 3: 39*

40. „Nůž a břitvy“; lokalita: Stehelčevy; uložení: NM?, 1: inv. č. 150, 2: inv. č. 151

Publikace: *Motyková 1981*, 331, 347, 351, obr. 7; *Kolník 2004*; *Pieta 1991*

Popis:

1: Rovný železný nůž s jednostrannou rukojetí, která je zakončena profilovanou hlavou. Zadní strana čepele je opatřena 2 otvory (*Motyková 1981*, 351)

2: Kosočtvercový nůž se zakřiveným držadlem uzavřený srolovaným okem (*Motyková 1981*, 351)

3: Srpovitá břitva

Rozměry: 1: d = 126 mm, 2: d = 105 mm, 3: d = cca 115 mm

Materiál: Železo

Výzkum: Výzkum A. Knora z roku 1962

Objekt: Hrob „Urn 2“, „U2“ (umístění A); Oválná, misovitá jáma hloubky 20 cm s delší osou orientovanou od SZ na JV, rozměry 125x100 cm (*Motyková 1981*, 347)

Další nálezy: Např. urna, dvousečný železný meč, železný kónický štít s válcovou hlavou, kosočtvercový nůž, bronzová jehla s vázičkovitým profilem (*Motyková 1981*)

Datace: 1. st. n. l.

Původní interpretace: „Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem“ / „lancetovité nože“ (*Kolník 2004*, 200)

Návrh interpretace: Břitvy, nůž, kontext ani analogie nenapovídají spojení s chirurgií

Vyobrazení: *Tab. 2: 40*

41. „Hlavice jehly“; lokalita: Strážnice II, CZ; uložení: Obecní muzeum Ostrožská Lhota

Publikace: *Žeman 2017*, 302, tab. 106: 6, 158: 18, obr. 47: 11

Popis: Zlomek duté kulovité hlavice s vystupujícím knoflíkem na vrcholu tyčinkovitého nástroje, jejíž tělo je zdobené jemnými rytými geometrickými motivy (*Žeman 2017*, 302)

Rozměry: D = 15,8 mm, průměr = 12,7 mm

Materiál: Stříbro

Výzkum: Povrchový sběr v letech 2010–2016 (*Žeman 2017*)

Objekt: Charakter lokality – sídliště

Další nálezy: -

Datace: -

Původní interpretace: Jehla (*Žeman 2017*, 160)

Návrh interpretace: Jehlice, šperk

Vyobrazení: *Tab. 3: 41*

42. „Hlavice jehly“; lokalita: Sudoměřice II, CZ; uložení: Masarykovo muzeum v Hodoníně

Publikace: *Žeman 2017*, 179, 319, tab. 116: 16, obr. 47: 12

Popis: Fragment profilované hlavice tyčinkovitého nástroje (*Žeman 2017*, 319)

Rozměry: Průměr 12 mm, d = 21,8 mm (*Žeman 2017*, 319)

Materiál: Bronz (Cu 43,230 Zn 2,244 Sn 24,949 Ag 0,000 Pb 16,031 Sb 0,314 Fe 3,123; *Žeman 2017*, 179)

Výzkum: Povrchový sběr v roce 2015 (*Žeman 2017*, 319)

Objekt: Charakter lokality: sídliště (*Žeman 2017*, 319)

Další nálezy: -

Datace: -

Původní interpretace: Hlavice bronzového římského tyčinkovitého lékařského nástroje (*Žeman 2017*, 319)

Návrh interpretace: Jehlice, spojení s chirurgií nelze doložit

Vyobrazení: *Tab. 3: 42*

43. „Lancetovitý nůž“; lokalita: Šoporňa Štrkovec, okr. Galanta, SK, „Burov vršok“ (M-33-144-B-C, 1:25 000 50:230 mm); uložení: Archiv AÚ SAV, P 103 636

Publikace: *Dekanová 1978*; *Kolník 2004*, 200

Popis: Fragment železného nožíku s tordovaným řapem (trnem)

Rozměry: D = 108 mm, hm. = 8,02 g + 3,19 oddělené drobné fragmenty

Materiál: Železo

Výzkum: AÚ SAV, záznam dne 18. 9. 1974

Objekt: Urnový hrob 12/74, přír. číslo 12 D (sonda VII/74B, hloubka 65 cm)

Další nálezy: Urna tvaru terriny, poklice ve tvaru zátoky s fragmenty miniaturní nádoby ve tvaru soudkovitého hrnečku s rovně seříznutým okrajem

Datace: DŘ (*Dekanová 1978*)

Původní interpretace: Lancetovitý nůž (*Kolník 2004*, 200)

Návrh interpretace: Nožík neznámého účelu, spojení s chirurgií nelze doložit

Vyobrazení: *Tab. 3: 43*

44. „Lancetovitý nůž“; lokalita: Tureň, Kr. Galanta, SK; uložení: -

Publikace: *Kolník 2004*, 200, Abb. 6:3, Abb. 10C: d

Popis: Nůž lancetovitého tvaru (*Kolník 2004*)

- Rozměry: -
 Materiál: -
 Výzkum: -
 Objekt: Urnový hrob C
 Další nálezy: Nůž, dva železné klíče, urna, zlomek pout
 Datace: -
 Původní interpretace: Lancetovitý nůž s tordovanou rukojetí
 Návrh interpretace: Nožík neznámého účelu, spojení s chirurgií nelze doložit
 Vyobrazení: *Tab. 3: 44*
45. „Hlavice jehly“; lokalita: Vacenovice, CZ; uložení: Soukromá sbírka Miroslava Chludila, Dubňany
 Publikace: *Žeman 2017*, tab. 119: 25, 158: 17, obr. 47: 13
 Popis: Fragment části tyčinkovitého artefaktu s rozšířenou hlavicí, s tělem kruhového průřezu a s oběžnými rýhami (*Žeman 2017*, 323)
 Rozměry: Max. š = 13,3 mm, d = 45 mm (*Žeman 2017*, 323)
 Materiál: Mosaz (Cu 56,283 Zn 13,616 Sn 1,060 Ag 0,000 Pb 11,018 Sb 0,098 Fe 6,658; *Žeman 2017*, 179)
 Výzkum: Nálezové okolnosti: povrchový sběr 1993–1994, 1998, 2006, 2010, 2012
 Objekt: Charakter lokality – sídliště
 Datace: DŘ
 Interpretace: Římský tyčinkovitý lékařský nástroj (*Žeman 2017*, 323)
 Návrh interpretace: Úchopová část jehlicovitého artefaktu neznámého účelu
 Vyobrazení: *Tab. 3: 45*
46. „Skalpel se zakřivenou čepelí a očkem“; lokalita: Velatice, okr. Brno-venkov, CZ; uložení: Moravské zemské muzeum Brno
 Publikace: *Téjral 1970*, 128, 134, 170, Obr. 8:7; *Kolník 2004*, 200
 Popis: Nůž s celokovovou rukojetí a závěsným kroužkem. Rukojeť je po stranách a při přechodu k čepeli zdobena jemnými rýhami (*Téjral 1970*, 134)
 Rozměry: -
 Materiál: Bronz
 Výzkum: V roce 1937 vykopal J. Poulík kostrový hrob, orientovaný S-J (*Téjral 1970*, 170)
 Objekt: Kostrový hrob s kostěnou jehlicí v dřevěném pouzdře u levé ruky a vedle ní bronzovým nožem s celokovovou rukojetí (*Téjral 1970*, 170)
 Další nálezy: Jehla (kost, dřevo) vývalkovitě členěna, s provrtaným kruhovitým otvorem ve středním článku soudkovitého tvaru (*Téjral 1970*, 128)
 Datace: II. a III. fáze stupně B1 na Moravě, 1. s. n. l. (*Téjral 1970*, 134)
- Původní interpretace: Srpkovitý nůž/břítva (*Téjral 1970*, 134), „Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem“ (*Kolník 2004*, 200)
 Návrh interpretace: Nůž neznámého účelu, spojení s chirurgií nelze doložit
 Vyobrazení: *Tab. 3: 46*
47. „Skalpel“; lokalita: Velké Hostěrádky, okr. Břeclav, CZ; uložení: Moravské zemské muzeum Brno, inv. č. Pa 1890/38
 Publikace: *Ludikovský – Peškař 1978*, 86 e, Obr. 4: 4, Tab. 3: 16; *Kolník 2004*
 Popis: Bronzový nůž s trojúhelníkovou čepelí odsazenou od trnu (*Ludikovský – Peškař 1978*, 88)
 Rozměry: D = 126 mm (*Ludikovský – Peškař 1978*, 88)
 Materiál: Bronz (*Ludikovský – Peškař 1978*, 88)
 Výzkum: Objeven rolníkem F. Majerem při orbě na jaře 1929 (*Ludikovský – Peškař 1978*, 86) a artefakty převzaty M. Chleborádem (*Ludikovský – Peškař 1978*, 85)
 Objekt: Popelnicový hrob 1
 Další nálezy: Hliněný ouškovitý výčnělek, bronzové vědro, zlomky bronzových nůžek, zlomek bronzového klíče, bronzová spona, bronzový náramek, stříbrný prsten, část stříbrné jehly (*Ludikovský – Peškař 1978*, 85)
 Datace: Nedatovatelný blíže, podle ostatních nálezů ŘB1/ 1. pol. 2. stol. (*Ludikovský – Peškař 1978*, 26)
 Původní interpretace: Nůž (*Ludikovský – Peškař 1978*, 86); skalpel s rovnou a plnou rukojetí (*Kolník 2004*, 199)
 Návrh interpretace: Nůž neznámého účelu, spojení s chirurgií nelze doložit
 Vyobrazení: *Tab. 2: 47*
48. „Skalpel“; lokalita: Zliv (u Libáně), Okr. Jičín, CZ; uložení: Národní muzeum – Stará sbírka, inv. č. 52727
 Publikace: *Schulz 1887*, 73, Taf. 4: 16; *Píč 1905*, Taf. 55: 16; *Kolník 2004*, 197, 199; *Databáze archeologické sbírky v.4.2*
 Popis: Zdobený nůž s mírně zakřivenou čepelí, která je od rukojeti oddělena příčnými žebry (*Kolník 2004*, 197, 199). Má táhlou jazykovitou rukojeť, na užších stěnách ozdobně vyřezávanou. Tři nýty s pečátkovitou hlavicí zdobenou kruhovitou rýhou přidržovaly dřevěné střenky. Konec rukojeti je zesílen a zdoben příčnými, perličkovitými žlábkami a oblou brázdou (*Databáze archeologické sbírky v.4.2*, inv. č. 52727).
 Rozměry: 245 mm
 Materiál: Bronz?
 Výzkum: V roce 1885 byl při orání nalezen v poloze Na pískách dvojitý hrob v opukové snad dvojitě skřínce (*Píč 1905*, 304)
 Objekt: Dvojitý žárový hrob s kamenným obložním (*Kolník 2004*, 197, 199)

Další nálezy: Bronzový nožík s vykrajovanou a proloženou základnou čepele a s obloukovitým ostřím, bronzové šídlo se štíhlým jehlancovitým hrotem (*Databáze archeologické sbírky v.4.2, inv. č. 52727*)
 Datace: DR, z počátku římské říše (*Kolník 2004, 197, 199*)

Původní interpretace: Skalpel s rovnou plnou rukojetí (*Kolník 2004, 197*), nalezeny další dva bronzové nože, které mohly také sloužit jako chirurgický nástroj (*Kolník 2004, 197, 199*)

Návrh interpretace: Nůž neznámého účelu, spojení s chirurgií nelze doložit

Vyobrazení: *Tab. 2: 48*

49. „Skalpel“; lokalita: Zohor, okr Malacky, SK; uložení: Slovenské národní muzeum v Martině
 Publikace: *Kraskovská 1957, 813 Abb. 326, 7; Kolník 1959, 147, Abb. 5, 1; Taf. 2, 6; Kolník 2004,*
 Popis: Nožík s obloukovitým ostřím, s rukojetí a srpovitým břitem. Obloukovitě prohnutá rukojeť obdélníkového průřezu je na konci čtyřnásobně profilovaná a ukončena polokulovitou hlaví. Průřez čepele je klínovitý. Na jedné straně čepele jsou nalepená zrnka písku (*Kolník 1959, 147*)

Rozměry: Max. celková d = 101 mm, max. š = 17 mm; čepel: d = 40 mm; rukojeť: d = 24-28 mm (*Kolník 1959, 147*)

Materiál: Bronz

Výzkum: Získáno koncem roku 1957 pro Slovenské národní muzeum v Martině od J. Lipára, ředitele školy v Borinke (okr. Bratislava-okolí). Hrob byl rozrušen dne 22. 6. 1957 při kopání písku v poloze „Piesky“. Podle výpovědí dělníků se všechny zachráněné předměty našly u lidské kostry v hloubce asi 2–3 m (*Kolník 1959, 144*)

Objekt: Ženský kostrový hrob 4 (*Kolník 1959, 147*)

Další nálezy: Bronzové vědro, pánev, soupravu naběračky a cedníku, skleněnou misku, hliněnou nádobku, bronzový nožík, bronzovou půlměsíčovou břitvu, zbytky dřeva, zlomek zvířecího zubu (*Kolník 1959, 144*)

Datace: Starší doba římská na Slovensku (*Kolník 1959, 144*)

Původní interpretace: „Skalpel (?) se zakřivenou čepelí a očkem“ (*Kolník 2004, 200*)

Návrh interpretace: Srpovitá břitva, spojení s chirurgií nelze doložit

Vyobrazení: *Tab. 2: 49*

III. Artefakty interpretované jako jiné „zdravotnické prostředky“

50. „Hliněný předmět z hrobu ženy“; lokalita: Palárikovo (dříve Slovenský Meder), okr. Nové Zámky (Dolný Kerestrúr/Dolné Križovany), SK; uložení: -

Publikace: *Benadik – Rejholec 1974; Benadik 1975, fig. 1; Gardelková-Vrtelová – Ramsl 2018, Fig. 6*

Popis: Kruhový hliněný předmět prstencového tvaru. Povrch je hladký bez výzdoby (*Gardelková-Vrtelová – Ramsl 2018, 101*)

Rozměry: Vnější průměr 58 mm, vnitřní průměr 22 mm, hmotnost 57,2 g (*Gardelková-Vrtelová – Ramsl 2018, 101*)

Materiál: Hlína (*Gardelková-Vrtelová – Ramsl 2018, 101*)

Výzkum: Výzkum Emila Rejholce v roce 1974 (*Gardelková-Vrtelová – Ramsl 2018, 95*)

Objekt: Hrob č. 35, bohatě vybavený, žena 50–60 let (*Gardelková-Vrtelová – Ramsl 2018, 97*)

Další nálezy: Náramky (bronz, železo, sapropelit), spony, jantarový přívěsek na krku, nánožníky, keramické nádoby (*Gardelková-Vrtelová – Ramsl 2018, 97-98*)

Datace: LT B2/C1–C1a (*Gardelková-Vrtelová – Ramsl 2018, 96*)

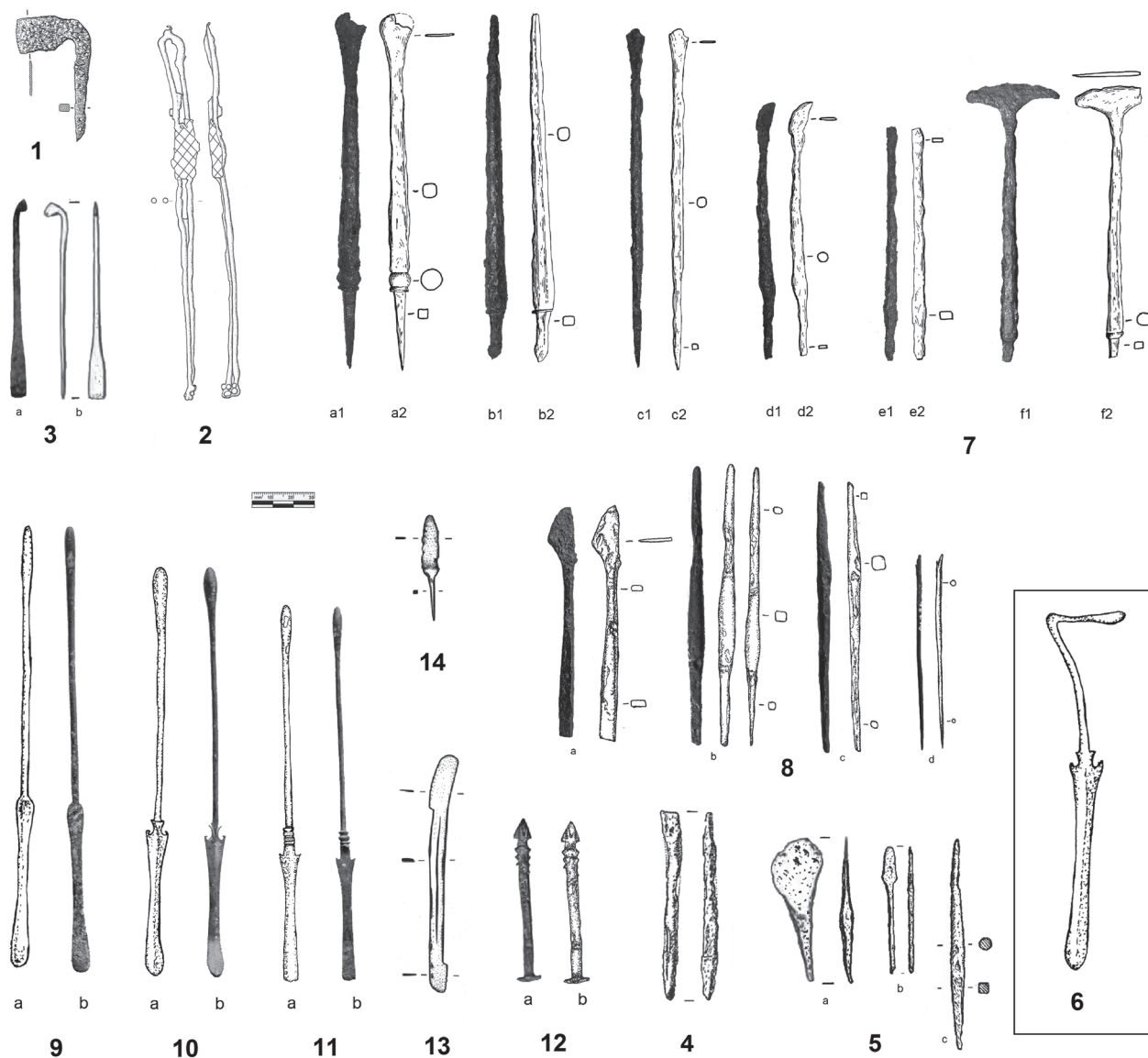
Původní interpretace: Zdravotní pesar, který se obvykle vyznačuje prstencovým tvarem s hladkým povrchem, vnějším průměrem 55–86 mm a hmotností kolem 100 g (*Scherzler 1998*)

Návrh interpretace: Analogický předmět k artefaktům podle *D. Scherzlera (1998)*, může odpovídat popsanému účelu

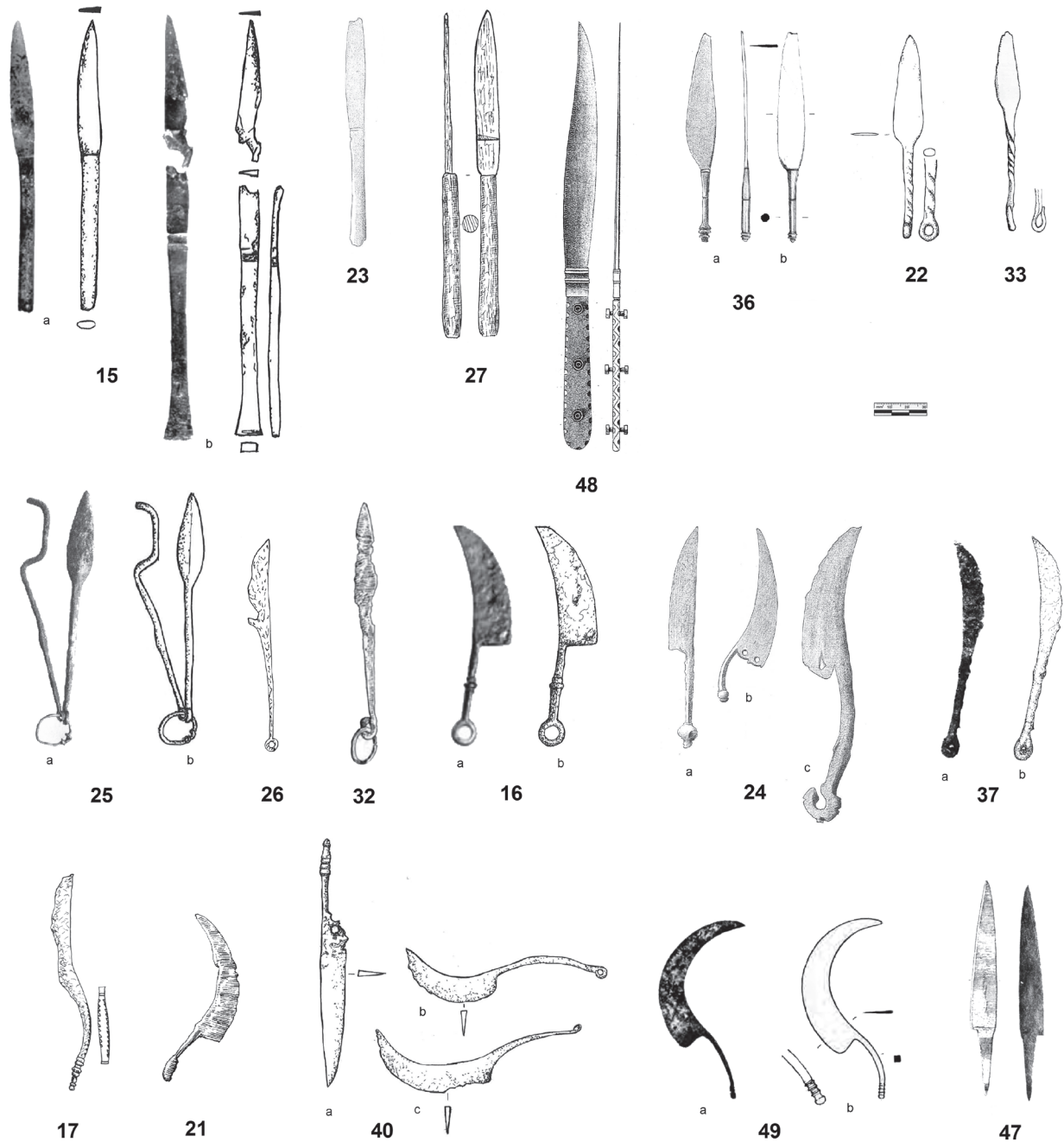
Vyobrazení: *Tab. 3: 50*

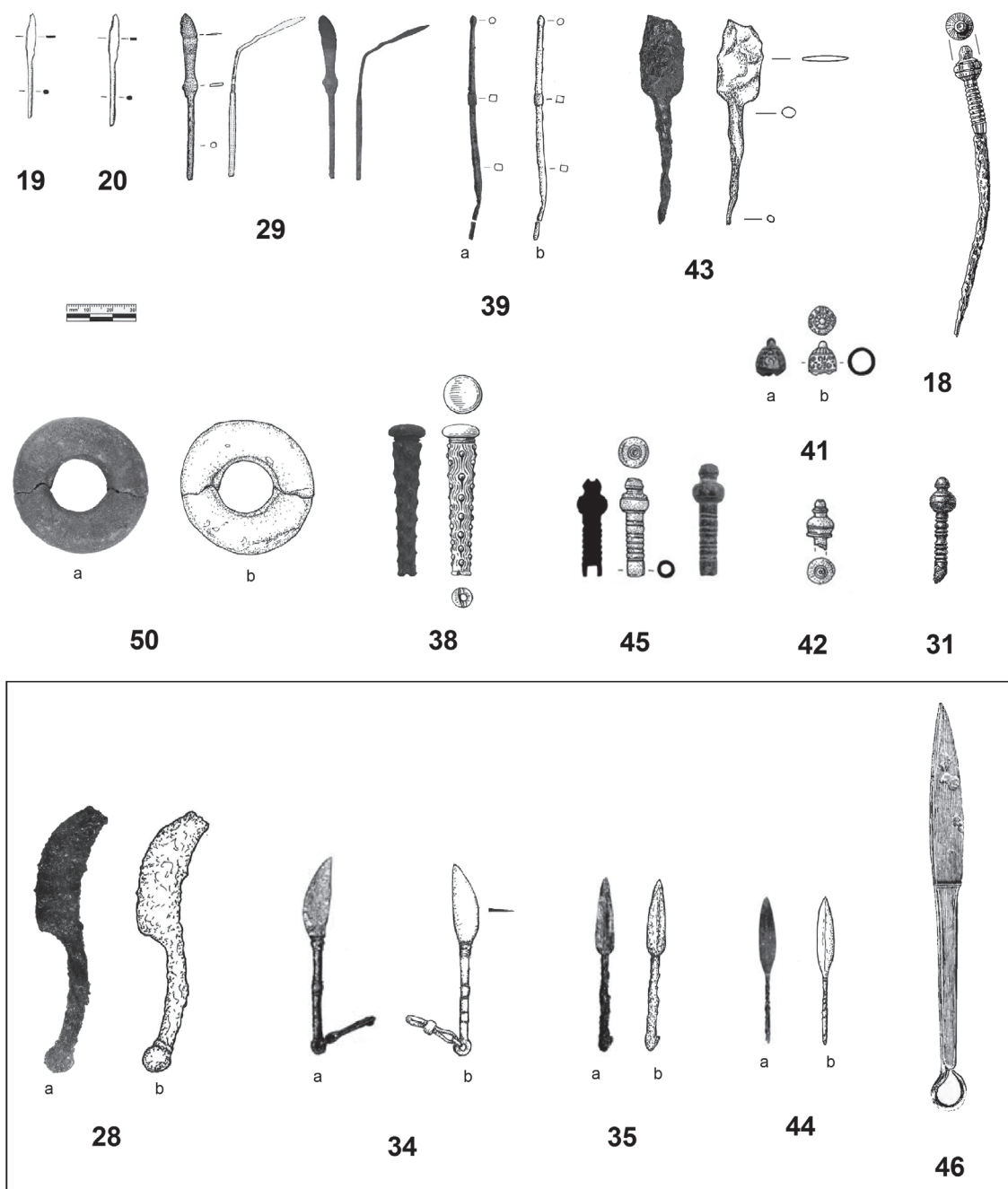
Tabulkové přílohy: Číslo v tabulkách odpovídají číslování v katalogu.

Tab. 1: Artefakty interpretované jako nástroje doby železné. – Tab. 1: Artefacts interpreted as Iron Age instruments. Kat. č. 1 Pila (Parzinger – Nekvasil – Barth 1995, obr: 426); Kat. č. 2 Drátěný předmět (Pecinová – Baloun – Sankot 2014, Obr. 7: A); Kat. č. 3 „Lékařský bronzový nástroj“ a: Jansová (1965, Obr. 22:11), b: Jansová (1992, 201:20); Kat. č. 4 Železné dlátko (Jansová 1992, Tab. 203: 4); Kat. č. 5 Tři železné nástroje (Jansová 1986, Taf. 18: 16, 17, 18); Kat. č. 6 Spatula, Oberleiserberg, upraveno podle Kern (1996, Abb. 8), bez měřítka; Kat. č. 7 Sada nástrojů, kresby (a2, b2, c2, d2, e2, f2) provedl Karol Pieta, fotografie a1, b1, c1, d1, e1 pořídila autorka práce se souhlasem K. Piety, vyobrazení f1 upraveno dle Pieta (2008, F 24); Kat. č. 8 Sada nástrojů, fotografie a kresby pořizeny autorkou práce na základě badatelské smlouvy s Muzeem Dr. B. Horáka v Rokycanech, které je součástí Západočeského muzea v Plzni; Kat. č. 9 Spatula, Stradonice, inv. č. 81 459, a: kresba podle (Databáze archeologické sbírky v.4.2); b: fotografie (Píč 1903, Tab. XXIV:10); Kat. č. 10 Spatula, Stradonice, inv. č. 81 460, a: kresba podle (Databáze archeologické sbírky v.4.2); b: fotografie (Píč 1903, Tab. XXIV:9); Kat. č. 11 Spatula, Stradonice, inv. č. 81 461, a: kresba podle (Databáze archeologické sbírky v.4.2); b: fotografie (Píč 1903, Tab. XXIV:11); Kat. č. 12 Phlebotom, Stradonice, a: fotografie (Píč 1903, Tab. XXIV:12), b: kresba (podle fotografie Píč 1903, Tab. XXIV:12); Kat. č. 13 „Skalpel“ (Kysela 2011, Obr. 2: 7); Kat. č. 14 „Skalpel“ (Kysela 2011, Obr. 2: 8).

Tab. 2: Artefakty interpretované jako nástroje doby římské. – Tab. 2: Artefacts interpreted as Roman Period instruments. Kat. č. 15 Nože, a: nůž z hrobu 14 (fotografie a upravená kresba podle Kolník 2004, Abb. A: 2, Abb. 2: 14e); b: nůž z hrobu 87 (fotografie a upravená kresba podle Kolník 2004, Abb. 1: 1, Abb. 2: 87c), kresby upraveny kvůli nízkému rozlišení ve zdroji; Kat. č. 16 Skalpel se zakřivenou čepelí a očkem, a: fotografie (Kolník 2004, Abb. 6:1); b: kresba (podle fotografie Kolník 2004, Abb. 6:1); Kat. č. 17 Nůž se zakřivenou čepelí (Pollak 1980, Taf. 1: 1); Kat. č. 21 Srpkovitý nůž (Téjral 1970, obr. 13:4); Kat. č. 22 Lancetovitý nůž (upraveno podle Kolník 2004, Abb. 11: 14); Kat. č. 23 Nůž (Pič 1905, Taf. LXXX: 25); Kat. č. 24 Nože a břitvy, a: kresba Pič (1905, Tab. LXX: 18); b: kresba Pič (1905, Tab. LXXIII: 4), c: kresba Pič (1905, Tab. LXXXIII: 24); Kat. č. 25 Lancetovitý nůž, a: fotografie (Bóna 1963, 243 Taf. XLIII: 15); b: kresba (upraveno podle Kolník 2004, Abb. 12:6); Kat. č. 26 Nůž (Pollak 1980, Taf. 14:2); Kat. č. 27 Nůž (Žeman 1961, Obr. 81 D: e); Kat. č. 32 Nůž (Téjral 1971, obr. 5: 2); Kat. č. 33 Upraveno podle (Pieta – Ruttkay 1997, Abb. 3:14); Kat. č. 36 Nůž, a: kresba J. L. Piče (1905, Tab. XLIX: 15), b: kresba M. Černého (2009, 2); Kat. č. 37 Břitva, a: fotografie (Lámiová-Schmiedlová 1969, Abb. 11: 20); b: kresba (podle fotografie Lámiová-Schmiedlová 1969, Abb. 11: 20); Kat. č. 40 Nůž a břitvy, a: nůž, kresba podle Motyková (1981, 331, obr. 7: 1); b: břitva, kresba podle Motyková (1981, 331, Obr. 7: 5); c: břitva, kresba podle Motyková (1981, 331, Obr. 7: 6), kresby upraveny kvůli nízkému tiskovému rozlišení ve zdroji; Kat. č. 47 Nůž (Ludikovský – Peškař 1978, Obr. 4: 4, Tab. 3: 16); Kat. č. 48 Nůž (Pič 1905, Taf. 55: 16. 16a); Kat. č. 49 „Skalpel“, a: fotografie (Kolník 1959, Taf. 2, 6); b: kresba (Kolník 1959, 174 Abb. 5: 1).

Tab. 3: Artefakty interpretované jako nástroje doby římské a artefakt interpretovaný jako „zdravotnický prostředek“. – Tab. 3: Artefacts interpreted as Roman Period instruments and an artefact interpreted as a “medical tool”.

Kat. č. 18 Jehlicovitý bodec s profilovanou hlavíci (Jílek 2004, Obr. 3:3); Kat. č. 19 Spatula (Elschek 2017, Taf. 119:2); Kat. č. 20 Bronzová spatula (Elschek 2017, 146, Taf. 36), poznámka: vyobrazení se jeví stejné, jako u předmětu v tabulce 119 (Elschek 2017, Taf. 119:2), jeden artefakt má ale pocházet ze sběrů, druhý z objektu 6/88; Kat. č. 28 „Skalpel“, a: fotografie (Eisner 1933, Taf. LXVIII: 1); b: kresba (podle fotografie Eisner 1933, Taf. LXVIII: 1), bez měřítka; Kat. č. 29 Spatula (Hladíková 2019, obr. 2:1a, 1b); Kat. č. 31 Jehlicovitý artefakt, kresba (Jílek 2004, Obr. 1); Kat. č. 34 Nůž, a: fotografie (Kolník 2004, Abb. 6:2), bez měřítka; b: kresba (podle kresby v nízkém tiskovém rozlišení v Kolník 2004, Abb. 6:2), bez měřítka; Kat. č. 35 Nůž, a: fotografie (Kolník 2004, Abb. 6:4) bez měřítka; b: kresba (podle Kolník 2004, Abb. 6:4); Kat. č. 38 Držadlo (Fojtík – Jílek – Popelka 2015, Obr. 2: 1); Kat. č. 39 Sonda, a: fotografie (Iván – Ůlvecký – Rajtár 2019, obr. 9:12); b: kresba (podle Iván – Ůlvecký – Rajtár 2019, obr. 9:12); Kat. č. 41 Zlomek jehlice, a: fotografie (Žeman 2017, tab. 106: 6); b: kresba (Žeman 2017, tab. 158: 18); Kat. č. 42 Jehlice (Žeman 2017, tab. 116:16, obr. 47:12); Kat. č. 43 Fotografie a kresba pořízena se souhlasem prof. Janky Hečkové; Kat. č. 44 Nůž, a: fotografie (Kolník 2004, 1: Abb. 6:3), bez měřítka; b: kresba (upraveno podle kresby Kolník 2004, Abb. 10C: d), bez měřítka; Kat. č. 45 Tyčinkovitý nástroj (Žeman 2017, tab. 119: 25, 158:17, obr. 47:13); Kat. č. 46 Nůž, kresba (Tejral 1970, Obr. 8:7), bez měřítka; Kat. č. 50 Hliněný předmět, a: fotografie (Gardelková-Vrtelová – Ramsl 2018, Fig. 6); b: kresba (podle fotografie Gardelková-Vrtelová – Ramsl 2018, Fig. 6)

Literatura

- Adler, H. – Schmelzenbarth, F. 1991: KG Petronell, MG Petronell-Carnuntum, VB Bruck an der Leitha. Fundberichte aus Österreich 30, 300–301.
- Adler, H. 1992: KG Berhardsthal. Fundberichte aus Österreich 30, 281.
- Baker, P. A. 2004: Roman Medical Instruments: Archaeological Interpretations of their Possible 'Nonfunctional uses'. *Social History of Medicine* 17, 3–21.
- Baker, P. A. 2013: *The archaeology of medicine in the Greco-Roman world*. Cambridge.
- Balassone, G. et al. 2018: Multi-analytical characterization and provenance identification of protohistoric metallic artefacts from Picentia-Pontecagnano and the Sarno valley sites. *Measurement* 128, 104–118.
- Benadik, B. – Rejholec, E. 1971: Výskumná správa 6968/74. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1974. Palárikovo.
- Benadik, B. 1975: Keltské pohrebisko v Palárikove. AVANS v roku 1974, 22–25.
- Blüquez, L. J. 2003: The Hippocratic surgical instrumentarium: A study in nomenclature. *Medicina nei secoli* 15, 3, 403–439.
- Blüquez, L. 2014: The tools of Asclepius: surgical instruments in Greek and Roman times. Leiden.
- Bóna, I. 1963: Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 15, 239–307.
- Bostock, J. – Riley, H. T. 1855: Pliny the elder. The natural history 2.
- Brambilla, G. A. 1781: Ioan. Alexand. Brambilla. *Instrumentarium chirurgicum Viennense, oder, Wienerische chirurgische Instrumenten Sammlung*. Gedruckt bey Matthias Andreas Schmidt. Vídeň.
- Břeň, J. 1975: Pánve tzv. aylesfordského typu v Čechách. *Časopis Národního muzea, Řada historická* 144, 7–15.
- Břeň, J. 1984: Keltové v jižních Čechách. Katalog výstavy. České Budějovice.
- Corruccini, R. S. – Pacciani, E. 1991: Ortodonzia e occlusione dentale negli Etruschi. *Studi Etruschi* 57, 3, 189–194.
- Černý, M. 2009: Pohřebiště ze starší doby římské v Ohništaněch (okr. Hradec Králové). Praha.
- Databáze archeologické sbírky v. 4.2 [cit. 31. 10. 2019]: Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea. Dostupný z http://forum.nm.cz/prehistorie/index_ph.php.
- Davidson, Gladys R. 1952: Corinth. Volume XII. The Minor Objects. Athens.
- Dekanová, J. 1978: Šoporňa Štrkovec, okr. Galanta. (Nálezová zpráva.) *Archív AÚ SAV Nitra*, č. 8583/78.
- Drda, P. – Rybová, A. 1998: Keltové a Čechy. Praha.
- Droberjar, E. 1999: Dobřichov – Pičhora. Ein Brandgräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reichs). *Fontes Arch. Pragenses* 23.
- Droberjar, E. 2006: Hornolabštití Svěbové–Markomani. K problematice dalšího vývoje großromstedtské kultury ve stupni Eggers B1 („Zeitgruppe 3“) v Čechách (dobřichovská skupina). *Archeologie ve středních Čechách* 10, 599–712.
- Duda, M. – Niederle, B. 2000: Práce sestry na operačním sále. Praha.
- Eggers, H. J. 1932: Ein frühkaiserzeitlicher Grabfund von Poggendorf, Kreis Grimmen, Vorpommern. *Prähistorische Zeitschrift* 23, 248–260.
- Eggers, H. J. 1951: Der römische Import im freien Germanien. *Atlas d. Urgesch.* 1. Hamburg.
- Eisner, J. 1933: Slovensko v pravěku. Bratislava.
- Elschek, K. 2017: Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr: germanischer Fürstensitz mit römischen Bauten und germanische Besiedlung. Nitra.
- Faria, Miguel A. 2015: Neolithic trepanation decoded-A unifying hypothesis: Has the mystery as to why primitive surgeons performed cranial surgery been solved?. *Surgical neurology international* 6, 72.
- Florea, L. 2013: The Monstrous Musical Body: Mythology and Surgery in Late Medieval Music Theory. *Philobiblon: Transylvanian Journal of Multidisciplinary Research in Humanities* 18, 1.
- Fojtík, P. – Jílek, J. – Popelka, M. 2015: Držadlo římského (lékařského?) nástroje z prostoru krátkodobého tábora z Hulína-Pravčic, okr. Kroměříž. *Pravěk NŘ* 23, 183–193, Brno.
- Fritze, H. E. 1843: *Miniatur – Armamentarium oder Abbildungen der wichtigsten aikiurgischen Instrumente*. Mit einer Vorrede von Dieffenbach. Berlin.
- Ganz, J. C. 2017: *Intracranial Epidural Bleeding: History, Management, and Pathophysiology*. Academic Press.
- Gardelková-Vrtelová, A. – Rams, P. C. 2018: Remarkable Burial of a Female with Signs of Medical Care at the Cemetery of Palárikovo. *Študijné zvesti* 63, 95–106.
- Golec, M. 2015: Prehistorie a historie jeskyně Býčí skály a blízkého okolí od neolitu po současnost. In: M. Oliva et al. (ed.), *Jeskyně Býčí skála ve svých dějích a pradějích*, *Anthropos. Studies in Anthropology, Palaeoethnology, Palaeontology and Quaternary Geology* 39, 31, 115–153.
- Golec, M. 2017: The Phenomenon of Býčí Skála Cave: Landscape, Cave and Mankind. Olomouc.
- Gostenčnik, K. 2001: *Medizinische Instrumente aus dem römischen Kärnten*.
- Gostenčnik, K. 2002: *Medizinische Instrumente vom Magdalensberg in Kärntner*. *Antichità altoadriatiche* 51, 161–177.
- Gostenčnik, K. 2004: Die medizinische Versorgung in der Stadt auf dem Magdalensberg. In: G. Piccottini (ed.), *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg: 1986 bis 1990*. Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt.
- Gostenčnik, K. 2013: *Medizinische Instrumente aus Lauriacum in den Sammlungen der Oberösterreichischen Landesmuseen*. *Römisches Österreich* 36, 95–107.
- Grasselt, T. 1994: Die Siedlungsfunde der vorrömischen Eisenzeit von der Widderstatt bei Jüchsen in Südtüringen. *Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte* Bd. 31.
- Härtl, P. 2005: Die besondere Bedeutung und Behandlung des menschlichen Kopfes innerhalb der Latènekultur Mittel- und Westeuropas. Bonn.
- Heisters, L. D. 1724: *Chirurgie, In welcher Alles, was zur Wund-Artzney gehöret, Nach der neuesten und besten Art gründlich abgehandelt und In vielen Kupfer-Tafeln die neu-erfundene und dienlichste Instrumenten Nebst den bequemsten Handgriffen der Chirurgischen Operationen und Bandagen deutlich vorgestellt werden*. Norimberk.
- Hladíková, K. 2019: Medicínsky alebo toaletný nástroj? Nález špachtľovitej sondy (spatuly) v kontexte germánskeho osídlenia polohy Za Vřškom v Malackách. In: J. Mellnerová Šuteková – P. Pavúk – M. Bača (eds.), *SALVE, EDVARDE! A Toast to the Jubilee of Professor E. Krekovič*, *Studia Archaeologica et Mediaevalia*, Tomus XII. Bratislava, 89–96.
- Hobert, L. – Binello, E. 2017: Trepanation in ancient China. *World neurosurgery* 101, 451–456.

- Iván, R. – Ťlvecky, R. – Rajtár, J. 2019:* Vybrané hrobové celky z germánskeho žiarového pohrebiska v Sekuliach. Zborník Slovenského Národného múzea CXIII–2019. Archeológia 29.
- Jackman, M. – Novak, I. – Lannin, N. 2014:* Effectiveness of functional hand splinting and the cognitive orientation to occupational performance (CO-OP) approach in children with cerebral palsy and brain injury: two randomised controlled trial protocols. BMC neurology 14, 1, 144.
- Jackson, R. 1988:* Doctors and diseases in the Roman Empire. London.
- Jacobi, G. 1974:* Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 5. Wiesbaden.
- Jakielski, K. E., – Notis, M. R. 2000:* The metallurgy of Roman medical instruments. Materials characterization 45, 4–5, 379–389.
- Jansová, L. 1965:* Hrazany-keltské oppidum na Sedlčansku. Praha.
- Jansová, L. 1986:* Hrazany. Das keltische Oppidum in Böhmen. Die Befestigung und die anliegende Siedlungsbebauung. Praha.
- Jansová, L. 1992:* Hrazany. Das keltische Oppidum in Böhmen. Band III. Die Besiedlung der Abhänge der Červenka. Praha.
- Jílek, J. 2004:* Jehlicovitý lékařský nástroj z Mušovska v kontextu středního Podunají. Přehled výzkumů 45, 33–38.
- Jirků, J. – Pazdziora, E. 2006:* Vlastnosti chirurgických a stomatologických nástrojů, jejich ošetřování, sterilizace a manipulace s nimi. Nové Město na Moravě.
- Johns C. H. W. 1904:* Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters (Library of Ancient Inscriptions 6). Facsimile 1987. New York.
- Kábrt, Jan – Kábrt, Jan jr. 2004:* Lexicon medicum. Praha.
- Kern, A. 1996:* Spatlatènezeitliche Funde vom Oberleiserberg, MG Ernstbrunn, N O. In: E. Jerem et al. (eds.), Die Kelten in den Alpen und an der Donau, Akten des Internationalen Symposiums St. Polten 1992. Budapest – Wien, 385–393.
- Kolník, T. 1959:* Germánske hroby zo staršej doby rímskej zo Zohora, Žlkoviec a Kostolnej pri Dunaji. Slovenská Arch. 7, 144–162.
- Kolník, T. 1964:* Stredné Považie v mladšej dobe rímskej. Rukopis kandidátské práce. Nitra.
- Kolník, T. 1980:* Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Teil I. Arch. Slovaca Fontes 14. Bratislava.
- Kolník, T. 2004:* Das mitteldanubische Barbaricum-eine Brücke zwischen Zentrum und Peripherie am Beispiel der medizinischen Messerfunde. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 195–210.
- Kraskovská, L. 1957:* Nové nálezy rímskych pamiatok v Zohore. Arch. Rozhledy 9, 813–814.
- Krška, Z. – Hoskovec, D. – Petruželka, L. 2014:* Chirurgická onkologie. Praha.
- Kučerová, I. 2012:* Bašť „Nad Dvorem 2010“. (Konzervátorská a restaurátorská zpráva.) Archiv nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR v Praze, TP 2012-2435.
- Künzl, E. 1983:* Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit. Cologne: Rheinland-Verlag, 5–6.
- Künzl, E. – Hassel, F. J. – Künzl, S. 1983:* Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit. Bonn.
- Künzl, E. 1995:* Medizin der Kelten. Ein archäologischer Forschungsbericht. In: R. Bedon – P. M. Martin (eds.), Mélanges Raymond Chevalier 2: Histoire & Archéologie 2. Caesarodunum XXIX. Tours, 221–240.
- Künzl, E. 2002:* Medizinische Instrumente der römischen Kaiserzeit im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Mainz.
- Kysela, J. – Militký, J. 2018:* Dálkové kontakty ve světě importovaných výrobků. In: J. Kysela – J. Militký – M. Tisucká (ed.), Keltové: Čechy v 8. až 1. století před Kristem. Praha.
- Kysela, J. 2011:* Středomořské importy z oppida Třisov. Archeologické výzkumy v Jižních Čechách 24, 163–190.
- Lamiová-Schmiedlová, M. 1969:* Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südoslowakei. Slovenská Arch. 17, 403–501.
- Ludikovský, K. – Peška, J. 1978:* Žárové pohřebiště z doby římské ve Velkých Hostěrádkách (o. Břeclav). Studie AÚ B IV/2. Praha.
- Milne, J. S. 1907:* Surgical instruments in Greek and Roman times.
- Minozzi, S. et al. 2007:* A gold dental prosthesis of Roman imperial age. The American journal of medicine 120, 5, e1–e2.
- Motyková, K. 1981:* Das Brandgräberfeld der römischen Kaiserzeit von Stehelčevce. Pam. Arch. 72, 340–415.
- Parapia, L. A. 2008:* History of bloodletting by phlebotomy. British journal of haematology 143, 4, 490–495.
- Parzinger, H. – Nekvasil, J. – Barth, F. E. 1995:* Die Býčí skála-Höhle: ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. Römisch-Germanische Forschungen 54.
- Pecinová, M. – Baloun, L. – Sankot, P. 2014:* Laténské pohřebiště v Bašti, okr. Praha-západ. Archeologie ve středních Čechách 18, 745–766.
- Pérez-Cambrodi, R. J. et al. 2015:* Hollow needle cataract aspiration in antiquity. Acta ophthalmologica 93, 8, 782–784.
- Peška, J. – Tejral, J. – Von Carnap-Bornheim, C. 2002:* Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren 1, 1–131.
- Píř, J. L. 1903:* Starožitnosti země České II, 2. Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Praha.
- Píř, J. L. 1905:* Starožitnosti země České II, 3. Žárové hroby v Čechách a příchod Čechů. Praha.
- Pieta, K. – Ruttkay, M. 1997:* Germanische Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Nitra-Párovské Háje und Probleme der Siedlungskontinuität. In: J. Tejral – H. Friesinger – M. Kazanski (Hrsg.), Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 8, Brno, 145–163.
- Pieta, K. 1991:* The North Carpatians at the beginning of the Migration Period. Antiquity 65, 274, 376–387.
- Pieta, K. 2008:* Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra.
- Pollak, M. 1980:* Die germanischen Bodenfunde des 1.–4. Jahrhunderts n. Chr. im nördlichen Niederösterreich. Stud. z. Ur- u. Frühgesch. d. Donau u. Ostalpenraumes 1. Phil.-Hist. Kl. 147. Wien.
- Ramsel, P. C. 2002:* Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Forschungsansätze zu wirtschaftlichen Grundlagen und sozialen Strukturen der latènezeitlichen Bevölkerung des Traisental, Niederösterreich. Fundberichte aus Österreich, Materialheft A 11, 91–94.
- Riha, E. 1986:* Römische Toiletgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst. Forschungen in Augst 6. Augst.
- Riha, E. 1990:* Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst. Forschungen in Augst Bd. 10. Augst.
- Saber, A. 2010:* Ancient Egyptian surgical heritage. Journal of Investigative Surgery 23, 6, 327–334.

- Shaw, J. – Sykes, N. 2018:* New directions in the archaeology of medicine: deep-time approaches to human-animal-environmental care. *World Archaeology* 50, 3.
- Scherzler, D. 1998:* Der tönerner Ring vom Viesenhäuser Hof. Ein Hinweis auf medizinische Versorgung in der Vorrömischen Eisenzeit? *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 22, 237–294.
- Schmit, E. 1926:* Découverte d'un Pessaire dans une Sépulture d'un cimetière à faciès Hallstattien-Champenois à La Veuve (Marne). *Bulletin de la Société Archéologique Champenoise* 20, 56–58.
- Schulz, V. 1887:* Hrob u Zlivi. *Pam. Arch.* 13, 66–80.
- Sklenář, K. 1986:* Okresní muzeum v Rokycanech – katalog pravěké sbírky, *Zprávy ČSSA* 31. Praha.
- Stloukal, M. 1981:* Anthropologische Funde aus der Býčí skála-Höhle. *Anthropologie* 19, 2, 111–114.
- Svobodová, H. 1985:* Antické importy z keltských oppid v Čechách a na Moravě. *Archeologické rozhledy* 37, 653–677.
- Tějral, J. 1970:* Počátky doby římské na Moravě z hlediska hrobových nálezů. *Štud. Zvesti Arch. ústavu* 18, 107–192.
- Tějral, J. 1971:* Příspěvek k datování moravských hrobových nálezů ze sklonku starší doby římské a počátku mladší doby římské. *Slovenská archeológia* XIX-1, 27–93.
- Vytejšková, R. et al. 2015:* Ošetřovatelské postupy v péči o nemocné II. Praha.
- Weller, U. – Kaiser, H. – Heynowski, R. 2016:* Kosmetisches und medizinisches Gerät: erkennen, bestimmen, beschreiben. *Deutscher Kunstverlag, Bestimmungsbuch Archäologie.* Berlin.
- Žeman, J. 1961:* Severní Morava v mladší době římské. *Mon. Arch.* 9. Praha.
- Žeman, T. 2017:* Střední Pomoraví v době římské: svědectví povrchové prospekce. Olomouc.

Lucie Burešová
 Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK
 U Nemocnice 4
 121 08 Praha 2

Transept zachodni w romańskiej katedrze św. św. Wita, Waclawa i Wojciecha na Praskim Grodzie¹

The occidental transept of the Romanesque cathedral of Saints Vitus, Wenceslaus and Adalbert at the Prague Castle

Kamila Oles

Abstract:

The Romanesque Cathedral of Saints Vitus, Wenceslaus and Adalbert in Prague was erected as a double-chancel basilica with western transept. Occidental transverse nave and two choirs together form an intrinsic and distinctive feature of this basilica that indicates architectural ideas from which the Cathedral had originated. Alas, the basilica has, hitherto, been rather interpreted in isolation and without considering the broader European architectural context and by detaching the western transept from its topographic context. This has discouraged scholars from rigorous analysis of the origins of the form, which resulted in the creation of arbitrary and stereotypical narrative instead. This paper presents a new interpretation of the Cathedral which tracks the links between the basilica and double-choir churches with a western transept in Central Europe. In addition, this research builds on spatial analysis which identifies the relationships between the Cathedral and the landform of Prague Castle.

Abstrakt:

Romańska katedra św. Wita, Waclawa i Wojciecha w Pradze została wzniesiona jako bazylika dwóchórowa z transeptem zachodnim. Transept okcydentalny wraz z dwoma chórami stanowią cechy dystyngtywne wskazujące na proveniencję bazyliki. Niestety, w dotychczasowych interpretacjach katedry nie zwracano wystarczającej uwagi na fenomen transeptu zachodniego w bazylikach dwóchórowych w historii wczesnośredniowiecznej architektury europejskiej oraz na sposób zastosowania tej formy w warunkach terenowych panujących ówczesnie w Praskim Grodzie. Pominięcie dogłębnych analiz kontekstu terenowego oraz europejskiej proveniencji rozwiązania dwóchórowego z transeptem zachodnim skutkowało powstaniem autorytatywnych i stereotypowych narracji historycznych. Artykuł reinterpretuje proveniencję bryły romańskiej katedry w Pradze ukazując jej powiązania z innymi bazylikami dwóchórowymi z transeptem zachodnim na terenie Europy Centralnej w XI wieku. Proponowana interpretacja została oparta o analizy architektoniczno-przestrzenne osadzone w kontekście terenowym wczesnośredniowiecznego Praskiego Grodu.

Key words: Imperial cathedral – double-choir basilica – double apse basilica – double-ended church – western transept – romanese architecture – medieval architecture – Cathedral of Saints Vitus, Wenceslaus and Adalbert

Słowa kluczowe: Katedra cesarska – bazylika dwóchórowa – transept zachodni – architektura romańska – architektura średniowieczna – katedra św. św. Wita, Waclawa i Wojciecha

DOI: 10.14712/25707213.2021.2

Na trzy lata przed położeniem kamienia węgielnego pod nowo wznoszoną nawę katedry praskiej, w roku 1873, natrafiono na stary fragment muru. Znaleździło to było zapowiedzią wielkiego odkrycia,

które nastąpiło po roku 1877, kiedy to J. Mocker odsłonił zachodnią kryptę, która jak sądzono mogła należeć do większej romańskiej budowli sakralnej. Następnie, w początkach XX wieku, pod przewod-

¹ Badania zostały sfinansowane w ramach projektu nr 818213 i 818214 Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze.

nictwem K. Hilberta odkryto dwa ramiona transeptu, nawę główną i nawy boczne. Na podstawie tych odkryć, w 1911 roku eksplorowany obiekt zinterpretowano jako bazylikę, którą w oparciu o źródła pisane utożsamiono z katedrą romańską, której budowę rozpoczęto w 1060 roku (*Frolík – Smetánka 1997*, 14; *Frolík J. et al. 2000*, 209–214; *Maříková-Kubková et al. 2019*, 48–63). Od tego czasu obiekt ten stanowi przedmiot obszernego dyskursu, który od kilkunastu lat kształtują badania weryfikacyjne, publikowane regularnie, często w formie obszernych syntetycznych opracowań (np. *Frolík et al. 2000*; *Maříková-Kubková – Herichová 2009*; *Maříková-Kubková et al. 2019*).

Chociaż odsłonięcie chóru, a później transeptu w partii zachodniej stanowiło spektakularne odkrycie już niemal na samym początku badań archeologicznych bazyliki, pytania badawcze dotyczące proveniencji formy, szczególnie w świetle badań weryfikacyjnych, stawiane są raczej na marginesie kwereńdy opisowej. Oznacza to, że pomimo intensywnego przyrostu publikacji archeologicznych, stan badań z zakresu historii architektury katedry romańskiej na Praskim Grodzie, oparty o wyczerpujące analizy typologiczno-stylistyczne i proveniencji, od wielu lat niewiele wykroczył poza wiodące wnioski zaproponowane przez *K. Fiale (1933)*, *Ž. Kotíkovą (1940)*, *D. Líbala (1983)* i *Ž. Dragouna (2002)*, a głównie przez *A. Merhautovą (1971; 1994)*. Nadzieją na zmianę tego stanu była obszerna monografia katedry św. św. Wita, Waclawa i Wojciecha wydana w 2011 roku (*Kuthan – Royt 2011*). Jednak także w tym opracowaniu, w przeciwieństwie do okresu gotyckiego, w opisie fazy romańskiej katedry wciąż brakuje dokładnych analiz stylistyczno-typologicznych celem re-interpretacji proveniencji bazyliki, które pozwoliłyby zrozumieć bryłę, rolę i kontekst praskiej katedry w dziejach sztuki romańskiej, nie tylko w Czechach, ale także na ziemiach położonych na wschód od Cesarstwa Niemieckiego. Niestety, najnowsza monografia tego obiektu (*Maříková-Kubková et al. 2019*) także nie rezonuje z powyższymi potrzebami badawczymi. Bardzo ogólne wnioski dotyczące proveniencji katedry wydają się być sformułowane *ad hoc*, bez oparcia o analizy z zakresu historii sztuki i architektury. Podanto, szczególnie niepokojące jest na przykład twierdzenie, że w XI wieku typ bazyliki dwuchórowej był „niezwykły“ w Europie Środkowej (*Maříková-Kubková et al. 2019*, 68), pomimo że z dotychczasowych badań prowadzonych nad bazylikami dwuchórowymi (np. *Winterfeld 2000; 2011a; 2013*) wynika wręcz odwrotnie. W rezultacie, próba odwołania się do opacznie rozumianej historii architektury europejskiej, wyprowadza interpretacje genezy praskiej formy architektonicznej z błędnie przyjętych założeń doty-

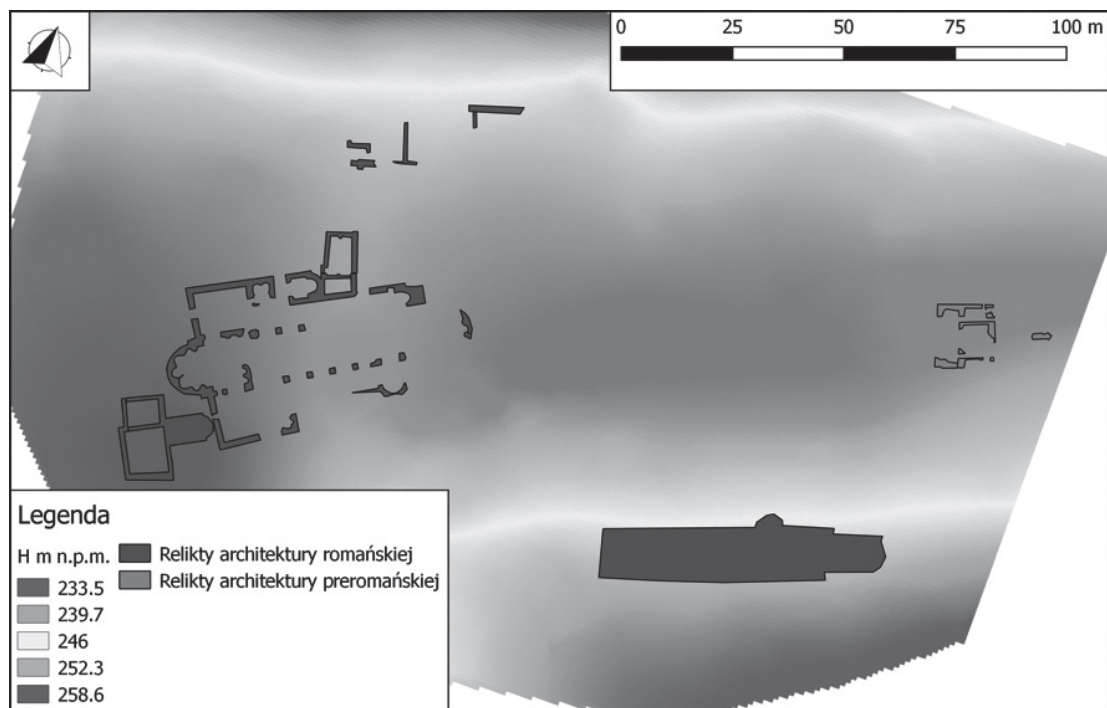
czących podstawowych zjawisk architektonicznych w okresie romańskim.

Celem niniejszego artykułu jest refleksja nad formą architektoniczną, a dokładnie nad determinującymi ją chórem i transeptem okcydentalnym, romańskiej katedry na Praskim Grodzie. Analizy porównawcze i typologiczno-stylistyczne pozwolą na reinterpretację proveniencji założenia praskiego w zakresie podobnych obiektów architektonicznych w Europie. Uzyskane wyniki posłużą wnioskowaniu nad przyczyną przetransponowania tych konkretnych rozwiązań architektonicznych nad Wełtawę. Celem poszerzenia argumentacji przeanalizowany zostanie kontekst historyczny i terenowy bazyliki. Wyniki stanowiąc będą głosem w dyskusji nad początkami, rozprzestrzenianiem się i lokalnymi interpretacjami architektury romańskiej w Czechach i na ziemiach położonych na wschód od Cesarstwa.

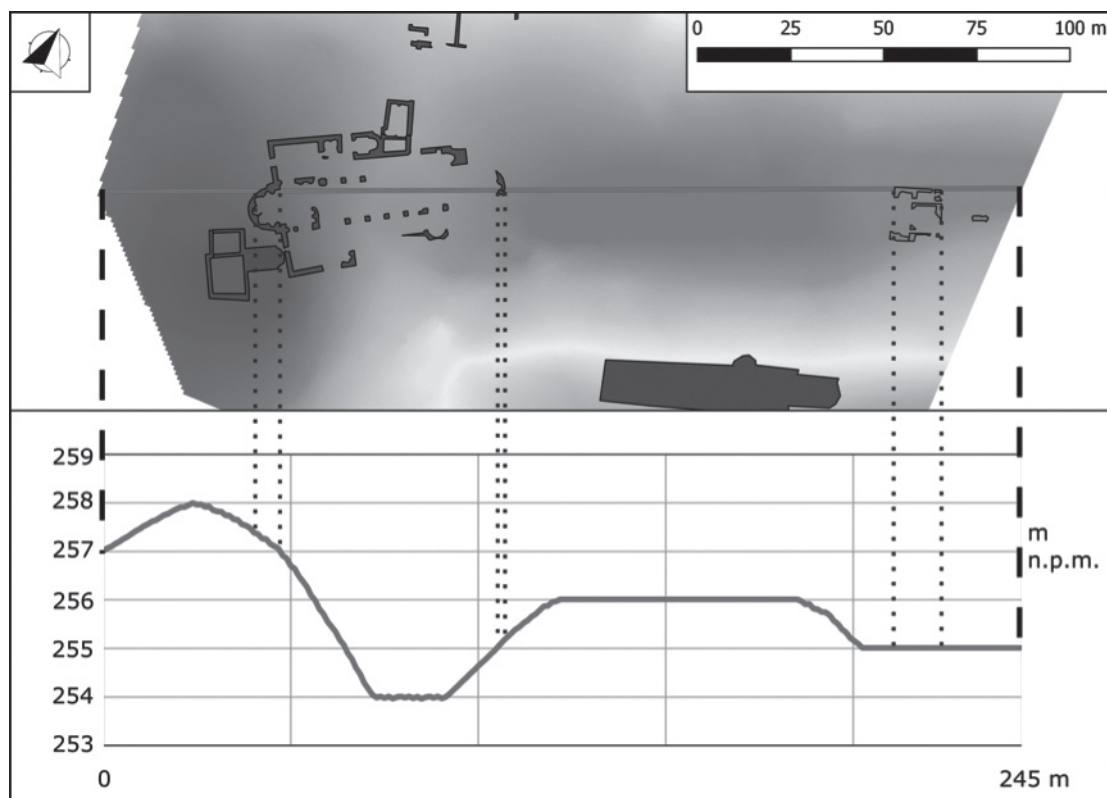
Relikty archeologiczne

Na podstawie relikwów datowanych na pierwszą fazę budowy, obiekt interpretuje się jako trójnawową bazylikę z transeptem zachodnim i dwoma chórami wznoszącymi się ponad kryptami (*il. 1–2; Frolík et al. 2000*, 216 – tam dalsza literatura; *Maříková-Kubková – Herichová 2009*, 63–64; *Maříková-Kubková et al. 2019*, 60). Chór zachodni, o nieco prostokątnym zarysie zamykała uskokowo skomunikowana z nim absyda. Przed chórem rozciągała się nawa główna tej samej szerokości oraz flankujące ją nawy boczne mierzące połowę szerokości nawy głównej. Od wschodu korpus nawowy zamykał chór, zachowany jedynie fragmentarycznie w części północnej, o rozmiarach nieco węższych, niż jego wschodni odpowiednik. Północną nawę boczną od wschodu zamykała podkowiasta absyda, której niemal całe fragmenty uchwycono w czasie badań architektoniczno – archeologicznych. Strukturę nawy południowej połączono z fragmentem południowej absydy rotundy św. Wita (*Hilbert 1914*, 14–15), w której spoczywały szczątki św. Waclawa (*Dragoun 2002*, 30). Zamknięcia bocznej nawy południowej nigdy nie zlokalizowano podczas prac badawczych. Mimo klasycznych rekonstrukcji, w których hipotetycznie zakłada się jej istnienie w formie, identycznej z północną absydą, dominują teorie, w których rolę zamknięcia nawy południowej pełniła absyda wcześniejszej rotundy (*Merhautová 1994*, 17). Od strony zachodniej przez korpus kościoła przebiegał transept, z charakterystycznym dla systemu wiązanego skrzyżowaniem naw i zgodnymi w tym rozwiązaniu proporcjami ramion nawy poprzecznej polegającymi na powtórzeniu modułu kwadratu ze skrzyżowania transeptu i nawy głównej.

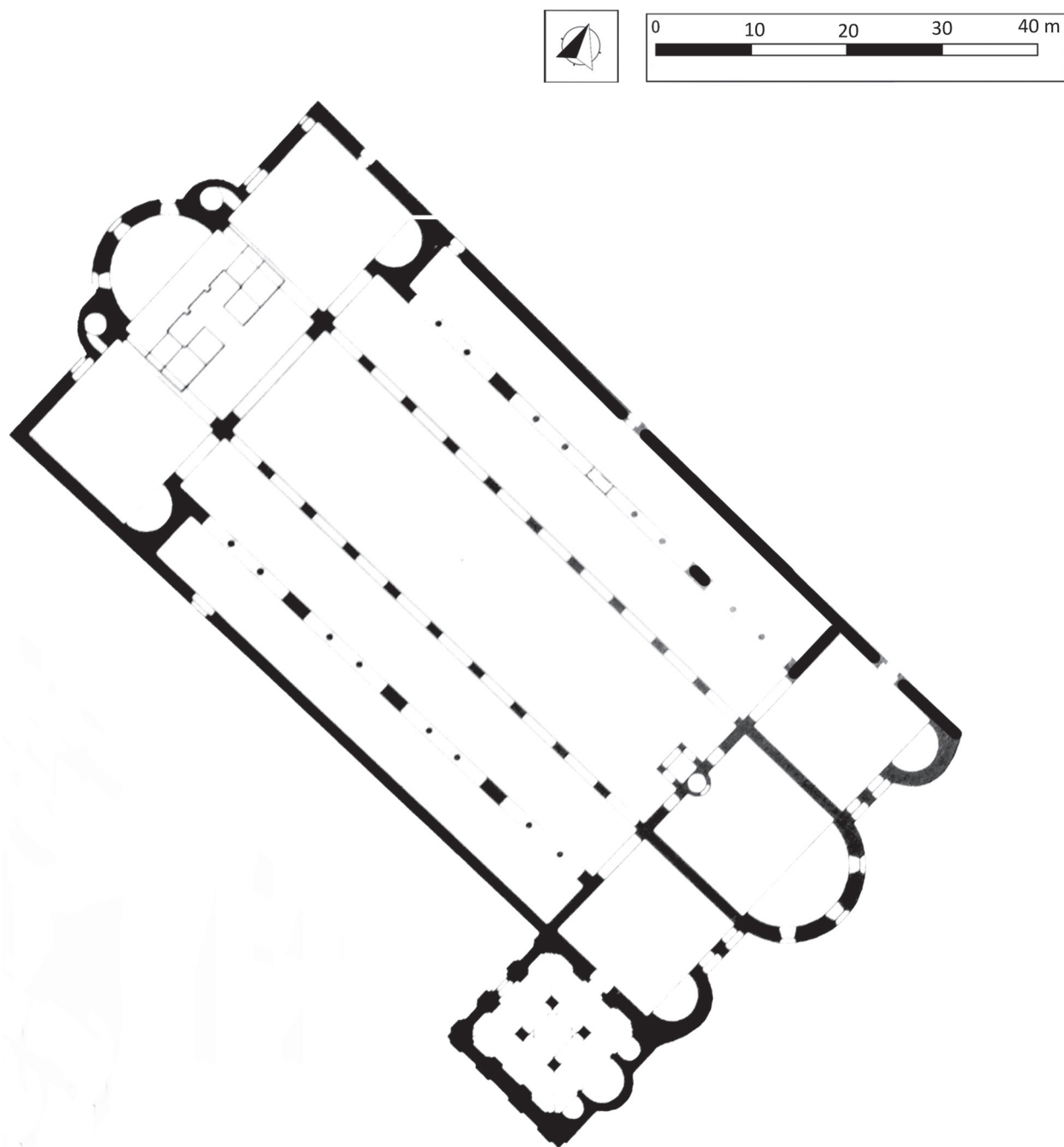

Il. 1. Mapa rozmieszczenia relikwów architektury romańskiej i przedromańskiej na Praskim Grodzie w kontekście historycznego DTM (XI w.). – Fig. 1. Remains of pre-Romanesque and Romanesque architecture against historical DTM (11th century) of Prague Castle.

Il. 2. Praski Gród. Bazylika św. Wita, bazylika św. Jerzego i romański pałac w kontekście historycznego DTM oraz profil centralnej części grodu obrazujący ówczesny poziom terenu. – Fig. 2. St. Vitus Cathedral, St. George Basilica and the Romanesque palace against historical DTM of Prague Castle with a profile of the central part of the area.

Il. 3. Plan i bryła katedry w Kolonii. Rys. A. Wolff 1974/84 za: *Legner 1985, 92.* – Fig. 3. Cologne, Cathedral. Reconstruction of the floorplan Fig. A. Wolff 1974/84 after: *Legner 1985, 92.*

Założenie dwuchórowe. Proweniencja stylistyczna

Program architektoniczny w typie bazyliki zamkniętej dwoma chórami w XI wieku poprzedzony był sporą spuścizną budowlaną. Początków takiego założenia architektonicznego należy poszukiwać już w Rzymie cesarza Trajana, gdzie architektoniczną dominantą na forum tego władcy była bazylika *Ulpia* zamknięta dwiema absydami. Kilkaset lat później parafrazę owej formy można dostrzec w rzucie kościoła narysowanego na planie St. Gallen – nigdy niezrealizowanego karolińskiego klasztoru „idealnego” (*Jacobsen 1992; Erhart et al. 2015*).¹ Przykłady podobnych założeń dwuchórowych stanowią katedra w Kolonii z około 800 roku (*il. 3; Holger 2001; Beuckers 2014, 5–19*), kościół w Memleben z X wieku (*Ullmann 1989, 67; Leopold 1991; 2001, 16–18; Schmidt 2006a, 279–282; 2006b*) oraz należące do mozarabskiego typu architektonicznego grupy kastylijsko – leońskiej kościoły pochodzące z X wieku: San Cebrian de Mazote w Valladolid (*Agudo 2006, 503*) i Santiago de Penavala w Leon.

Proweniencja stylistyczna praskiej bazyliki nawiązuje do typu katedr cesarskich – *Kaiserdome*, który w XI wieku przeżywał apogeum rozwoju w Europie Środkowej (*von Winterfeld 2000; Moddelmog 2012; Hehl 2014*).² Dwuchórowość, transept (zachodni i wschodni), ściany krypt artykułowane niszami flankowanymi półkolumnami, bogata dekoracja rzeźbiarska oraz zgrupowania wież to cechy symptomatyczne dla cesarskich katedr nadreńskich w Spirze (*Müller – Untermann – von Winterfeld 2012; Reidinger 2014*), w Moguncji (*Hehl 2010; Decot 2011*) oraz w Wormacji (*Toman 1996, 39–58; von Winterfeld 2000; Koch 2005, 102*), a także dla pokrewnej grupy bazylik, do której zaliczają się na przykład kościół św. Michała w Hildesheim (*Krause 2017*), świątynia w Reichenau – Mittelzell (*Fehrenbach – Weisser 2005*), kościół kanoniczek w Gernrode (*Jacobsen 2003; Schröter 2017*), katedra w Bambergu, bazylika w Augsburgu, bazylika w Würzburgu, katedra na Wawelu w Krakowie (*Pietrusiński 1996; Firllet – Pianowski 2000; 2014, 85–103*), a także fundacje Stefana Świętego: bazylika Marii Panny w Székesfehérvár (*Buzás – Laszlovsky – Magyar 2003, 350*) i pierwsza, węgierska świątynia związana z zakonem benedyktynów w Pannonhalma (*Szakács 1997, 149–145*). Wymienione obiekty, to tylko największe realizacje w typie dwuchórowym w Europie Środkowej datowane na XI wiek lub wcześniej.

Jak ważna musiała być idea kościoła o założeniu dwuchórowym, wznoszonym od 1060 roku (*Kosmas*

1923, 108–109; Kosmas 2012, 129–130) w Grodzie Praskim świadczy podobna w planie bazylika św. Piotra wystawiona kilka lat później z polecenia księcia Wratisława II po drugiej stronie Weltawy – na Wyszehradzie (*Kosmas 1923, 252–254; CDB I, nr 384, 365–367; Nechwátal 2004, 39*).

Przez wzgląd na obecność chóru wschodniego i zachodniego dyspozycję przestrzenną romańskiej świątyni św. św. Wita, Waćława i Wojciecha przyrównuje się do wyżej wymienionych założeń bazylikowych w typie dwuchórowym (*Merhautová 1971, 227 – tam wcześniejsza literatura; 1994; Maříková-Kubková et al. 2019, 48–90*). Jednak to nie dwuchórowość katedry praskiej definiuje specyfikę tego założenia, lecz transept okcydentalny, tworzący z dwoma chórami szczególnie program architektoniczny. Ta kombinacja znacznie zawęży spektrum proveniencji z obiektów dwuchórowych do szczególnej formy architektonicznej. Zakres porównawczy w jakim należy rozpatrywać katedrę praską to grupa bazylik o założeniu dwuchórowym z kryptami oraz transeptem zachodnim.

Transept zachodni w planie bazyliki dwuchórowej

Zdaniem R. Krautheimera, w czasach średniowiecza nie było istotne dokładne powtórzenie kształtu czy powielenie wszystkich wymiarów by budowlę uznać za odbicie innej. Czasem wystarczyło powtórzenie układu elementów lub modułu (*Krautheimer 1969; Rodzińska-Chorąży 2000, 364*). Na istotność odwzorowywania architektury zwraca uwagę Kosmas opisując wcześniejszą praską katedrę – rotundę św. Wita jako *Romanae ecclesiae rotundam* (*Kosmas 1923, 108*). Mimo dyskusyjności tego określenia, stwierdzenie to wskazuje na pewną tradycję odwzorowywania, cytowania (pośrednio lub bezpośrednio) architektury w celu uwydatnienia określonych znaczeń, koneksji, asocjacji.³ W przypadku tak poważnej realizacji budowlanej jaką stanowiło na Praskim Grodzie wzniesienie katedry, od formy praskiej bazyliki można oczekiwać, iż była ona wypadkową trendów płynących z konkretnych obiektów sakralnych znajdujących się w miejscach pełniących najważniejsze role polityczne w ówczesnej Europie.

W poszukiwaniu genezy rozwiązania przestrzennego zastosowanego na Praskim Grodzie nie sposób pominąć konstantyńskiej bazyliki św. Piotra w rzymskim Watykanie, której chór otwierający się na transept znajdował się po stronie zachodniej. Następnie, w repertuarze form karolińskich, akcentowana partia

¹ St. Gallen, Stiftsbibliothek, Sign. Cod. Sang. 1092.

² Dziękuję za konsultacje i cenne uwagi podczas prowadzenia badań nad tematem opisywanym w niniejszym artykule prof. dr. hab. Jarosławowi Jarzewiczowi.

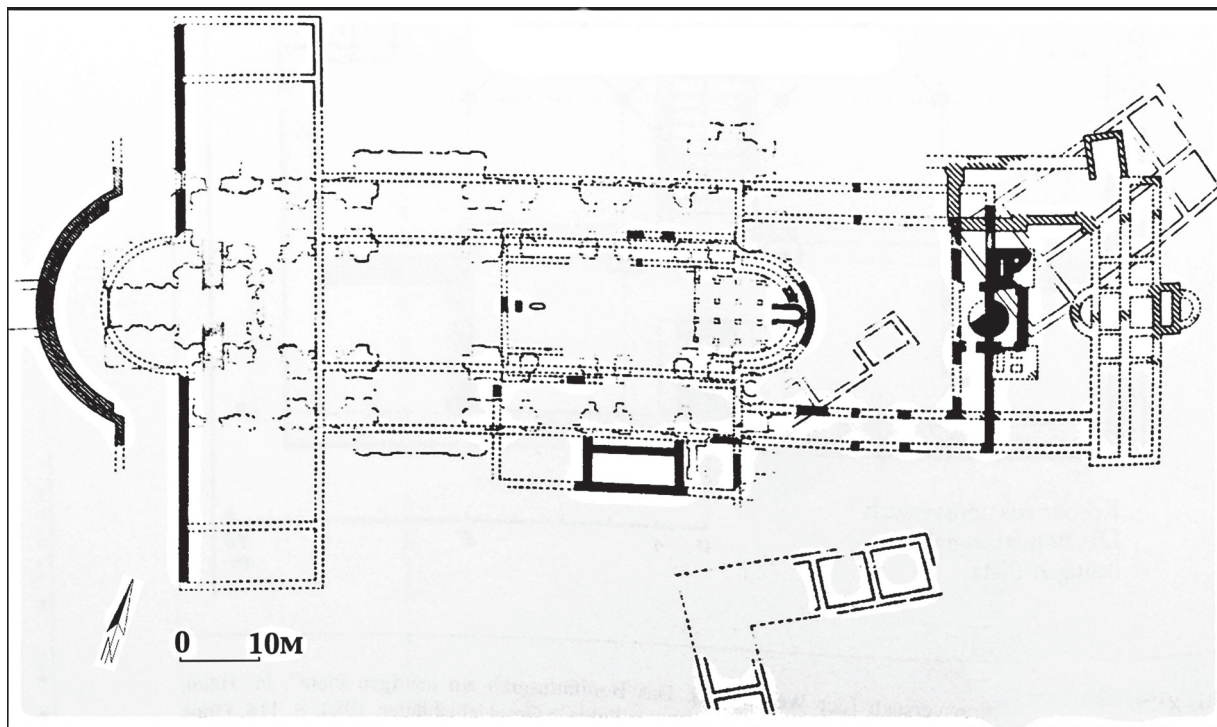
³ Warto zauważyć, że sytuacja ta powtarza się w jego opisie wznoszenia murów Starej Bolesłavi. Kosmas również pisze o opere Romano edificetis murum urbis (*Kosmas 1923, 39*).

zachodnia kościoła, oprócz jej finalnej postaci w formie *westwerku*, przejawiała się także w modelu dwuchórowych bazylik z transeptem okcydentalnym. Przykłady stanowią tu: kościół klasztorny w Fuldzie (il. 4; 791–819), gdzie pod dwiema absydami, w tym zachodniej otwartej na tzw. transept przechodzący, znajdowały się halowe krypty (Krause 2002) oraz III (po 836 roku) i IV (2 połowa 9. – początek 10. wieku) faza kościoła w cesarskiej rezydencji w Paderborn (il. 5; Stiegemann – Wemhoff 1999; Berndt 2001, il. 9, 14; Gai – Mecke 2005; Lobbedey 2006, 371–387).

W czasach ottońskich architektura, której forma (zarówno cały projekt lub wybrane, poszczególne elementy) mogła odegrać dużą rolę w projekcie bazyliki św. św. Wita, Waclawa i Wojciecha ogniskuje się w trzech obszarach Rzeszy: w Saksonii (Magdeburg, Hildesheim, Paderborn), w Nadrenii (Moguncja) oraz Bawarii (Ratyzbona, Bamberg, Augsburg; por. Puhle – Koester 2011, 531). Na związki z Saksonią, wskazywali dotychczas A. Merhautová i P. Spunar. Dotyczą one przede wszystkim wewnętrznego urządzenia kościoła czyli nisz artykułujących ściany krypt w alternacji z półkolumnami oraz dekoracji rzeźbiarskiej. Badacze, wskazując zarazem na silne związki artystyczne Czech z terenami Saksonii, przywołali rozwiązania zaczerpnięte z kościoła św. Servacego w Kwedlinburgu (Spunar 1985, 105), krypt katedry w Magdeburgu, kościoła w Halberstadt oraz dwuchórową bazylikę transeptową św. Michała

w Hildesheim (Merhautová 1974, 21–22, 232). Należy jednak zauważyć, że program przestrzenny tej świątyni hildesheimskiej rozdysponowany jest przez transept wschodni i zachodni, zatem nie należy do bezpośredniej grupy typologicznej praskiej katedry. Relacje polityczne i artystyczne wskazujące jako źródło inspiracji programu architektonicznego bazyliki na Praskim Grodzie wiążą również Pragę z Bawarią (Líbal 1983, 233), gdzie obok najważniejszego miasta Ratyzbony, z inicjatywy Henryka II, rozbudowano Bamberg, którego katedra zalicza się do grupy dwuchórowych bazylik z transeptem okcydentalnym.

Podjmując refleksję nad geograficzną rozbieżnością w źródłach inspiracji, warto zauważyć, że przywołane przez A. Merhautová, P. Spunara czy D. Líbala ośrodki, w których wskazywali oni ‘nawiązania saksońskie i bawarskie’ czyli Halberstadt, Hildesheim, Kewdlinburg i Bamberg podlegały arcybiskupstwu mogunckiemu. Kościół w Czechach, decyzją Ottona II z roku 973, także podlegał arcybiskupstwu mogunckiemu. Nowo erygowana diecezja praska graniczyła od północnego – wschodu z podległą Magdeburgowi diecezją miśnieńską (Michałowski 2005, 244). Jednak to nie geograficzne uwarunkowania zadecydowały o decyzji Ottona II, pod którą kuratelę powierzył biskupstwo praskie, zaś chęć wynagrodzenia strat Moguncji jakie poniosła na skutek nowo erygowanego arcybiskupstwa w Magdeburgu. W kilka lat po utworzeniu biskupstwa w Pra-

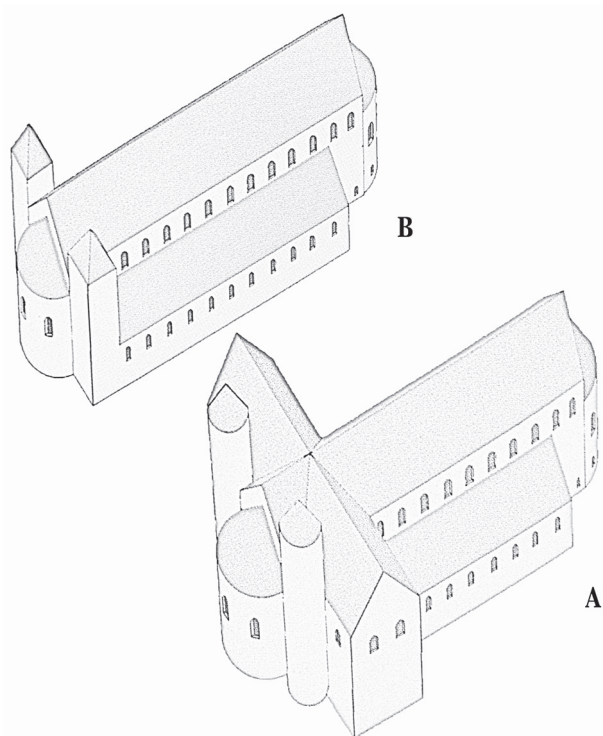
Il. 4. Fulda. Bazylika wzniesiona za czasów opata Ratgera –plan, za: Jacobsen 1992, 137. – Fig. 4. Fulda, Basilica built by abbot Ratgar. Plan of the church, after: Jacobsen 1992, 137.

dze, prowincja podlegająca pod arcybiskupstwo Moguncji pod zwierzchnictwem Willigisa (975–1011) obejmowała od północy Verden, Hildesheim, Halberstadt, Kwedlinburg, Paderborn, Fulde, Bamberg, Augsburg i Reichenau na południu oraz Pragę na wschodzie (*Jung 1975*, 29; *Puhle – Koester 2011*, 531). W tej perspektywie, nie tylko architektura, ale także opracowanie artystycznie katedry praskiej, których proveniencja wskazuje na wiele oddalonych od siebie ośrodków Cesarstwa okazuje się znajdować wspólny mianownik w terytorium wpływów arcybiskupstwa mogunckiego i propagowanego w nim programu architektoniczno-estetycznego.

Architektura Nadrenii. Kościoły dwuchórowe z transeptem zachodnim w Moguncji

Do najważniejszych obiektów architektury sakralnej Moguncji przełomu wieków X i XI należał kościół św. Albana, stara katedra św. Jana, świątynia św. Wik-

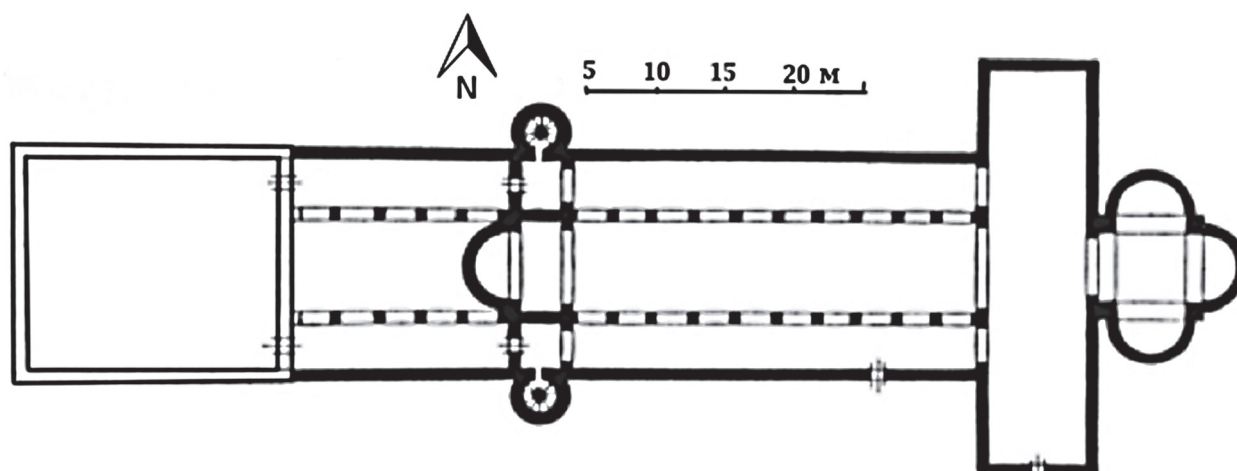
Il. 5. Paderborn. Bazylika dwuchórowa z transeptem zachodnim. A. Czasy biskupa Mainwerka, B. Stan około 1030 roku. Grafika pochodzi z ekspozycji w kościele św. Piotra i Pawła w Paderborn (fot. i zmodyfikowano: K. Oles). – *Fig. 5.* Paderborn, double-choir basilica with western transept (A) in times of Bishop Mainwerk; (B) around 1030. Illustration based on a source image displayed in the church of St. Peter and Paul in Paderborn (photographed and modified by K. Oles).

tora oraz wznoszone wówczas z inicjatywy Willigisa nowa katedra św. Marcina oraz kościół św. Stefana. Zespół architektoniczny nowej mogunckiej katedry, według tezy badacza tego obiektu – Detharda von Winterfelda, miałby obejmować kościół na wschodzie połączony portykowym atrium z bazyliką na wzór katedry św. Piotra w Rzymie i cesarskiej „archetypicznej” rezydencji w Akwizgranie (*von Winterfeld 2011a*, 45–53, fig. 11–14; por. *Hehl 2010*; *2014*; zob. *Kraus 2013*). Po stronie zachodniej poprzez kolumnadę lub korytarz bazylika łączyła się z dawną katedrą – kościołem św. Jana (*von Winterfeld 2013*).

Nie wiadomo jak dokładnie wyglądał plan architektoniczny katedry Willigisa. Kościół został zniszczony przez pożar w noc po konsekracji w 1009 roku. W oparciu o prace archeologiczne zauważalne jest przekształcanie formy bazyliki Willigisa w obrębie zamknięcia zachodniego i wschodniego. Na podstawie zachowanych fundamentów przypuszcza się, że około roku 1009 od zachodu zamykał budowlę ogromny chór z absydą poprzedzony transeptem. Prezbiterium wschodnie flankowane przez dwie wieże zamknięte było prosto (*Esser 1975*, 142, 152, il.4, 156, il.6, 170; *Brück ed. 1975*), chociaż uważam, że na podstawie publikowanych relikwów architektonicznych trudno jednoznacznie określić rodzaj zamknięcia. Ponadto, niektórzy badacze interpretują zamknięcie wschodnie jako absydowe (*Rettinger – Mellone 2010*). Po odbudowie katedry zasadniczy charakter formy architektonicznej ustalonej przez Willigisa pozostał nie zmieniony (il. 6). W rekonstrukcji obiektu datowanej na lata około 1036 określanej fazą Willigis – Bardo bazylikę od wschodu zamyka absyda, zaś do transeptu zachodniego dostawiono chór na planie *trikonchosu* (*Metz 1927*, 17, il. 3, 19, il. 4.; *Arens 1982*, 55 – 56; por. *Hehl 2010*, 45–78).

Poprzez architekturę katedry arcybiskup Willigis podkreślił prawo mogunckiej świątyni do koronacji władców Rzeszy, co łamało dotychczasową tradycję koronacyjną Cesarstwa zarezerwowaną dla Akwizgranu (podlegającego wówczas pod archidiecezję w Kolonii). Po objęciu tronu biskupiego celem Willigisa było uczynienie z Moguncji centralnej struktury w imperium Rzeszy. Wyrazem tych aspiracji zarówno arcybiskupa jak i wspierającego te idee Ottona III miała być katedra wzniesiona na podobieństwo bazyliki św. Piotra w Rzymie, w której to godność cesarską przyjął Karol Wielki⁴ oraz Otto Wielki.

⁴ Koronacja Karola Wielkiego ustanowiła wzór koronacji cesarskiej na kolejne stulecia. Od tej pory każdy kto chciał osiągnąć godność cesarską musiał udać się do Rzymu. Koronacja powiązana była nie tylko z miejscem ale i z osobą papieża. Papiestwo mimo, że aż do XI wieku słabe i zależne od cesarstwa, stało się władzą niezbędną do koronacji, co nadawało mu znaczenie polityczne. Umocniony został sakralny charakter tego aktu. Koronacja nabrała znaczenia politycznego, prawnego i religijnego.

Il. 6. Rekonstrukcja bryły katedry św. Marcina w Moguncji w tzw. fazie Willigis-Bardo, około 1036 roku, za: *Heinzelmann 2004*, 8. – Fig. 6. Mainz, St. Martin's. Reconstruction of the church in Willigis-Bardo phase, around 1036, after: *Heinzelmann 2004*, 8.

Bazylika św. Piotra z akcentowaną partią zachodnią w postaci transeptu i chóru zamkniętego absydą na ziemi Rzeszy została przetransponowana we wspomnianych już III fazie bazyliki w Paderborn oraz w kościele klasztorным w Fuldzie (*Krause 2002*, 335). Niektórzy badacze uważają, że transept zachodni przetransponowano do koncepcji katedry Willigisa, z kościoła św. Jana, pełniącego do tej pory funkcje katedralne (*Thieme et al. 2005*, 63). Najnowsze podsumowanie badań archeologicznych w kościele św. Jana ukazują fragmenty murów, które mogą być interpretowane jako transept zachodni, jednak brak kompleksowego rozpoznania kontekstu przestrzennego – planu architektonicznego obiektu z okresu poprzedzającego budowę katedry Willigisa zaburza miarowość interpretacji (*Kleiner – Untermann 2017*; por. *von Winterfeld 2013*). W ramach badań przeprowadzonych między innymi przez D. von Winterfelda (*Die Jahrtausend – Kathedrale.*) dokładnie porównano całościowe założenie bazyliki św. Piotra w Rzymie z kompleksem sakralnym w Moguncji poprzez nałożenie bryły znad Renu na układ bazyliki w Watykanie. Próba ta doskonale obrazuje niekwestionowane podobieństwo w zakresie przestrzennego rozdysponowania poszczególnych elementów architektonicznych katedry mogunckiej do bazyliki św. Piotra na osi: atrium – korpus nawowy – transept zachodni – chór. Ja zostało wspomniane, funkcja i znaczenie Moguncji w zgodzie z usilnymi staraniami Willigisa miały przejąć i kontynuować rolę Kolonii określanej mianem *Nova Roma* (*Boshof 1978*, 32 n.) oraz Akwizgranu nazywanym *Roma secunda* (*Beumann – Brunhölzl – Winkelmann 1966*; *Garrison 1994*; *Pijoan 2006*, 292). Świadectwem owych zamiarów była idea pasterza Moguncji, który architektonicznie utrwa-

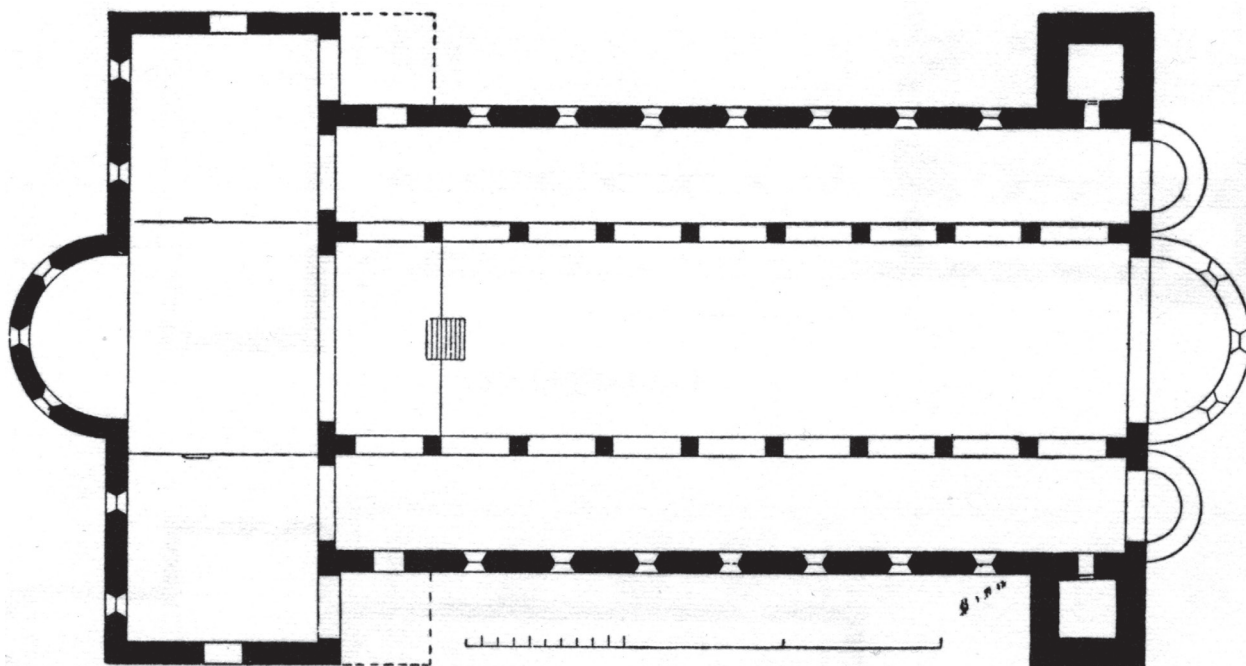
lając symboliczny kontakt tego miasta z Rzymem, definiował ją jako *Altera Roma*, najszczególniejszą córę kościoła rzymskiego (*Decot 2011*, 24), określał mianem *sanctae Moguntinae sedis minister indignus* (*Hehl 2000*, 198).⁵ Koncepcja Willigisa zdefiniowana w architekturze katedry w Moguncji stała się dokładnie zredagowanym wzorem katedry koronacyjnej stanowiącej architektoniczną oprawę na potrzeby władczej ostentacji. Założenia ambitnego arcybiskupa potwierdziła koronacja Henryka II (1002; *Weinfurter 2002*) i Konrada II (1024; *Wolfram 2000*, 67) w mogunckiej katedrze, co przerwało na cztery dekady tradycję ceremoniału intronizacji w Akwizgranie.

Grupa dwuchórowych obiektów sakralnych z transeptem zachodnim z terenów Bawarii

Obiekty, w których wyróżniamy okcydentalizującą nawę poprzeczną na terenach Bawarii to: katedra w Bambergu (*Pfistermeister 1985*, 262; *Eickels 2002*; *Dümler 2011*), katedra w Augsburgu (*il. 7*; *Pfistermeister 1985*, 157), kościół św. Emmerama oraz kościół Obermünster w Ratyzbonie z XI wieku (*Pfistermeister 1985*, 323).

Szczególnie podobnym do praskiego założenia dwuchórowego jest bazylika św. Piotra w Bambergu (*Merhautová 1994*, 22). W 1004 roku rozpoczęto budowę kościoła z polecenia Henryka II. Świątynia wznoszona była na planie trójnawowej bazyliki o założeniu dwuchórowym, z kryptami pod każdym

⁵ Pierwszy raz określenie to pojawiło się w liście Willigisa do papieża Agapeta II w 955 roku (*Hehl 2000*, 198 i n.).

Il. 7. Katedra w Augsburgu; za: *Dehio 2008*. – Fig. 7. Augsburg, Cathedral. Plan of the church, after: *Dehio 2008*.

z zamknąć nawy głównej (il. 8). Chór zachodni poprzedzał transept, do którego od zachodu przystawiono dwie wieże. W roku 1007 w Bambergu utworzono biskupstwo, co czyniło z budowanej właśnie świątyni katedrę, która miała stać się architektonicznym emblematem *Reichsstift* oraz sakralizować władzę królewską (*Henning 1993; Hubel – Schneidmüller 2002; Erichsen – Heinemann – Janis 2007; Jung – Reddig 2012*).⁶

Historia świątyni św. Emmerama sięga przełomu VII i VIII wieku (*Schmid 2000, 730–744*). Trójnawowa bazylika, zamknięta od wschodu chórem flankowanym mniejszymi absydami zakończenia naw bocznych, pod którym znajdowała się krypta w roku 1049 rozbudowana została o transept zachodni z chórem oraz kryptą (il. 9). Następny obiekt dwuchórowy z transeptem zachodnim to kościół Obermünster (il. 10). Żeński odpowiednik klasztoru benedyktynów, założony został w początkach IX wieku przez księcia Tassilo III z dynastii Karolingów. Uzupełniał on opactwo św. Emmerama. Początkowo podlegał władzy biskupów, jednak Ludwik przejął go za sprawą wymiany klasztoru za opactwo Mondsee. W początku wieku X klasztor był prywatnym opactwem książąt Bawarii, z których wywodził się cesarz Henryk II. To właśnie na jego zlecenie w latach 1002–1010, po

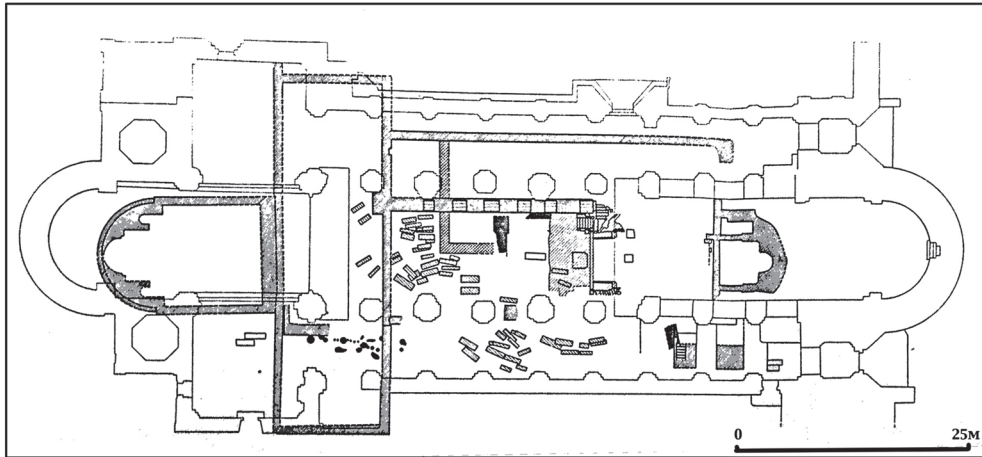
pożarze, kościół Obermünster przebudowano i odnowiono (*Märtl 2000*). Henryk II uczynił z niego *Reichsstift* (*Gagliardo 1980, 4; Borgmeyer – Hubel – Tillmann – Wellnhöfer 1997, 422–433*) czyli klasztor suwerenny, bezpośrednio podlegający cesarzowi Rzeszy (jednak w przypadku Obermünster bez suwerenności terytorialnej). Skutkiem przebudowy kościoła było poszerzenie jego części zachodniej o transept otwarty na półokrągłą absydę chóru.

Z powyższego opisu wynika architektoniczna jednorodność kościołów *Reichsstift* z czasów panowania Henryka II. Obiekty te charakteryzuje transept okcydentalizujący oraz założenie dwuchórowe. Typ świątyni o takim planie w przeciągu następnych dekad kształtować będzie dwa cesarskie założenia klasztorne w Ratyzbonie, katedrę w Bambergu oraz świątynię w Augsburgu. Nie sposób w procesie przekształcania i rozbudowywania kościołów o zachodni transept i chór w czasach Henryka II nie zwrócić uwagi na silne wpływy architektury katedry mogunckiej czasów Willigisa oraz na bezpośrednie konotacje tak sformułowanego planu architektonicznego z bazylikami Rzymu.⁷ Jednak, nie trudno

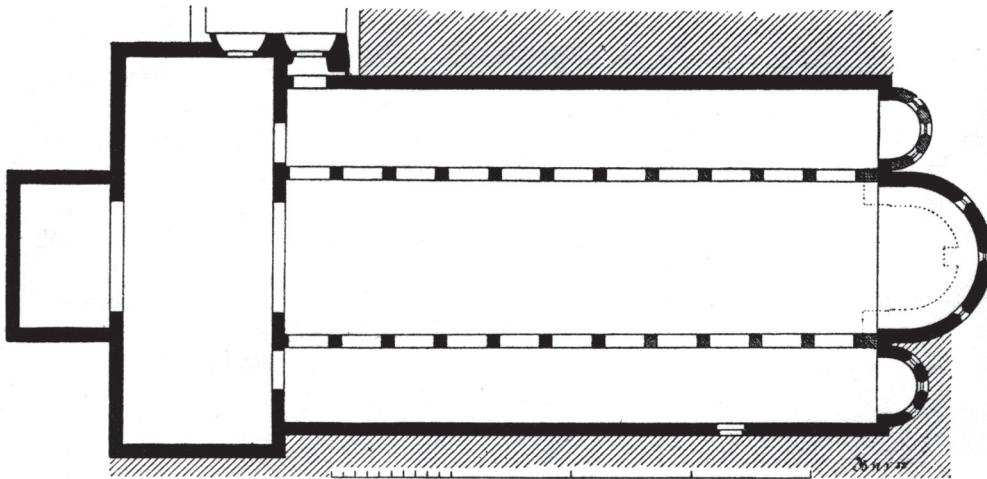
⁶ Por. wyniki pomiarów i badań georadarowych katedry w Bambergu prowadzonych przez Institut für Archäologische Wissenschaften, Denkmalwissenschaften und Kunstgeschichte (IADK) w 2018 roku.

⁷ Nawiązując do Wiecznego Miasta należy rozpatrywać dwie, ówczesne najważniejsze bazyliki: św. Jana na Lateranie oraz bazylikę św. Piotra w Watykanie. Świątynia na Lateranie stanowiła ideowy prymat rzymskiego kościoła jako *Omnium urbis et orbis Ecclesiarum Mater et Caput*. Plan architektoniczny najstarszej bazyliki św. Jana charakteryzuje chór otwarty na transept. Znaczenie tej świątyni zostało czasem całkowicie przeniesione na bazylikę św. Piotra. Św. Piotrowi również poświęcona była katedra w Bambergu. Ratyzbona,

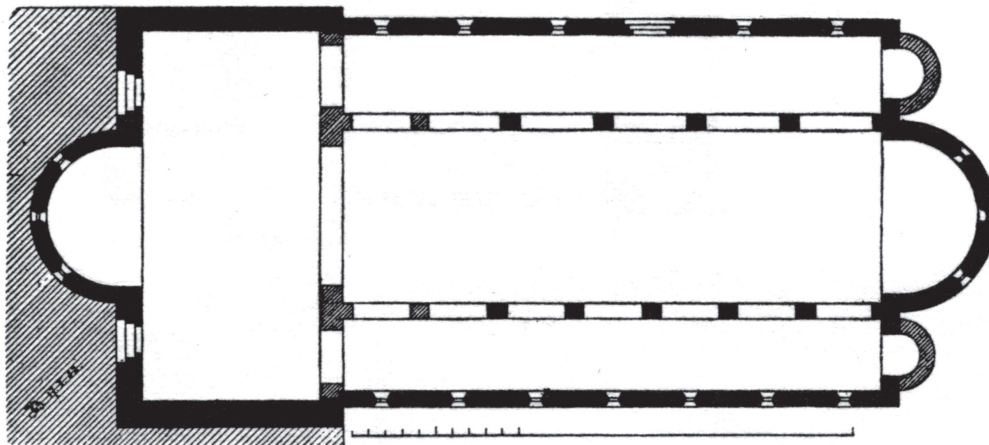

Il. 8. Bamberg, katedra, za: Sage 1962-1972, plan 2. – Fig. 10. Bamberg, Cathedral. Plan of the church, after: Sage 1962-1972, plan 2.

Il. 9. Kościół św. Emmerama w Ratyzbonie, za: Dehio 2008. – Fig. 9. Regensburg, St. Emmeram's. Plan of the church, after: Dehio 2008.

Il. 10. Kościół Obermünster w Ratyzbonie, za: Dehio 2008. – Fig. 8. Regensburg, Obermünster Church. Plan of the church, after: Dehio 2008.

zauważyć, że pomiędzy formą moguncką a bawarską istnieją różnice w stosowaniu założenia dwuchórowego z transeptem zachodnim. Według niektórych badaczy, wschodni chór katedry Willigisa nie był zamknięty absydą lecz prosto, chociaż wiadomo, że Willigisowi znane były zamknięcia absydowe chórów, które zresztą sam zastosował w dwuchórowym kościele św. Szczepana, wzniesionym na najwyższym wzgórzu Moguncji, na prywatne dewocje władcy (tzw. *Stiftskirche*; *Mathy 1990*, 12–19; *Baumann 1993*). Kościoły bawarskie natomiast charakteryzują absydowe zamknięcia obu chórów. Sytuacja ta jest tymbardziej zastanawiająca w aspekcie zbieżności czasowej przebudowy kościoła Obermünster i budowy katedry mogunckiej. Dwie absydy zamykały również dwa chóry katedry w Bambergu, wzniesionej w pierwszej dekadzie XI wieku. W efekcie, możliwym jest, że na formę katedry mogunckiej, a dokładniej na jej przebudowę po pożarze czyli tzw. Fazę Willigis – Bardo około 1036 roku, miała wpływ architektura charakterystyczna dla omówionych powyżej kościołów bawarskich Henryka II. W rezultacie trudno jednoznacznie stwierdzić, gdzie ostatecznie zdefiniowano program architektoniczny, który zastosowano później między innymi w katedrze praskiej.

Podsumowując, od czasu powstania katedry mogunckiej forma bazyliki dwuchórowej z transeptem okcydentalnym rozprzestrzeniła się po archidiecezji mogunckiej. Tendencja ta zachowuje swą żywotność w kolejnych dekadach, ulegając modyfikacji w obrębie zamknięcia chórów. Stopień oddziaływania tego programu architektonicznego określa nie tylko liczba nowo-wznoszonych budowli sakralnych, np. katedra w Bambergu, ale także liczba starszych kościołów rozbudowywanych o zachodni chór i transept, np. kościół św. Emmerama i Obermünster w Ratzbonie i katedra w Augsburgu. Ta ostatnia, której budowę zapoczątkowano krótko po rozpoczęciu budowy katedry w Moguncji przez Willigisa, jest najlepszym dowodem na przeżywanie omawianego konceptu przestrzennego w kolejnych dekadach, ponieważ realizacja katedry w Pradze rozpoczyna się w czasie, gdy wciąż trwają prace nad umacnianiem i wyposażeniem części zachodniej katedry w Augsburgu (*Aumüller et al. 2011*; *Krüger – Groll 2019*).

Dzieje rozprzestrzeniania się programu bazyliki dwuchórowej z transeptem zachodnim ukazują,

---

główne miasto Bawarii, miała stanowić ideowe odzwierciedlenie rzymskiego Lateranu jako bezpośrednia konotacja centrum zachodniego chrześcijaństwa oraz konstrukt semantycznie wartościujący rezydencje władcy. w Ratzbonie mianem Lateranu (Latron) określano jedną z dzielnic miasta. Lateranem nazywano także Frankfurt (Laderam) i Trewir (*Strobel – Sydow 1964*, 2–15, zob. też: *Pleszczyński 2000*, 127). Do Lateranu odnosił swą akwizgrańską siedzibę już Karol Wielki, następnie konwencja ta została wykorzystana w Kolonii, Spirze i Hereford (*Webb 2001*, 41–44).

że realizacja praska nie stanowi prowincjonalnego receptora trendów zachodnich, które przyjmuje z opóźnieniem – jak interpretował plan architektoniczny praskiego kościoła *D. Libal (1983, 65)*, lecz wpisuje się w bieżące trendy budowlane, których zapoczątkowanie ma miejsce w pierwszych dekadach XI wieku. Z tego powodu o ile formę architektoniczną praskiej katedry romańskiej ewidentnie zredagowano w oparciu o wpływy mogunckie, to wciąż, mimo propozycji niektórych badaczy (*Maříková-Kubková et al. 2019, 68*), nie można bezpośrednio odnosić jej tylko do katedry św. Marcina w Moguncji, lecz idei Willigisa rozwijanej na terenie archidiecezji mogunckiej. Jak wykazałam, wytworzony program przestrzenny uległ modyfikacji na terenie Bawarii. Występująca tam forma architektoniczna jest najbliższa praskiemu pod względem formalnym.

Romam tuam respice, Romanos pie renova.⁸ Znaczenie i funkcja bazyliki dwuchórowej z transeptem zachodnim

Ideologiczne znaczenie bazyliki dwuchórowej z transeptem zachodnim zdaje się znajdować uzasadnienie w idei ottońskiego *Renovatio Imperii Romanorum*, wyrażonej między innymi w utworze współczesnym architektonicznej koncepcji Willigisa *Versus de Gregorio et Ottone Augusto* z 998 roku. Motyw przewodni utworu stanowi odnowa Rzymu za Ottona III. Odrodzenie Rzymu miało dokonać się dzięki ścisłej współpracy cesarstwa i papieństwa – ‘dwóch pochodni’ (*Michałowski 2005, 267*). Papieństwo ustanawia *recreat* prawa i przywraca *reparat* – Rzym do stanu jego świetności, prowadzi zbawcze dzieło dusz. Cesarz zaś włada ciałami, jednak tylko dzięki jego opiece papież może rozwijać swą działalność za sprawą oparcia w cesarskiej potęgę, która stanowi go rzymskim biskupem. Istota rzeczy należy do papieża, rola cesarza polega na zapewnieniu zewnętrznych warunków dla działalności władzy duchownej (*Michałowski 2005, 268–269*).

Architektoniczne odzwierciedlenie potęgi cesarza stanowi akcent w dwuchórowej bryle kościoła, w której transept akcentuje stronę zachodnią – cesarską. Kult Rzymu jako ośrodka Imperium oraz przekonanie, że Panem Miasta, a przez to Imperium jest św. Piotr (*Michałowski 2005, 277*) oraz niemal archetypiczny akt koronacji Karola Wielkiego i Ottona Wielkiego w Wiecznym Mieście zostały wyrażone i sformułowane w architekturze kościoła o założeniu dwuchórowym z transeptem okcydentalizującym w Moguncji. Aby podjąć próbę uzasadnienia dwu-

---

⁸ *Versus de Gregorio et Ottone Augusto, 477*. Cyt. za: *Michałowski 2005, 268*.

chórowego planu bazyliki z transeptem zachodnim w Praskim Grodzie, uwzględniając analizowane powyżej tendencje stylistyczne i zagadnienia rozprzestrzeniania się form architektury romańskiej, warto rozważyć formy ostentacji władzy wykorzystywane w praskiej rezydencji w XI wieku.

Książę Brzetysław zabiegał o koronę oraz być może o utworzenie w Pradze arcybiskupstwa (por. *Novotný 1913*, 8 n.; *Pleszczyński 2000*, 29), które stanowiłoby doskonały argument w utrzymaniu i ugruntowaniu państwa Przemyslidów zarówno w kwestii polityki zewnętrznej jak i wewnętrznej. Gdy Brzetysław powrócił z Polski do Czech z ciałem św. Wojciecha, dążenia te stały się tym bardziej wyraźne. Od tej pory rotunda św. Wita mieściła w swych murach groby dwóch świętych Czechów – św. Waclawa i św. Wojciecha a także relikwie patrona Saksonii – św. Wita. Stłumienie dążeń do usamodzielnienia Kościoła w Czechach (*Novotný 1913*, 8 i n.) mogło posłużyć za dodatkowy pretekst dla cesarza Henryka na zorganizowanie zbrojnej wyprawy (1042) na księcia Brzetysława, w których uczestniczył arcybiskup Moguncji – Bardo (związany z rozbudową katedry Willigisa). Niezrealizowane aspiracje ojca solidnie zmobilizowały syna, następcę Brzetysława – Spitygniewa II do umacniania zarówno wewnętrznej jak i zewnętrznej pozycji władcy w Czechach. Książę, budując autorytet Pragi na szerzącym się kulcie św. Waclawa oraz ponadregionalnej adoracji św. Wojciecha, swoje dążenia do korony i arcybiskupstwa zwrócił w stronę Rzymu. Papież Mikołaj II w 1059 roku udzielił Spitygniewowi, za sto grzywien srebra rocznie, przywileju noszenia mitry, która wówczas służyła jako środek podbudowy dostojęstwa władcy.⁹ Już wcześniej Spitygniew II przywdziewał szaty biskupie (futro biskupie i szatę duchowną) w czasie Wielkiego Postu (*Kosmas 2012*, 131 /ks. XVI/), jednak to mitra była w praktyce ówczesnych ceremoniałów dworskich namiastką korony (*Monumenta Gregoriana I*, 38; *Schramm 1968*, 367; *Pleszczyński 2000*, 32). Przemyslida rościł aspiracje w stronę centrum chrześcijaństwa zachodniego poprzez manifestowanie związków z papieżem. Postępowanie to miało na celu sakralizowanie władzy i utożsamienie jej z kreowanym przez monarchów niemieckich wzorcem króla – kapłana (*rex-sacerdos*; *Pleszczyński 2000*, 32; por. *Fleckenstein 1989*, 246).

Dwuchórowe założenie bazyliki z transeptem zachodnim w Grodzie Praskim stanowiło kolejny element programu ostentacji władzy. Przemyslidom posiadającym już czeski panteon świętych brakowało wystawnej świątyni do sprawowania funkcji katedralnych. Sytuację relacjonuje Kosmas (...) *widząc, że aby pomieścić lud schodzący na święte obrzędy nie jest dość*

wielki kościół św. Wita (...) uznał (Spitygniew), że będzie najlepiej aby oba zburzyć i jeden wielki kościół obydwu patronom wybudować (*Kosmas 2012*, 132 /ks. XVII/). Książę zarządził budowę monumentalnego kościoła, by ten stał się reprezentacyjną świątynią, która mogła by spełnić funkcję katedry arcybiskupiej, miejsca spoczynku relikwii świętych oraz wreszcie i przede wszystkim stanowić miejsce dla koronacji władcy czeskiego w standardach i trendach europejskich. Spitygniew zmarł w przeciągu roku od podjęcia nowej romańskiej fundacji, a władzę po starszym bracie objął Wratysław II. Zagadką bez odpowiedzi pozostaje pytanie, który z władców finalnie sformułował ostateczny plan bazyliki.

Rządy Wratysława znacznie ograniczały działania jego brata – Jaromira, który wbrew zgody księcia, dzięki poparciu pozostałych braci i możliwych, uzyskał tytuł biskupa. Jaromir otrzymał inwestyturę z rąk cesarza Henryka IV, zaś święcenia przyjął od arcybiskupa mogunckiego. Praski biskup przybrał imię Gebhart, nawiązując przez to do pochodzenia swej matki – Judyty, wywodzącej się z dynastii salickiej, a także do biskupa ratybońskiego, brata dziadka ówczesnego cesarza. Jaromir kształcił się w Ratyzbonie, w klasztorze św. Emmerama, którego kościół został omówiony w tym artykule jako rozbudowany o drugi chór i transept zachodni, pod przewodnictwem biskupa Gebharda.¹⁰ W czasie pobierania nauk w jednym z ówczesnie najważniejszych ośrodków intelektualnych, Jaromir poznał elitę ówczesnej arystokracji, co miało ułatwić mu objęcie w roku 1077 urzędu kanclerza króla Niemiec (*Pleszczyński 2000*, 19–20). Według niektórych badaczy, na rzecz Jaromira – Gebharta, książę Wratysław tracił władzę w Praskim Grodzie, przez co prawdopodobnie zdecydował przenieść się na Wyszehrad, gdzie wznosił między innymi dwuchórową bazylikę przy której założył własną kapitułę podległą jedynie papieżowi (*Pleszczyński 2005* – tam dalsza literatura). Wratysław II wraz z staraniami o koronę, propagował zasadę kościelnego terytorium udzielnego – *Reichsstift*¹¹ wyłączając swoją kapitułę spod władzy biskupa (kapituła podlegała tylko papieżowi oraz powołując biskupstwo w Ołomuńcu). W Pradze bowiem zaistniała sytuacja w której biskup naruszał i przejmował kompetencje władzy świeckiej. Książę zaś – paralelnie z tendencjami zachodnimi – zamierzał utrzymać prawo do inwestytury. Powyższa dychotomia, w kon-

¹⁰ Już Bolesław Okrutny wysłał swojego syna na nauki do Ratyzbony przekazując pod zakonne skrzydła opata [w klasztorze] świętego Emmerama męczennika (*Kosmas 2012*, 75 /ks. XVIII/).

¹¹ Wratysław chcąc mieć narzędzie kontroli nad braćmi powołał do życia diecezję morawską Ołomuniec, która miała być podporą władzy centralnej. Pierwszym biskupem został Jan (kanonik praski, mnich brzewnowski, zesławizowany Niemiec).

⁹ Bolesław Śmiały także opłacił u papieża podobny przywilej.

tekście odkrytych relikwów architektonicznych, wcale nie przeszkodziła w rozwijaniu praskiego ośrodka i upodobnieniu go do rezydencji zachodnich. Wręcz przeciwnie, spór pomiędzy braćmi mógł przyczynić się do dynamicznego rozkwitu i intensyfikacji działań budowlanych. W efekcie po dwóch stronach Węłtawy, po 1070 roku wznoszono dwie potężne bazyliki dwuchórowe stanowiące ideologiczną oś ośrodków reprezentacyjnych, w których się znajdowały. Ośrodków – przez pryzmat dzielącej je odległości i ilości architektonicznych realizacji nadzwyczajnych, szczególnie, że żaden z grodów nie dysponował wcześniejszą bogatą historią architektoniczną na miarę budowlanego dziedzictwa rezydencji cesarskich wznoszonych lub rozbudowywanych na rzymskich i karolińskich pozostałościach. W architektonicznej redakcji bazylik na Praskim Grodzie i Wyszehradzie korzystano z cesarskiego manifestu architektonicznego. W przypadku bazyliki na Wyszehradzie także zastosowano układ dwuchórowy, jednak zrezygnowano z transeptu i krypt (*Kašička – Nechvátal 1979; 1984; Nechvátal 2004*). Podobna sytuacja zachodzi także w przypadku formy architektonicznej katedry na Wawelu.¹² Krakowską budowlę od strony wschodniej jak i zachodniej również zamykał chór (*Szysko-Bohusz 1946; Żurowska 1972; Firlet – Pianowski 1996, 25–42; Pianowski – Firlet 2010*).¹³ W podobnej dyspozycji przestrzennej wzniesiono według badaczy G. Buzása, J. Laszlovszkyego i K. Magyara bazylikę Panny Marii w Székesfehérvár (por. *Szakács 1997*). Świątynia z początku XI wieku w Pannon-

halma również zamknięta była od zachodu wielką absydą (*Tóth 1988; Szakács 1997*). Jednak w świetle aktualnych badań archeologiczno-architektonicznych jedynie pośród relikwów hradczańskiej świątyni odkryto transept zachodni. W rezultacie, tylko bazylika św. św. Wita, Waćława i Wojciecha, pośród omawianych powyżej obiektów wznoszonych na ziemiach leżących na wschód od Cesartswa, należała do grupy bazylik dwuchórowych z transeptem zachodnim, realizujących program architektoniczny zapoczątkowany za czasów Wiligisa i rozwijany w fundacjach Henryka II na Bawarii.

Plan architektoniczny katedry w kontekście terenowym

Przeprowadzone w artykule analizy typologiczno-stylistyczne i proveniencji oraz sytuacja polityczna Pragi w XI wieku, której władca dąży do uzyskania korony, ukazują plan architektoniczny romańskiej bazyliki praskiej jako realizację programu przestrzennego, którego znaczeniowa ostentacja zachodzi w konkretnej konfiguracji elementów w bryle architektonicznej. Analiza kontekstu terenowego pozwoli, w oparciu o dostępne dane, na sprawdzenie, czy układ architektoniczny bazyliki jest efektem implementacji określonych omawianym programem architektonicznym pryncypiów czy może rezultatem specyficznych warunków budowlanych panujących na Praskim Grodzie, związanych z wcześniejszą zabudową i ilością miejsca pod jego realizację oraz nośnością gruntu, które wpłynęły na ostateczną formę bazyliki.

Lokalizację transeptu po zachodniej stronie bazylik badacze Praskiego Grodu tłumaczą względami praktycznymi. Ich zdaniem zachodnia część grodu była znacznie szersza, niż część wschodnia (*Maříková-Kubková – Herichová 2009, 64*). Jednocześnie, ta sama grupa badaczy trapezoidalny kształt transeptu uzasadnia ograniczonym miejscem pod budowę kościoła, które limitował, między innymi ulokowany na zachód od bazyliki, areał biskupi (*Maříková-Kubková – Herichová 2009, 64*). Pozostałości domu biskupa zidentyfikowano tuż przy transepcie okcydentalnym katedry,¹⁴ na szczycie wywyższenia łagodnie zstępującego w kierunku zachodnim (*Frolík 1999, 192*). Korpus pałacu sprzężony był na osi wschód-zachód z kaplicą św. Maurycego (*Frolík 1998, 35, ryc. 29*).

¹² Datowanie romańskiej katedry na Wawelu jest tematem licznych dyskusji naukowych. Zdaniem T. Wojciechowskiego obiekt wznoszono w dwóch etapach. Pierwszy przypadał na czasy Kazimierza Odnowiciela, drugi zaś na koniec XI wieku (*Wojciechowski 1900, 109–114, 158–198*). A. Szysko-Bohusz chór zachodni datuje na lata 1090–1115, zaś część wschodnią na okres 1115–1140 (*Szysko-Bohusz 1946, 107–133*). Według K. Żurowskiej krakowską bazylikę dwuchórową należy datować na lata 1090–1142 (*Żurowska 1972, 69–70*). Na okres zbliżony do powstania kościoła kapituły wyszehradzkiej datuje bazylikę katedralną na Wawelu J. Pietrusiński, wskazując lata 1070 do 1090 jako czas budowy katedry wawelskiej (*Pietrusiński 1996, 73–83*). Wieloletni badacze Wawelu: J. Firlet i Z. Pianowski datują katedrę na czasy Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego (*Firlet – Pianowski 2000, 232*). Odnośnie zagadnienia datowania romańskiej katedry wawelskiej zob. też wyniki kalibrowania dat AD i analiz wieku metodą C14 uzyskane dla próbek pobranych z różnych partii murów dwuchórowej bazyliki w ramach projektu Instytutu Archeologii i Etnologii PAN z roku 2008 i 2009, prowadzonego przez prof. P. Urbańczyka pt. Chronologia wczesnopias-towskiej architektury kamienniej: <http://www.iaepan.edu.pl/projekty/kamien/sesja1/krakow/katedra.html> (dostęp: 21.01.2014).

¹³ Później w Polsce założenie bazyliki dwuchórowej wykorzystano w kolegiacie w Tumie pod Łęczycą (obiekt ten miał kopiować plan katedry krakowskiej). Następnie dwuchórowe założenie wykorzystał zakon cystersów wznosząc na terenie Polski jeszcze dwa kościoły dwuchórowe, o znacznie mniejszej skali.

¹⁴ Datowanie obiektu na podstawie kontekstu stratygraficznego odnosi się do czasu przed 1060 rokiem. We wcześniejszym okresie, w miejscu romańskiego domu biskupa wznosiły się konstrukcje drewniane (*Frolík 1998, 35*).

Rzeźbę terenu, na którym ulokowano katedrę, od południowo-zachodniego arealu przy tzw. *Starým probostwie* przez dzisiejszy *III dziedziniec* po plac św. Jerzego kształtowały morfologiczne wywyższenia i skalne wysięgi (*Maříková-Kubková – Herichová 2009*, 69; *Herichová 2016*, 229–235; *Maříková-Kubková et al. 2019*, 16–19; por. *Moučka 2016*). O nierównej rzeźbie terenu informują *Roczniki Jednoty* pochodzące z czasów budowy neogotyckiej katedry. Zanim ruszyły prace nad wznoszeniem tego przybytku rzeźba terenu w miejscu przeznaczonym pod sakralny monument była nierówna, rozdzielona pagórkami i muldami położonymi na osi północ-południe (*Kos 1965*, 6–7). Romańską świątynię rozciągnięto między dwoma głównymi wywyższeniami wzgórza, na którym znajdował się Praski Gród. Jak wynika z opublikowanych map wysokościowych, chór zachodni wzniesiono na grzbiecie zachodnim, na wysokości 258,00 m n.p.m., zaś zamknięcie wschodnie umieszczono na wywyższeniu wschodnim na poziomie 255,00 m n.p.m. (*Maříková-Kubková – Herichová 2009*, mapa nr 5; *Maříková-Kubková et al. 2019*, 16). Różnica wysokości między poziomami obu chórow wynosiła około 3 metrów. Na przestrzeni około 75 metrowej bazyliki różnica ta wyrównywana nasypami i fundamentem nie wydaje się stanowić szczególnie skomplikowanego wyzwania budowlanego. Konstrukcyjna trudność wzniesienia tego obiektu występowała jednak między zachodnią a wschodnią ścianą transeptu, gdzie różnica wysokości, na 10 metrowej przestrzeni, osiągała nawet 3 metry. Ponadto, między ramieniem transeptu (255,00 m n.p.m.) a korpusem nawowym (253,00 m n.p.m.) na dwudziestometrowym odcinku deniwelacja wynosiła około 2 metry. W obrębie korpusu nawowego katedry romańskiej, tuż przed transeptem, znajdowała się rozpadlina, której wymiary i przebieg pozostają nieznanymi.¹⁵ Jak sygnalizują badacze Praskiego Grodu – północną część świątyni praktycznie ‘przerzucono’ przez wielką bruzdę (zob. *Boháčová 2001*; *Boháčová – Herichová 2008*). W konsekwencji, fundamenty transeptu zlokalizowanego na krawędzi zasypanej wówczas rozpadliny, założono o 3 metry niżej niż w pozostałych częściach budowli. Pomimo tego wciąż nie sięgały one powierzchni skały macierzystej (*Kos 1965*, 6–7; por. *Maříková-Kubková – Herichová 2009*, 61). Przyjmując dane ze zrekonstruowanego modelu terenu (*Maříková-Kubková – Herichová 2009*) wynika, iż z różnicą terenu budowniczy katedry romańskiej poradził sobie, wciągając kryptę zachodnią do masy skalnej na głębokość do 2 metrów.

Fundamenty korpusu nawowego zakotwiczone około 3 metry nad skałą macierzystą. Płytko posadowione rudymenty odkryto w północno-wschodniej

partii romańskiej świątyni (*Frolík et al. 2000*, 155). Przypuszczalnie fundamenty wschodniej ściany krypty wschodniej posadowiono na skale macierzystej około metra pod powierzchnią terenu. Natomiast na obszarze ciągnącym się od gotyckiej kaplicy św. Krzyża, wzdłuż ściany południowej gotyckiej katedry, przez południowo-zachodnią wieżę aż do zachodniej fasady i północno-zachodniej wieży posadowienie katedry romańskiej zostało założone bezpośrednio na skale, na głębokość około metra pod powierzchnią skalną (*Kos 1965*, 6–7). W miejscu dzisiejszej tzw. *Starej Zakrystii* i przy kaplicy św. Zygmunta posadowienie katedry romańskiej położono o trzy metry wyżej, niż w skrzyżowaniu naw. Znajdują się one nad powierzchnią siedmiometrowego nasypu ze stłoczonej ziemi. Podobna sytuacja zachodzi pod kaplicą św. Anny, arcybiskupią oraz kaplicą św. Jana Chrzciciela (*Kos 1965*, 9–10). Od strony południowej bazylika romańska została natomiast usytuowana przed spadkiem skały, tak by wykorzystać jej w miarę płaski przebieg.

Analizując wczesnośredniowieczną rzeźbę terenu pod katedrą św. Wita nie sposób nie zauważyć, iż plan architektoniczny romańskiej bazyliki został szczegółowo przemyślany w oparciu o kontekst otoczenia. Z dokumentacji terenu rozciągającego się wokół katedry praskiej, autorstwa *J. Kosa (1963)*, wynika, iż wystarczyłoby, aby oś świątyni romańskiej przesunięto o kilka metrów na północ, a już pojawiłyby się poważne problemy związane ze stabilnością gruntu. Adaptację północnej partii wzgórza hradczańskiego (*Maříková-Kubková – Herichová 2009*, 61) komplikował także system hydrologiczny (*Maříková-Kubková – Herichová 2009*, 61; *Ročník Jednota 1933*, 11608/67–71), przez co w miejscu tym warunki geologiczne pod budowę świątyni były zdecydowanie mniej korzystne. W przypadku gdyby bazylikę przesunięto w stronę wschodnią, w kierunku dzisiejszego placu św. Jerzego, napotkanoby poważne problemy z podchodzącą pod fundamenty wodą.¹⁶

Z *Roczników Jednoty* wynika, że płytkie rozłożenie skały macierzystej pod powierzchnią obecnej kaplicy św. Krzyża, rozciągające się do Wielkiej Wieży i do fasady zachodniej stanowiło równie sprzyjające warunki pod wzniesienie transeptu po wschodniej co i po zachodniej stronie świątyni (szczególnie, iż później, warunki terenowe po stronie północno-wschodniej bazyliki nie przeszkodziły w dobudowie kapitularku). Kaplica transeptu wschodniego mogłaby także stanowić doskonałą oprawę dla grobu św. Wacława, tworząc bardziej regularny i typowy plan kościoła, wpisując się tym samym w długą tradycję

¹⁵ Za informację i konsultację dziękuję dr. I. Herichovej.

¹⁶ Pod kaplicą św. Anny – najbardziej wysuniętą na wschód w kierunku placu św. Jerzego, na wysokości dziewięciu stóp pojawiła się woda (*Ročník Jednota 1863–64*; *Kos 1965*, 20).

cje kaplic relikwiarzowych transeptów wschodnich w Europie. Jednak, na Praskim Grodzie transept wzniesiono po stronie zachodniej.

W rezultacie, warunki terenowe na Praskim Grodzie w XI wieku, nie miały decydującego wpływu na kształtowanie formy bazyliki i nie determinowały wyboru jej programu architektonicznego z transeptem okcydentalnym. Z przedstawionej sytuacji terenowej romańskiej katedry wynika, że miejsce w Praskim Grodzie, w którym książę Spitygniew rozkazał wzniesić bazylikę św. św. Wita, Waćława i Wojciecha zostało dokładnie oszacowane, aby stanowiło doskonały teren pod rozległe przedsięwzięcie, realizujące program architektoniczny bazyliki dwuchórowej z transeptem okcydentalnym. Konstruktorzy kościoła w mistrzowski sposób wykorzystali warunki przyrodnicze panujące na nadweltańskim wzgórzu.¹⁷ Zasadnicze założenia związane z nową, sakralną realizacją: kontynuacja miejsca wybranego pod budowę rotundy przez księcia Waćława oraz pielęgnacja i intensyfikacja jego kultu, starsza ideologia obszaru (grób wojownika¹⁸, zob. np. *Frolik – Smetánka 1997*, 55–56), w sąsiedztwie którego wzniesiono dom biskupa zostały rozegrane i scalone wokół bazyliki z godną podziwu wirtuozerią w ramach świadomego planowania przestrzeni osadzonej w ówczesnych trendach europejskich (*Merhautová 1994*, 16).

Rezydencja biskupa przy bazylice dwuchórowej z transeptem zachodnim

W spuściźnie przestrzenno-architektonicznych romańskich rezydencji biskupich w XI stuleciu wyróżnić można grupę o specyficznym układzie: bazylika katedralna/kapituła (często dwuchórowa) – rezydencja biskupa ustawiona prostopadłe w stosunku do świątyni. Tego typu cytaty przestrzenno-architektoniczne zostały zidentyfikowane w węgierskim Dömös (*Gerevich 1975*) i rezydencji Paderborn (*Gai 1999; Gai et al. 2006; Lobbedey 2006*). Układ ten realizują także katedra i zespół pałacowy w Bambergu (*Sage 1977; Schneidmüller – Weinfurter 2012*), pałac biskupi przy katedrze Hildesheim (*Werner – Lobbedey 1993; Heine 1993; Kozok – Kruse 1993*) i kompleks pałacu biskupiego przy katedrze w Spirze (*Bönnen 2011*). W przypadku Paderborn (*Lobbedey 1986; Mেকে 1999: 176–183; McCormick 1999*) i Spiry (*von Winterfeld 2011b; Engels 2011*) rezydencja znajdowała się po stronie północnej świątyni, podobnie jak w Bam-

bergu (*Mayer 1951*, 11–26; *Jung – Reddig 2012*). Zaś wspólnym elementem dla wszystkich wyróżnionych tu zespołów sakralnych jest stosunek pałacu do bryły bazyliki, w którym pałac biskupi przylega do transeptu świątyni (*Heine 1993; Oleś 2019*, 357). w tym kontekście stwierdzenie, iż pałac biskupi ograniczał teren pod zabudowę bazyliki po stronie zachodniej i wpłynął na kształt transeptu jest nieuzasadnione. Powołując się na wymienione przykłady można raczej wysunąć interpretację, że rozmiar bazyliki mógł zostać potraktowany jako zamknięcie przestrzeni pomiędzy absydą z grobem św. Waćława i domem biskupa ujętymi w jeden kompleks.

Bazylika koronacyjna. Podsumowanie

Najlepszą i powszechnie praktykowaną możliwością testowania interpretacji relikwiarzowych architektonicznych odsłoniętych w czasie badań wykopaliskowych stanowi analiza zabytku w szerszym, europejskim kontekście ówczesnych tendencji architektonicznych rozpatrywanych w oparciu o tło historyczne oraz kontekst terenowy, w jakim wzniesiono analizowany obiekt. Plan architektoniczny bazyliki św. św. Wita, Waćława i Wojciecha to architektoniczna wypowiedź manifestu złożona z cytatów architektonicznych, które na tle wydarzeń historycznych traktować można jako cytaty hołdownicze. Prototypem treści praskiej bazyliki są przebudowywane w 1 połowie XI wieku kościoły *Reichsstift* Ratyzbony i katedra w Bambergu oraz niezwykła architektura katedry św. Marcina w Moguncji. Z grupy tych obiektów zaczerpnięto program dwuchórowej dyspozycji przestrzennej bazyliki, w którym, w sposób szczególnie, akcentowana jest zachodnia część kościoła: transept okcydentalny – chór zachodni – krypty. To właśnie konfiguracja przestrzenna jest dystynktywna i determinuje studia nad proveniencją katedry św. św. Wita, Waćława i Wojciecha w Praskim Grodzie.

Katedra moguncka, zgodnie z pierwotnym założeniem arcybiskupa Willigisa była świątynią koronacyjną oraz jednym z najważniejszych miejsc w Cesarstwie, w którym zapadały istotne decyzje polityczne. To właśnie tam cesarz Henryk III „księcia Czechów Wratysława postawił na czele tak Czech, jak i Polski i kładąc ręką swoją na jego głowę obręcz królewską, rozkazał arcybiskupowi trewirskiemu imieniem Egilbert, aby go w jego stołecznej siedzibie Pradze pomazał na króla i koronę włożył mu na głowę” (*Kosmas 2012*, 148 /ks. XXXVII/). Jak wykazałam, dzieje programu architektonicznego skodyfikowanego przez Willigisa uległy nieznacznemu przekształceniu na Bawarii w fundacjach Henryka II. Transformacja ta dotyczyła absydowego zamknięcia chóru wschodniego, który w początkowej fazie katedry mogunckiej zamknięty był prosto, zaś przebu-

¹⁷ Podobne praktyki przystosowywania nierównomiernej powierzchni skalnej pod architekturę monumentalną miały miejsce także na innych grodach rezydencjonalnych (np. w Polsce, na Węgrzech; *Oleś 2019*, 343).

¹⁸ Ideologia związana z grobem wojownika jest wariantem interpretacyjnym tego znaleziska.

dowany został w fazie Willigis-Bardo. W XI wieku program przestrzenny sformułowany przez Willigisa, rozpowszechniony na terytorium arcybiskupstwa mogunckiego, utożsamiany był z programem bazyliki koronacyjnej, realizującej politykę cesarską (Ottona III, Henryka II i Konrada II). Zastosowanie programu przestrzennego z transeptem okcydentalnym w Pradze służyło podkreśleniu przynależności do arcybiskupstwa mogunckiego. Okoliczności historyczne sprawiały, że książęta czescy widzieli korzyść w przynależności ich państwa do wspólnoty rządzonej przez cesarza w ramach systemu uniwersalnego. Może owa przynależność Pragi sprawiła, że romańska katedra na Praskim Grodzie to jedyna katedra z transeptem zachodnim pośród katedr dwuchórowych leżących na wschód od Cesarstwa? Oprawa architektoniczna katedry praskiej, wykorzystująca kod programowy cesarskiej ostentacji władzy, doskonale wpisywała się w dążenia do korony władców Czeskich. Nadawała rangę, ukierunkowała znaczenie i funkcję dla nowego, praskiego obiektu, przygotowując go tym samym na przedsięwzięcia jakie miały mieć miejsce w jego obrębie – koronacje. Starania o papieską zgodę na noszenie mitry czy wykreowanie grodu praskiego na wzór rezydencji cesarskiej z cesarską i koronacyjną architekturą katedry stanowiły narzędzia Przemysławów w pretensjach do korony, którą uzyskali w 1085 roku. Ponadto, odwzorowanie, zacytowanie architektury cesarskiej, związanej bezpośrednio na poziomie politycznym z Pragą, wpisywało Gród Praski w kanon założeń sakralno-rezydencjonalnych władców w Europie.

Źródła

CDB I – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, Friedrich, G. (ed.). Praha 1904–1907.
CDB II – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II, Friedrich, G. (ed.). Praha 1912.
FRB II – Kosmův letopis český s pokračovateli / Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus. Fontes rerum Bohemicarum II, Emler, J. (ed.). Praha 1874.
Kosmas 1923 – Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Bretholz, B. (ed.), Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum, Nova series II. Berolini 1923.
Kosmas 1968 – Kosmasa Kronika Czechów, Wojciechowska, M. (ed.). Warszawa 1968. 1. Vyd.
Kosmas 2012 – Kosmasa Kronika Czechów, Wojciechowska, M. (ed.). Wodzisław Śląski 2012. 3. vyd.
Lüssner, M.: Collectanea archeologica et topographica 5. (Rękopis w zbiorach Archeologicznym oddziału Krajského musea východních Čech v Hradci Králové).

Monumenta Gregoriana – Monumenta Gregoriana, Bibliotheca Rerum Germanicum 2, Jaffé, Ph. (ed.). Berolini 1965.

Ročník Jednoty – Ročník Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě Pražském za čas od 1.1. 1887 do 31.12. 1887, Praha.

Literatura

- Agudo, U. 2006*: Iglesias tardoantiguas y altomedievales en la Península Ibérica: Análisis arqueológico y sistemas de abovedamiento. Madrid : Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
Arens, F. 1982: Der Dom zu Mainz. Der westchor oder Trikonchos. Darmstadt.
Aumüller, T. – Exner, M. – Herrmann, B. – Kayser, Ch. – Porst, A. – Sahler, H. – Winkler, R. 2011: Der Augsburger Dom – ein verkannter Großbau der ersten Jahrtausendwende. Neue Befunde zu Architektur und Dekorationssystem. Jahrbuch der Bayerischen Denkmalpflege 64/65, 8–56.
Baumann, H. 1993: Daten der Mainzer Stadtgeschichte Vierteljahreshefte für Kultur, Politik, Wirtschaft, Geschichte. Mainz.
Bažant, J. 2000: Umění českého středověku a antika. Praha.
Bednarz, U. 1996: Romanische Bauornamentik an der Liebfrauenkirche zu Magdeburg, Prémontré des Ostens. Das Kloster Unser Lieben Frauen Magdeburg vom 11. bis 17. Jahrhundert. Magdeburg.
Benešová, K. – Chotěbor, P. – Durdík, T. – Dragoun, Z. 2001: Deset století architektury. Architektura románská. Praha.
Berndt, G. M. ed. 2001: Deutsche Koenigspfalzen. Splendor palatii. Neue Forschungen zu Paderborn und anderen Pfalzen der Karolingerzeit. Gottingen.
Beuckers, K. G. 2014: Vorwort und Zu den Befunden an der Westwand der Westempore der ehemaligen Damenstiftskirche in Quedlinburg. In: K. G. Beuckers (ed.), St. Servatius zu Quedlinburg. Untersuchungen anlässlich einer Bauaufnahme der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel im Februar 2013. Kiel 2014, 5–19.
Beumann, H. – Brunhölzl, F. – Winkelmann, W. ed. 1966: Karolus Magnus et Leo Papa, Ein Paderborner Epos von Jahre 799. Paderborn.
Binding, G. 1999: Hirsauer Bauschule. In: Lexikon des Mittelalters V. Stuttgart –Weimar, 37.
Bober, M. 2008: Architektura przedromańska i romańska w Krakowie. Rzeszów.
Boháčová, I. – Herichová, I. 2008: Raně středověký sídelní areál v západní části hradčanského ostrohu. Archaeologica Pragensia 19, 257–308.
Boháčová, I. – Frolík, J. 1991: Nové archeologické prameny a počátky Pražského hradu. Archeologické Rozhledy 43, 562–580.
Boháčová, I. 1998: K problematice výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu. Archeologické rozhledy 50, 682–683.
Boháčová, I. 2001: Das archäologische Areal auf dem III. Hof der Prager Burg und seine Bedeutung für die Erforschung der Chronologie Mittelböhmens im frühen Mittelalter. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřinský Z. (ed.), Velká Morava mezi východem a západem. Großmähren zwischen West und Ost : sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference : Uherské Hradiště, Staré Město 28.9.-1.10.1999. Brno, 69–75.

- Bönnen, G. 2011: Speyer und Worms im 11. und frühen 12. Jahrhundert. In: L. Heeg (ed.), Die Salier. Macht im Wandel. Begleitband zur Ausstellung im Historischen Museum der Pfalz Speyer 1. München, 140–149.
- Borgmeyer, A. – Hubel, A. – Tillmann, A. – Wellnhof, A. 1997: Stadt Regensburg, Denkmäler in Bayern. Regensburg.
- Boshof, E. 1978: Koln, Mainz, Trier – Die Auseinandersetzung um die Spitzenstellung im Deutschen Episkopat in Ottonisch-Salischer Zeit. Jahrbuch des Kolonischer Geschichtsvereins, 19–48.
- Brück, A. P. (ed.) 1975: Willigis und sein Dom. Festschrift zur Jahrtausendfeier des Mainzer Domes 975-1975. Trier.
- Buzás, G. – Laszlovsky, J. – Magyar, K. 2003: Medieval Royal Centres. In: Z. Visy – M. Nagy – L. Bartosiewicz (ed.), Hungarian Archaeology at the turn of the Millennium. Budapest, 348–363.
- Chrzanowski, T. 1993: Sztuka w Polsce Piastów i Jagiellonów. Warszawa.
- Decot, R. 2011: Der Martinsdom in Mainz. Zeuge einer wechselvollen Geschichte In: H. J. Kotzur (ed.), Der verschwundene Dom. Wahrnehmung und Wandel der Mainzer Kathedrale im Lauf der Jahrhunderte. Mainz, 23–44.
- Dehio, G. – Bezold, G. 1987: Die Kirchliche Baukunst des Abendlandes. Historisch und Systematisch Dargestellt. Stuttgart.
- Dehio, G. 1974: Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Der Bezirk Magdeburg. Berlin.
- Die Jahrtausend – Kathedrale. 2009: ZDF Dokumentation zum 1000 – jährigen Weihejubiläum des Doms.
- Dragoun, Z. 2002: Praha 885–1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha.
- Dümler, Ch. 2011: Der Bamberger Kaiserdom, 1000 Jahre Kunst und Geschichte, Bamberg.
- Eickels, K. 2002: Die Ausgrabungen im Bamberger Dom. In: J. Kirmeier – B. Schneidmüller – S. Weinfurter – E. Brochoff (ed.), Heinrich II. 1002–1024. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung, Bamberg 9. Juli bis 20. Oktober, Augsburg, 230–233.
- Engels, R. 2011: Speyer in der Salierzeit. In: L. Heeg (ed.), Die Salier. Macht im Wandel. Begleitband zur Ausstellung im Historischen Museum der Pfalz Speyer 1. München, 130–139.
- Erhart, P. – Kuratli, J. – Schmuki, K. – Schnoor, F. – Tremp, E. ed. 2015: Gallus und seine Zeit. Leben, Wirken, Nachleben. St. Gallen.
- Erichsen, J. – Heinemann, K. – Janis, K. 2007: Kaiser Räume-Kaiser Träume. Forschen und Restaurieren in der Bamberger Residenz. München.
- Esser, K. H. 1975: Der Mainzer Dom des Erzbischofs Willigis. In: A. P. Brück (ed.), Willigis und sein Dom. Festschrift zur Jahrtausendfeier des Mainzer Domes 975-1975. Trier, 135–184.
- Fehrenbach, T. – Weißer, A. 2005: Die Reichenau und ihre drei Kirchen.14. Ehingen.
- Fiala, K. 1933: Hrad Pražský v době románské. Praha.
- Firlet, J. – Pianowski, Z. 1996: Początki katedry krakowskiej w świetle badań archeologicznych do roku 1995. In: Katedra krakowska w średniowieczu. Materiały sesji Oddziału Krakowskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, 25–40.
- Firlet, J. – Pianowski, Z. 2000: Przemiany architektury rezydencji monarszej oraz katedry na Wawelu w świetle nowych badań. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, 44 (4), 207–237.
- Firlet, J. – Pianowski, Z. 2014: Wawel Przedromański i Romański w świetle nowszych badań archeologicznych. In: J. Małecki (ed.), Kraków Romański: Materiały Sesji Naukowej Odbytej 13 Kwietnia 2013 Roku, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków, 85–103.
- Fleckenstein, J. 1989: Hofkapelle und Reich episkopat unter Heinrich IV. In: J. Fleckenstein (ed.), Ordnungen und formende Kräfte des Mittelalters. Göttingen, 243–268.
- Frolík, J. – Maříková-Kubková, J. – Růžicková, E. – Žeman, A. 2000: Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů. Castrum Pragense 3, Praha.
- Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském Hradě. Praha – Litomyšl.
- Frolík, J. 1998: Dom biskupi na Zamku Praskim do końca XIII wieku – The Residence of the Bishop of Prague at Prague castle till end of the 13th century. Acta Archaeologica Waweliana, 2, 19–38.
- Frolík, J. 1999: Dům pražského biskupa na Pražském hradě do konce 13. století na základě archeologického výzkumu. Praha.
- Frolík, J. 2006: Pražský hrad v 9. a 10. Století. In: P. Sommer (ed.), České země v raném středověku. Praha, 175–192.
- Gagliardo, J. G. 1980: The Holy Roman Empire as Idea and Reality. Bloomington, Indiana.
- Gai, A. S. – Dobrinski, C. – Kosch, C. – Spiong, S. – Kroker, M. 2006: Die Siedlungsentwicklung Paderborns im 11. und frühen 12. Jahrhundert im Kontext der westfälischen Bischofsstädte, w: Ch. Stiegemann, M. Wemhoff ed., Canossa 1077. Erschütterung der Welt. Geschichte, Kunst und Kultur am Aufgang der Romanik 1. München, 251–264.
- Gai, A. S. – Mecke, B. 2005: Est Locus Insignis. Die Pfalz Karls des Großen in Paderborn und ihre bauliche Entwicklung bis zum Jahre 1002. Mainz.
- Gai, A. S. 1999: Die Pfalz Karls des Grossen in Paderborn Ihre Entwicklung von 777 bis Ende des 10. Jahrhunderts. In: Ch. Stiegemann – M. Wemhoff (ed.), Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn. Paderborn, 183–197.
- Garrison, M. 1994: The Emergence of Carolingian Latin Literature and the Court of Charlemagne (780–814), R. McKitterick ed., Carolingian Culture: Emulation and Innovation. Cambridge, 111–40.
- Gerevich, L. 1975: Die Kirche von Dömös. In: B. Chropovský (ed.), Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave 1. Bratislava, 293–305.
- Gumowski, M. 1927: Starsze bazyliki romańskie w Polsce średniowiecznej. Przegląd Powszechny, 143–144.
- Hehl, E. D. 2000: Die Mainzer Kirche in ottonisch-salischer Zeit (911–1122). In: J. Friedhelm (ed.), Handbuch der Mainzer Kirchengeschichte. Würzburg, 195–280.
- Hehl, E. D. 2000: Stadt und Kirchenrecht. Überlegungen zu Mainz, Speyer und Worms im 12. Jahrhundert, Rheinische Vierteljahrsblätter 74, 1–18.
- Hehl, E. D. 2010: Ein Dom für König, Reich und Kirche. Der Dombau des Willigis und die Mainzer Bautätigkeit im 10. Jahrhundert. In: F. von Janson – B. Nichtweiß (ed.), Basilica nova Moguntina. 1000 Jahre Willigis-Dom St. Martin in Mainz. Beiträge zum Domjubiläum 2009, (Neues Jahrbuch für das Bistum Mainz 2009/2010). Mainz, 45–78.
- Hehl, E. D. 2014: Erzbischof Willigis von Mainz und Bischof Burchard von Worms. Die Mainzer Stifte, kirchlich-weltliches „Alltagswissen“ und Seelsorge an der ersten Jahrtausendwende. In: R. Heyder – B. Nichtweiß (ed.), Willigis von Mainz. Umfeld – Wirkung – Deutung. Beiträge zum Willigis-Jubiläum in

- St. Stephan (Neues Jahrbuch für das Bistum Mainz 2014), 37–102.
- Heine, H. W. 1993: Burgen und Wehrbau zur Zeit bernwards unter besonderer Berücksichtigung des Bistums Hildesheim. In: M. Brandt – A. Eggebrecht (ed.), Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen. Hildesheim, 313–322.
- Henning, J. ed. 1993: Geschichte aus Gruben und Scherben: archäologische Ausgrabungen auf dem Domberg in Bamberg. Schriften des Historischen Museums Bamberg 6, Bamberg.
- Herichová, I. 1996: Rekonstrukce původního reliéfu jižního svahu v centrální části Pražského hradu. *Archaeologica Pragensia* 12, 339–345.
- Herichová, I. 2009: Přírodní prostředí Pražského hradu. *Historická Revue* 20, 30–31.
- Herichová, I. 2016: Georeliéf – klíč k poznání vývoje osídlení. In: I. Boháčová – M. Šmolíková (ed.), *Praha Archeologická, Archaeologica Pragensia-Supplementum* 3, Praha, 229–235.
- Herwig, W. 2000: Konrad II. 990–1039. Kaiser dreier Reiche. München.
- Hilbert, K. 1914: Svatováclavská kaple v chrámě sv. Víta v Praze, Umělecké poklady Čech II. Praha, 14–15.
- Hilbert, K. 1934: O nálezech rotundy Václavovy. *Svatováclavský sborník* 1. Praha, 220–229.
- Holger, S. 2001: Architekturdarstellungen in der ottonischen Buchmalerei: der Alte Kölner Dom im Hillinus-Codex. In: S. Lieb (ed.), *Form und Stil. Festschrift für Günther Binding zum 65. Geburtstag*. Darmstadt, 32–44.
- Hubel, A. – Kurmann, P. 1996: Der Regensburger Dom. Architektur, Plastik, Ausstattung, Glasfenster. Regensburg.
- Hubel, A. – Schmidmüller, G. 2002: Der Bamberger Dom von A(psis) bis Z(werggalerie). Fulda.
- Jacobsen, W. 1992: Der Klosterplan von St. Gallen und die karolingische Architektur: Entwicklung und Wandel von Form und Bedeutung im fränkischen Kirchenbau zwischen 751 und 840. Berlin.
- Jacobsen, W. 2003: Die Stiftskirche von Gernrode und ihre liturgische Ausstattung. In: J. Gerchow (ed.), *Essen und die sächsischen Frauenstifte im Frühmittelalter*. Klartext Verlag, Essen, 219–246.
- Jantzen, H. 1959: *Ottotonische Kunst*. Hamburg.
- Jung, N. – Reddig, W. F. 2012: Dem Himmel entgegen – 1000 Jahre Kaiserdom Bamberg 1012–2012, Katalog. Bamberg.
- Jung, W. ed. 1975: 1000 Jahre Mainzer Dom. Werden und Wandel. Mainz.
- Kalinowski, L. 1965: Treści ideowe sztuki przedromańskiej i romańskiej. *Studia Źródłoznawcze* 10. Poznań, 1–32.
- Kašička, F. – Nechvátal, B. 1979: K problematice Curia Regis na Vyšehradě. *Archaeologia Historica* 4, 95–103.
- Kašička, F. – Nechvátal, B. 1984: K nejstaršímu vývoji kapitulního okrsku na Vyšehradě. *Archaeologica Pragensia* 5 (1), 81–86.
- Kleiner, M. – Untermann, M. 2017: Der Alte Dom von Mainz. Bauuntersuchungen in der St. Johanniskirche 2013–2016. *InSitu* 2017 (2), 153–162.
- Koch, W. 2005: *Style architektoniczne w architekturze*. Warszawa.
- Kos, J. 1965: Stavební stav a základové poměry chrámu sv. Víta na Pražském Hradě, *Archiv Pražského Hradu*. Praha.
- Kotíková, Z. 1940: *Katedrála sv. Víta. Architektura – Plastika*. Praha.
- Kozok, M. – Kruse, K. B. 1993: Zum Modell „Hildesheim um 1022. In: M. Brandt – A. Eggebrecht (ed.), *Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen*. Hildesheim, 291–299.
- Kraus, T. R. 2013: *Aachen. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, 2, Karolinger – Ottonen – Salier 765–1137. Aachen.
- Krause, E. 2002: *Die Ratgerbasilika in Fulda*. Fulda.
- Krings, U. 1985: Kirchenbauten Der Romanik in Köln. In: A. Legner (ed.), *Ornamenta Ecclesiae. Kunst Und Künstler in Der Romanik in Köln* 2. Köln, 89–136.
- Krüger, T. – Groll T. ed. 2019: Bischöfe und ihre Kathedrale im mittelalterlichen Augsburg. *Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte* 53 (2).
- Kruse, K. B. ed. 2017: *Die Baugeschichte des Hildesheimer Domes*. Regensburg.
- Kubach, E. – Verbeek, A. 1989: *Romanische Kunst an Rhein und Maas*. Berlin.
- Kubalska-Sulkiewicz, K. 2006: *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*. Warszawa.
- Kuthan, J. – Royt, J. 2011: *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatyně českých patronů a králů*. Praha.
- Líbal, D. 1983: *Architektura*. In: E. Poche – J. Janáček – J. Homolka – J. Kropáček – D. Líbal – K. Stejskal (ed.), *Praha středověká*. Praha, 167–356.
- Lobbedey, U. 1986: *Die Ausgrabungen im Dom zu Paderborn 1978/80 und 1983*. Bonn.
- Lobbedey, U. 2006: Der Dombau des Paderborner Bischofs Imad (1051–1076) und die Baukunst seiner Zeit. In: Ch. Stiegemann – M. Wemhoff (ed.), *Canossa 1077. Erschütterung der Welt. Geschichte, Kunst und Kultur am Anfang der Romanik* 1, München, 371–383.
- MacDonald, W. L. 1976: *The Pantheon: Design, Meaning, and Progeny*. Cambridge.
- Machowski, M. 2006: *Sztuka Świata* 3, Warszawa.
- Malik, B. 2005: Relikty przedromańskiej dekoracji plecionkowej na Wawelu. In: J. Gadomski – K. Kolowca-Chmura (ed.), *Lapides Viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*. Kraków, 83–92.
- Maříková-Kubková, J. – Herichová, I. 2009: *Castrum Pragensense. Archeologický Atlas Pražského Hradu díl.I. Katedrála sv. Víta - Vikářská ulice*. Praha.
- Maříková-Kubková, J. 1999: Organizace liturgického prostoru v bazilice sv. Víta, *Castrum Pragensense* 2, 227–240.
- Maříková-Kubková, J. et al. 2019: *Katedrála viditelná a neviditelná, Průvodce tisíciletou historií katedrály sv. Víta, Václava, Vojtěcha a Panny Marie na Pražském hradě*. Praha.
- Märtl, C. 2000: Die drei Damenstifte. Obermünster, Niedermünster, St. Paul. In: P. Schmidt (ed.), *Geschichte der Stadt Regensburg* 2. Regensburg, 745–763.
- Mathy, H. 1990: Tausend Jahre St. Stephan in Mainz. Ein Kapitel deutscher Reichs und Kirchengesichte. Mainz.
- Mayer, H. 1951: *Bamberger Residenzen. Eine Kunstgeschichte der Alten Hofhaltung, des Schlosses, Geyerswörth, der Neuen Hofhaltung und der Neuen Residenz zu Bamberg*. München.
- McCormick, M. 1999: Paderborn 799: Königliche Repräsentation – Visualisierung eines Herrschaftskonzepts. In: Ch. Stiegemann – M. Wemhoff (ed.), *Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn*. Paderborn, 71–82.
- Mecke, B. 1999: Die Pfalzen in Paderborn. In: Ch. Stiegemann – M. Wemhoff (ed.), *Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn*. Paderborn, 176–183.

- Mencl, V. 1950:* Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury. Zprávy památkové péče 10, 1–24.
- Merhautová, A. 1966:* Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě, Praha.
- Merhautová, A. 1971:* Raněstředověká architektura v Čechách. Praha.
- Merhautová, A. 1994:* Katedrála sv. Víta v Praze. Praha.
- Metz, P. 1927:* Der Dom zu Mainz. Koeln–Augsburg–Wien.
- Meyer, P. 1973:* Historia sztuki europejskiej 1. Warszawa.
- Michałowski, R. 2005:* Zjazd Gnieźniński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnińskiego. Wrocław.
- Miłobędzki, A. 1988:* Zarys dziejów architektury w Polsce. Warszawa.
- Moddelmog, C. 2012:* Königliche Stiftungen des Mittelalters im historischen Wandel. Quedlinburg und Speyer, Königsfelden, Wiener Neustadt und Andernach. Berlin.
- Moučka, L. 2016:* Matka katedrála chrám svatého Víta, Václava a Vojtěcha“ geometrie posvátného prostoru. Praha.
- Mrusek, H. 1963:* Drei deutsche Dome. Quedlinburg – Magdeburg – Halberstadt. Dresden.
- Müller, M. – Untermann, M. – von Winterfeld, D. ed. 2012:* Der Dom zu Speyer. Konstruktion, Funktion und Rezeption zwischen Salierzeit und Historismus. Darmstadt.
- Nechvátal, B. 2004:* Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum. Praha.
- Nickel, H. 1954:* Untersuchungen zur spatromanischen Bauornamentik Mitteldeutschlands, Halle-Wittenberg.
- Novotný, V. 1913:* České dějiny I/3. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197). Praha.
- Oleś, K. 2019:* Intertekstualne i mityczne. Kompleksy rezydencjonalne Piastów i Przemyslidów od połowy X do końca XI stulecia. Rekopis pracy doktorskiej złożonej na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze i Wydziale Historycznym Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu.
- Palol, de P. – Pijoan, J. ed. 2006:* Sztuka Świata 3, Warszawa.
- Pevsner, N. 1973:* Historia architektury europejskiej 1. Warszawa.
- Pfistermeister, H. 1985:* Romanik in Baiern. Stuttgart.
- Pianowski, Ż. – Firlet, J. 2010:* Zespół architektoniczny katedry krakowskiej od 1000 do około 1300 r. In: O. Jakubec (ed.), Arcydieceźni muzeum na Olomouckém hradě, příspěvky z mezinárodní konference, Olomouc 20. – 22. listopad 2007, Olomouc, 131–142.
- Pianowski, Ż. 1984:* Z dziejów średniowiecznego Wawelu. Kraków–Wrocław.
- Pianowski, Ż. 1997:* Sedes regni principales. Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim. Kraków.
- Pietrusiński, J. 1996:* Krakowska katedra romańska fundacji króla Bolesława II Szczodrego, Katedra krakowska w średniowieczu. Kraków, 52–55.
- Pleszczyński, A. 2000:* Przestrzeń i polityka. Studium rezydencji władcy wcześniejszego średniowiecza, przykład czeskiego Wyszehradu. Lublin.
- Pleszczyński, A. 2005:* Ikonografia czeskich představieň Jeruzolimy Niebiańskiej. In: Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego. Wrocław, 409–422.
- Poche, E. 1983:* Praha středověká. Praha.
- Podlaha, A. – Hilbert, K. 1906:* Metropolní chrám sv. Víta v Praze. Soupis památek historických a uměleckých v království Českém. Praha.
- Puhle, M. – Koester, G. ed. 2011:* Otto der Grosse und das Römische Reich. Magdeburg.
- Putze, M. 1991:* Zu den Bauten des Aureliusklosters. Hirsau St. Peter und Paul 1091 – 1991. Stuttgart.
- Reidinger, W. 2014:* 1027. Gründung des Speyerer Domes. Sonne – Orientierung – Achsknick – Gründungsdatum. Annweiler.
- Reisser, E. 1960:* Die frühe Baugeschichte des Munsters zu Reichenau. Berlin.
- Rettinger, E. – Mellone, R. 2010:* Die Baugeschichte des Mainzer Doms. 1000 Jahre mainzer Dom. Die Gesichte des Hohen Doms zu Mainz. Mainz 2010.
- Reuter, T. 1992:* Medieval Sources series. The Annals of Fulda. Manchester.
- Rodzińska-Chorąży, T. 2009:* Zespoły rezydencjonalne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku, Kraków.
- Sage, W. 1977:* Die Ausgrabungen in den Domen zu Bamberg und Eichstatt 1969–1972. In: W. Sage (ed.), Die Ausgrabungen in den Domen zu Bamberg und Eichstatt 1969–1972. Bamberg, 178–234.
- Schmid, P. ed. 2000:* Geschichte der Stadt Regensburg. Regensburg.
- Schmitt, R. 2006a:* Memleben (Burgenlandkreis). In: K. Beucker – J. Cramer – M. Imhof (ed.), Die Ottonen. Kunst – Architektur – Geschichte. Petersberg, 279–282.
- Schmitt, R. 2006b:* Die beiden Klöster in Memleben. Sakrale Bauwerke. Dössel.
- Schneidmüller, B. – Weinfurter, S. 2012:* Hildesheim, Die Kathedrale als Braut Christi. Heinrich II. und die Bamberger Domweihe 1012. In: N. Jung – W. F. Reddig (ed.), Dem Himmel entgegen – 1000 Jahre Kaiserdom Bamberg 1012–2012. Katalog. Petersberg, 133–145.
- Schramm, P. E. 1968:* Böhmen und das Regnum: Die Verleihungen der Königswürde an die Herzoge von Böhmen, Adel und Kirche: Gerd Tellenbach zum 65. Geburtstag dargebracht (Freiburg 1968) = Schramm P.E. 1971: Kaiser, Könige und Papste 4 (2). Stuttgart.
- Schröter, N. 2017:* Das Heilige Grab von St. Cyriacus zu Gernrode – Ausdruck der Jerusalemfrömmigkeit der Gernröder Stiftsdamen 11. Halle (Saale).
- Siklósi, Gy. 1992:* Neuere Forschungen im Arpadenzeitlichen Székesfehérvár. Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae 44, 371–385.
- Spunar, P. 1985:* Kultura Českého Středověku. Praha.
- Stiegemann, Ch. – Wemhoff, M. ed. 1999:* Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn. Paderborn.
- Strobel, R. – Sydow, J. 1964:* Der „Latron“ in Regensburg. Ein Beitrag zum Kontinuitätsproblem. Historisches Jahrbuch.
- Strobel, R. – Weis, M. 1994:* Romanik in Altbayern. Würzburg.
- Strobel, R. 1965:* Romanische Architektur in Regensburg. Nürnberg.
- Szakács, B. Ż. 1997:* Western Complexes of Hungarian Churches of the Early Eleventh Century. Hortus Artium Mediaevalium 3, 149–163.
- Szysko-Bohusz, A. 1946:* Studia nad katedrą wawelską, cz. 1, Druga katedra romańska. Prace Komisji Historyków Sztuki 8, 107–133.
- Świechowski, Ż. 2000:* Sztuka romańska w Polsce. Warszawa.
- Thieme, U. – Sommer, E. – Wolfe, T. 2005:* Das grosse Buch der Stile 5, Die Romanik, Mannheim.
- Tóman, R. 1996:* Die Kunst der Romanik: Architektur, Skulptur, Malerei. Köln.
- Tóth, M. 1988:* A művészet Szent István korában. In: F. Glatz – J. Kardos (ed.), Szent István és kora. Budapest, 113–132.

- Ullmann, E. ed. 1989:* Der Magdeburger Dom, ottonische Grundung and staufischer Neubau. Leipzig.
- Voigtlander, K. 1980:* Die Stiftskirche zu Gernrode und ihre Restaurierung 1858–1872. Berlin.
- Vollmer, H. 1942:* Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Leipzig.
- Webb, M. 2001:* The Churches and Catacombs of Early Christian Rome. Sussex.
- Weinfurter, S. 2002:* Kaiser Heinrich II. – Bayerische Traditionen und Europäischer Glanz. In: J. Kirmeier – B. Schneidmüller – S. Weinfurter (ed.), Heinrich II. 1002–1024. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung, Bamberg 9. Juli bis 20. Oktober. Stuttgart, 15–29.
- Werner, J. – Lobbedey, U. 1993:* Der Hildesheimer Dom zur Zeit Bernwards. In: M. Brandt – A. Eggebrecht (ed), Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen. Hildesheim, 299–311.
- Winterfeld, von D. 2000:* Die Kaiserdome Speyer, Mainz, Worms und ihr romanisches Umland. Romanik in Deutschland. Regensburg.
- Winterfeld, von D. 2011a:* Zur Baugeschichte des Mainzer Domes. In: H. J. Kotzur (ed.), Der verschwundene Dom. Wahrnehmung und Wandel der Mainzer Kathedrale im Lauf der Jahrhunderte. Mainz, 45–97.
- Winterfeld, von D. 2011b:* Die Baugeschichte des Speyerer Doms. In: L. Heeg (ed.), Die Salier. Macht im Wandel. Begleitband zur Ausstellung im Historischen Museum der Pfalz Speyer 1. München, 192–201.
- Winterfeld, von D. 2013:* Der alte Dom zu Mainz. Zur Architektur der Johanniskirche. Mainz.
- Wojciechowski, T. 1900:* Kościół katedralny w Krakowie, Kraków.
- Żurowska, K. 1972:* Geneza zachodniej części tak zwanej drugiej katedry wawelskiej. Zeszyty Naukowe UJ 302, Prace z Historii Sztuki (10), 35–70.

Summary

Recent interpretation of the Romanesque cathedral of Saint Vitus at the Prague Castle have been isolated from the intertextual-stylistic network, to which it had belonged. In other words, no thorough comparative studies were undertaken to understand the meaning of the architectural form, as the European phenomenon, a part of which it had been, was not considered.

The cathedral, a triple-aisled basilica with two choirs and western transept, replaced an earlier, smaller building. The east side apse of the cathedral was constructed over a Romanesque rotunda, which housed the relics of its founder – Wenceslaus I, the patron saint of Bohemia. However, no transept was unearthed in the east part of the cathedral, where it

should be traditionally expected, and by means of which the Wenceslaus' relics would be architectonically emphasized. It is interpreted that there was not enough space to construct the eastern transept and thus a decision was made to situate it in the west.

Moreover, the irregular and lumpy bedrock of Prague Castle is generally interpreted as an obstacle, which hampered the construction of the transept in the east. Although it is commonly acknowledged that the environmental conditions were challenging, to date, no thorough investigations have been undertaken to understand the relations between the local environment and the structural aspects of the Romanesque basilica. However, I have integrated and analyzed the historic archaeological field documentation, the archival construction analyses of the subsequent Gothic cathedral, and the historic topographic data.

The outcomes show clearly that the basilica was planned according to the environmental conditions. Slight dislocation would result with ground instability and soaking issues.

Finally, the main apses with extensive crypts were situated at two hilltops within the Prague Castle spur. The bedrock was deliberately used as a construction element, on which the foundations were laid and the massive construction was based.

Furthermore, the intertextual analysis of early medieval basilicas across Europe shows that the cathedral in Prague was an architectural “quotation” of Bavarian basilicas and the cathedral in Mainz and which had been intended to replace Aachen (Aix-la-Chapelle) as a new coronation center. I argue that basilica with two choirs and western transept, a form of the cathedral in Mainz, became a new type of coronation church. Western location of the transept in the main church in the Duchy of Bohemia was a result of mindful architectural borrowing. At the time of the construction of the cathedral in Prague, successive rulers of Přemyslid dynasty were aspiring to become the first king of Bohemia and the cathedral, which form related to the structures in Mainz and in Bavaria, materialized these ambitions.

Kamila Oles
University of St Andrews,
St Andrews KY16 9AJ, Scotland

Počátky univerzitní výuky neklasické archeologie v programových proslovech Jana Kollára a Jana Erazima Vocela (1849–1851)

The beginnings of university teaching of non-classical archaeology in the programme speeches of Jan Kollár and Jan Erazim Vocel (1849–1851)

Karel Sklenář

Abstrakt

Před 170 lety vznikly první středoevropské univerzitní katedry zaměřené výslovně na neklasickou archeologii: ve Vídni se stal profesorem roku 1849 Jan Kollár, v Praze 1850 Jan Erazim Vocel. Náplň a zaměření jejich výuky v tomto období dokládají nejlépe úvodní a závěrečné proslovy, dochované v rukopisné i tištěné formě; zřetelně je z nich patrný rozdíl mezi romantickým přístupem Kollárovým, který především nekriticky hledal stopy domnělého původního slovanského osídlení Evropy (hlavně v Itálii), a Vocelovým, jenž už rozlišoval mezi archeologií „pohanskou“ a „křesťanskou“ (pravěkou a středověkou) a svým pojetím oboru směřoval už k pozitivismu. Součástí článku jsou texty těchto projevů.

Abstract

The first Central European university chairs focused specifically on non-classical archaeology were established 170 years ago: Jan Kollár became a professor in Vienna in 1849, Jan Erazim Vocel in Prague in 1850. The content and focus of their teaching in this period is best evidenced by introductory and concluding speeches, preserved in manuscript and printed form; above all, they clearly demonstrate the difference between Kollár's Romantic approach, which for the most part uncritically sought traces of the supposed original Slavic settlement in Europe (mainly in Italy), and Vocel's, which already distinguished between "pagan" and "Christian" (prehistoric and medieval) archaeology and with his concept of the field was already heading for Positivism. The article includes the texts of these speeches.

Klíčová slova: neklasická archeologie – univerzitní výuka – Jan Kollár – Jan Erazim Vocel
Keywords: non-classical archaeology – university instruction – Jan Kollár – Jan Erazim Vocel

DOI: 10.14712/25707213.2021.3

Jedním z důvodů, proč se vznik neklasické archeologie jako řádného vědního oboru ve srovnání s mnohými, zejména přírodovědnými obory opozdil, byla její absence na vysokých školách, propojující se s amatérskou praxí do bludného kruhu. Příkladem může být starobylá pražská univerzita Karlo-Ferdinandova a univerzity v rakouské říši obecně: o klasických starožitnostech (Alterthumskunde) – třebaže pod tímto pojmem šlo hlavně o četbu antických autorů a popisy řeckého a římského umění – se přednášelo místy už v 18. století v rámci pomocných historických věd (Lipsko, Göttingen, Krakov, od r. 1784 Praha), ale jejich učitelé (v Praze první profesor Franz Anton Steinsky, po něm Jan Nepomuk Helbling z Hirzenfeldu) nevěděli prakticky nic o klasické

archeologii v dnešním smyslu a tím spíše ne o archeologii neklasické Evropy, tehdy obvykle označované jako „pohanská“. U ní záleželo na osobním zájmu nečetných jednotlivců, kteří ji začali do svých výkladů uvádět v severní Evropě. Středoevropští studenti se o ní doslechli poprvé po roce 1816 na filozofické fakultě univerzity ve slezské, tehdy pruské Vratislavi (Breslau), kdy se zde pro pomocné vědy historické a německé „starožitnosti“ (v tehdejší širokém smyslu) habilitoval aktivní archeolog Johann Gustav Gottlieb Büsching (1783–1829); po jeho smrti ale tato krátká éra zase skončila.

Souběžně s Büschingovou činností se však v Nizozemí podařilo poprvé, byť také nakrátko, zato nadlouho naposledy oficiálně zřídit (mimořádnou)

profesuru archeologie nejen klasické, ale výslovně i domácí, když holandský král Vilém I. dne 13. 6. 1818 jmenoval do této funkce Caspara Jacoba Christiaana Reuvense (1793–1835), dotud profesora latiny a řečtiny. Také Reuvens prováděl praktickou terénní archeologii, zejména první profesionální vykopávky v Nizozemí na pozůstatcích římskoprovinciální osady Forum Hadriani (Voorburg-Arentsburg u Haagu) v letech 1827–33; v Leidenu zřídil i Říšské (později Národní) muzeum starožitností. Také tady ale jeho smrtí katedra zanikla.¹

To byly první a ojedinělé pokusy, předcházející první vlně nástupu neklasické-domácí (pravěk a raně středověké) archeologie na evropské univerzity, jež přišla v polovině 19. století. Univerzity habsburské monarchie nepatřily v Evropě k odborné špičce; tím spíše se zdá být pozoruhodné, že tato vlna začala právě na nich – okolnosti, jež to umožnily, však s vědou nesouvisely. Stručně řečeno: vláda, jež v březnu 1849 povolala z Pešti do Vídně slovenského protestantského duchovního Jana Kollára jako důvěrníka v záležitostech slovanských národností v Uhrách, rozhodla odměnit stárnoucího básníka a známého nadšence pro „slovanské starožitnosti“ za jeho rady i za loajalitu a nedávné věznění v Pešti během právě přemožené maďarské revoluce tím, že jej v dubnu jmenovala mimořádným profesorem tohoto oboru na vídeňské univerzitě.²

Význam tohoto kroku pro budoucnost nebyl vcelku vědecký, zato ale praktický: když totiž Vídeň jako metropole a sídlo panovníka takovou katedru získala, nebránilo už celkem nic zřízení vyučovacího místa pro tento dosud neuplatněný a tedy poněkud sporný obor na jiné univerzitě v monarchii. Celkem logicky přišla na řadu Praha, která byla v té době nejživějším centrem říše v oboru neklasické, domácí archeologie díky Českému (Národnímu) muzeu a jeho Archeologickému sboru (od 1841),³ jehož vůdčím duchem byl nejpřednější český archeolog té doby Jan Erazim Vocel. Je zajímavé, že také Vocelův pokus o profesuru archeologie podporovalo spíše vídeňské ministerstvo kultu a vyučování než pražská univerzita sama a hlavně díky tamním příznivcům se Vocel stal 7. 2. 1850 mimořádným profesorem archeologie Karlo-Ferdinandovy univerzity.

Tento příspěvek nemá za úkol analyzovat obě profesury, ale zpřístupnit pozoruhodné dokumenty, z nichž jasně vyplývá nejen jejich věcná náplň, ale zejména odlišná povaha a zaměření jejich nositelů, jejich program, názory a snahy. Jde o dochované texty úvodních a závěrečných přednášek, jimiž Kollár

pravidelně zahajoval a končil jednotlivé semestry, zatímco z Vocelovy činnosti se dochovaly jen programní přednášky ze samého začátku jeho pedagogické činnosti. V každém případě jde o zajímavé a z větší části dosud neznámé doklady myšlenkové i praktické podoby výuky archeologie v jejích nejranějších počátcích.

Obr. 1. Jan Kollár (rytina podle kresby J. Vilíma, asi kolem roku 1850). – Fig. 1. Jan Kollár (engraving based on the drawing by J. Vilím, perhaps around 1850).

Jan/Ján Kollár (1793–1852),⁴ evangelický kazatel, básník, filolog a propagátor slovanské jednoty pocházející ze Slovenska, vyškolený v Německu, působící v maďarské Pešti a píšící česky je pozoruhodnou postavou národního obrození: v mládí se proslavil jako básník Slávy dcery, vlastní slávu i dílo postupně rozmělnoval přechýlením k filologicko-archeologickým fantaziím a zemřel jako osobnost ze setrvačnosti vážená pro své minulé zásluhy. Jeho profesura byla spíše jakýmsi čestným důchodem, protože o vědeckosti Kollárových domněnek a spisů neměli vídeňští ani pražští odborníci žádné iluze.

Kollár začal (v budově akademického gymnasia, kde probíhaly všechny jeho přednášky, zhruba pět hodin týdně) vyučovat dne 21. 5. 1849, měsíc poté, co byla jeho profesura (29. 4.) úředně schválena. (Toho roku mu také pražská univerzita udělila čestný doktorát.) Jeho první zahajovací řeč se dochovala pouze v rukopise (*Kollár 1849a*, viz zde *přílohu 1*). Prvním plným semestrem Kollárovy výuky byl zimní semestr

¹ Ke zmiňným počátkům více *Sklenář 1981b*; *týž 1983a*, 82–85; *týž 1983b*, 59–60; *týž 2020* s bibl.

² Ke Kollárově profesuře kromě výše citované literatury *Karásek 1893*, *Skutňil 1951*, *Žagiba 1965*.

³ *Sklenář 1968*; *týž 2014*, 32 a násl.

⁴ O něm nověji *Otruba 1993* se soupisem dosavadní literatury.

1849/50; jeho vstupní proslov z 5. 11. 1849 otiskly Havlíčkovy Národní noviny, bohužel neúplně a místy zkresleně (*Kollár 1849b*, viz zde *přílohu 2* podle rukopisu). Také závěrečná řeč tohoto semestru je dochována v rukopise (*příloha 3*), rovněž tak i závěr letního semestru 1850 (*příloha 4*) a vstupní řeč zimního semestru 1850/51 (*příloha 5*). Poslední z těchto dokumentů je řeč při zahájení zimního semestru 1851/52, přednesená 15. 10. 1851 (*příloha 6*); ta se nedochovala v rukopise, byla však otisknuta ve vídeňském českém časopise *Vesna* (*Kollár 1851*) – prý na přání posluchačů. Tomu lze věřit, protože podle dochovaných svědectví (*Karásek 1893*, 67) byl Kollár jako učitel pro svůj přátelský přístup ke studentům i zaujaté přednášení oblíben, i když on sám si stěžoval na nedostatek zájmu (posluchačů míval pět až osm). „Trpce se musil p. K. vyznati strany navštěvování přednášek, že není ještě doba, kdež by naši synové do chrámu slovanské vzájemnosti dychtivě chodili, obdivující se pozůstatkům bývalé slávy a velikosti národní umy a vzdělanosti.“ (*Vesna 1851*, 336.)

S použitím dobových seznamů přednášek (*Karásek 1893*, 67–68; *Žagiba 1965*, 148), lze Kollárovo působení na vídeňské filozofické fakultě rekonstruovat takto (ZS, LS = zimní a letní semestr):

- LS 1849 /zahájil později, přednášel o Etruscích/
 ZS 1849/50 *Ueber Umbrische Alterthümer und Inschriften, insbesondere über die Iguvinischen Tafeln, in Beziehung zu dem Altslovenischen*
 LS 1850 pokračování téže přednášky
 ZS 1850/51 *Ueber slavische Alterthümer in Norddeutschland, besonders über die Rhetra-Prikwitzer Götzen*
 LS 1851 pokračování téže přednášky
 ZS 1851/52 *Ueber den zweiten mythologisch-astronomischen Theil der Rhetrischen Alterthümer oder über den Zodiakus der alten Slaven, verglichen mit dem indisch-ägyptischen Thierkreis, und über die Aechtheit der zu Rhetra-Prikwitz ausgegrabenen Alterthümer.*
 /Nedokončeno – před koncem semestru Kollár ve Vídni zemřel./

Jistě je pozoruhodné, že to byla právě slovanská archeologie, která získala první archeologickou vysokoškolskou profesuru v rakouské říši. K tomu je ale nutno podotknout, že jednak byl pojem „starožitností“ stále ještě tradičně chápán především ve smyslu historicko-filologickém, jak svědčí *Slovanské starožitnosti* Šafaříkovy (v nichž měl Kollár pokračovat), na druhé straně si Kollár svoji „národní starotinovědu“ zúžil v podstatě na dvě témata, jimž v posledních letech života obsesivně propadl a jež neměla pro vědu žádný význam: dokazování slovanskosti

Etrusků a vůbec osídlení předklasické Itálie⁵ a pravosti „retranských idolů“, falešných sošek s fiktivními slovanskými nápisy z Prillwitz v Meklenbursku (domněle raně historické slovanské Retry).

Základní smysl veškerého Kollárova starožitnického snažení postihují jeho slova: „skrze hroby jako skrze okna spatřujeme zde bohatý znamenitý život celých rodin, krajin a říší; naše ucho slyší zde zvuky a slova naší mateřské řeči, jako ona před tisíci, anobř dvěma, třemi tisíci lety zněla; naše oko vidí zde předhistorické zbořené příbytky, chrámy, bohy, nádoby, zbroje, peníze, umělecká díla a jiné památky rukami našich otců a praotců udělané, těch otců a předků, které pyšní Řekové co barbary považovali a opovrhovali. Zde se samovidně přesvědčujeme o tom, že naši předkové ve mnohém ohledu právě učitelé pyšných Helenů byli“. S určitým smutkem přitom pozorujeme, jak se u Kollára neustále zapřísahání vysokou kritičností a odmítání s výmyslů přesahujících holá fakta druží například s „objevováním“ slovanských zeměpisných jmen v Itálii pomocí až komického „bakalářského“ etymologizování.

Jestliže Kollárova činnost nepřinesla skutečné archeologii téměř nic, Vocelova práce znamená pravý opak. Jan Erazim **Vocel** (1802–1871),⁶ přítel Františka Palackého, původně známý jako básník a spisovatel, se stal archeologem až ve 40. letech vlastně z nutnosti, když jej Palacký vyzval ujmout se redakce *Časopisu Českého musea* (tehdy nejvýznamnějšího českého odborného časopisu) a jednatelské funkce v Archeologickém sboru.

Důležitější než odbornost byla však pro úspěch záměru, na němž Vocel začal pracovat hned po ustálení politických poměrů („normalizaci“) v říši, jiná okolnost: Vocel tehdy patřil – spolu s historikem Václavem Vladivojem Tomkem i jinými – k tzv. české „vládní straně“ podporovatelů normalizace, jíž v čele stál sám ministr kultu a vyučování hrabě Lev Leopold Thun-Hohenstein a která se snažila právě tímto postojem pomoci české národní věci ohrožené nástupem absolutismu. Díky tomu a díky nedávnému rozhodnutí, že členové uznávaných vědeckých společností (v případě obou jmenovaných to byla Královská česká společnost nauk) jsou oprávněni přednášet na rakouských univerzitách, se na pražské univerzitě Tomek stal profesorem historie a Vocela – přes původní odpor filozofické fakulty, žádající přednášet o obecné archeologii a nejen o české – jmenoval císař na návrh ministra 7. února 1850 mimořádným profesorem české archeologie

⁵ O Kollárově vztahu k archeologii v užším smyslu *Skutil 1944–48*.

⁶ *Sklenář 1971*, *týž 1981a*; *týž 2005*, 625–626; *Benda 1980*.

a dějin umění.⁷ Přesto ale pak v roce 1853 byl název Vocelovy profesury změněn z české archeologie na obecnou, snad jako důvod ke zvýšení platu, a když se v r. 1862 přeměnila na řádnou (ačkoli to původně ministerstvo odmítalo, že u malých oborů to není obvyklé), zněla na archeologii, dějiny umění a českou literaturu. V tom se odráží postupné rozšiřování Vocelovy oborové působnosti – k původní archeologii (jež zahrnovala pravěk a středověk, ten včetně dějin umění) přibíral z vlastní i úřední vůle klasickou archeologii, estetiku, právní historii, dějiny české literatury či paleografii.

Obr. 2. Jan Erazim Vocel (litografie podle kresby K. Maixnera ze 60. let 19. století). – Fig. 2. Jan Erazim Vocel / Johann Erasmus Wocel (lithograph based on the drawing by K. Maixner from the 1860s).

(Celkem neznámým zůstává fakt, že Vocel nebyl jediným zájemcem o archeologickou profesuru: souběžně o ní uvažoval i jeho spolupracovník v Národním muzeu – první kustos osamostatněné archeologické sbírky – a konkurent v záměru vést vznikající českou archeologii, Josef Vojtěch Hellich. Oblíbený malíř, známý už svými portréty např. Palackého či Boženy Němcové, se rovněž činně zúčastnil událostí roku 1848, ale na rozdíl od Vocela prováděl až ponížující „sebekritiku“, aby se mohl ucházet o místo profesora „historie na archeologickém základě“, jež mělo být zřízeno na vídeňské akademii výtvarných

umění.⁸ Důvěru ministra Thuna a policie a tedy ani vytoužené místo však nezískal.)

Okolnosti vzniku i další osudy Vocelova univerzitního působení v tomto i jiných více či méně příbuzných oborech jsou podrobně popsány jinde,⁹ proto je zde přehledně jen velmi stručně.

Poté, co pro úřední potřebu vypracoval německy psaný program svých přednášek (viz přílohu 7), zahájil Vocel svoji učitelskou činnost v letním semestru 1850 (10. dubna) v Klementinu jednosemestrovou přednáškou „Česká archeologie pohanské doby“: „podav stručný a jasný přehled dějin politických a vzdělanosti národův předslavských, ve vlasti naší bydlících, obšírněji pak přednesl starožitnosti doby slovanskopohanské, od r. 450 do konce 9. století sáhající. Každého čtvrtku scházívало se posluchačstvo v národním Museum, kde p. Vocel starožitné ostatky doby přednešené ukazoval a vysvětloval.“ (7. 7. 1850.) První čtení bylo zmíněného dne věnováno českému úvodnímu proslovu, který byl poté s malými odchylkami otištěn v Časopise Národního muzea (ke srovnání obou textů viz přílohu 8).

V zimním semestru 1850–51 pak Vocel přednášel o „uměleckých starožitnostech křesťanského středověku“ (první z přednášek tohoto typu, jež se vzdor původnímu širokému záměru nakonec soustředily na středověké – románské a gotické, romantismem nejvýše ceněné umění), v čemž pokračoval i v letním semestru 1851. Také tato přednáška byla opatřena programovým úvodem (viz přílohu 9), tentokrát publikovaným v podobě brožurky (*Wocel 1850b*; k obsahu *tyž 1852*). V zimním semestru 1851–52 pak následoval opět „Pravěk české země, památkami archeologickými a historickými osvětlený“, atd.

Tyto texty zde v příloze reprodukované doplňuje ještě nedatovaný Vocelův rukopis, představující jakýsi koncept úvodu k přednáškám o „pohanském věku“ (je tak i označen a obsahové shody s Úvodem v příloze 8 svědčí, že byl přípravou k němu).¹⁰ Zdůrazňuje tytéž prameny – národní pověsti, jazykozpyt a „hmotné ostatky dávnověkosti“, přitom ale nejužší spojení s historií („archaeolog v tom smyslu musí být historikem, historik však nikoli archaeologem“) a s podporou přírodních věd. „Věda tato přispívá k uvědomění a ušlechťení mladého pokolení čecho-

⁸ Dopis hr. L. Thunovi 21. 3. 1850 (Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond J. V. Hellich). Více k tomu *Sklenář 1980*, 156–158, 215–216.

⁹ *Sklenář 1981a*, 170–224; *tyž 1981b*. K Vocelovu univerzitnímu působení dále *Skutíl 1947*, *Šimek 1950*, 170–224, *Salač 2006*, v rámci dějin fakulty *Kazbunda 1965*, 44, 156–169; *Petráň 1983*, 151, 153–7, 162–3, 178–9, 187, 190, 216, 243.

¹⁰ Rukopis bez titulu a data; Státní okresní archiv Kutná Hora, fond J. E. Vocel. Text reprodukován in *Sklenář 1981a*, 390–391.

⁷ O odporu fakulty *Národní noviny* 2, č. 266, 1040.

slovenského, jehož úlohou jest, aby vytrvale pracujíc, vědeckou i mravní jadrností svou národnost českou před světem k vyšší vážnosti a důstojnosti povzneslo.“

Zmíněná první přednáška v dubnu 1850¹¹ měla na 60 posluchačů, nejspíše kvůli novosti námětu; později zájem klesal a nikdy už tohoto čísla nedosáhl. Nižší byl rovněž zájem o první přednášku o archeologii křesťanského středověku (12 zapsaných posluchačů; víme však, že na přednášky chodila i řada hostů). Nešlo ale samozřejmě o masovou ani o povinnou záležitost, přicházeli sem jen skuteční zájemci. I tak prošlo Vocelovými přednáškami mnoho desítek studentů, mezi nimi budoucí archeologové a lidé s obořem spojením (J. K. Hraše, J. O. Miltner a J. B. Miltner, G. C. Laube, J. Hlavatý, K. Špaček, V. Křížek, F. J. Zoubek, K. Roth, A. Tille, J. Orth, B. Jelínek, J. Hladík, J. L. Píč aj.), budoucí historikové (Lepař, Tieftrunk, Tonner, Lippert, Perwolf, Lehner, Tadra, Sedláček, Kalousek, Peisker, Winter, Goll) a na druhé straně spisovatelé a básníci – Neruda, Šolc, Čech, Štolba. – Naproti tomu z posluchačů Kollárových přednášek se do dějin české archeologie nezapsal nikdo.

Obr. 3. Podpis Jana Kollára jako profesora vídeňské univerzity. – Fig. 3. Signature of Jan Kollár as a professor at the University of Vienna.

Porovnání nástupních řečí a úvodů k přednáškám může být zajímavé. Povšimneme si zásadních rozdílů mezi přístupem Kollárovým a Vocelovým. V textech jich obou, v dobově oblíbené nadšeně nabádavé vlastenecké dikci se odráží jejich minulost národních básníků – v obsahu je ovšem rozdíl: Kollár zůstal básníkem i ve vědě, kterou naplnil romantickým nadšením bez potřebné kritičnosti (a těmito svými produkty později doplňoval svou starší poezii – *Kollár 1832*), naopak Vocel jevil už v poezii učenecké tendence a ty u něj nyní zcela převládly bez ohledu na častá poetická vyjádření. Vocel pojal svůj programový vstupní proslov (sepsaný už předem, v listopadu 1849) velmi pečlivě, na rozdíl od Kollára spíše věcně než proklamativně. Zdůraznil nicméně, že jde o archeologii českou, která na

české univerzitě dosud přednášena nebyla, ačkoli pro národní uvědomění má nemalý význam: „Historická důstojnost národa žádá, aby národ poznal sám sebe.“ Národ nepředstavují jen současné generace, je to historické společenství všech generací a sláva pokolení minulých posiluje národní hrdost dnešních Čechů (viz přílohu 8). Archeologie „jest nejmladší věda, jižto duch času zplodil, jelikož právě ve hnutí národním nynějšího věku původ a počátek svůj bere.“ Zatímco tedy Kollár zaměřuje svoji archeologii k všeslovanským cílům a oslavě (domnělého) klíčového postavení Slovanstva u základů evropské civilizace, Vocel správně vidí archeologii jako produkt novodobého nacionalismu a nástroj národního hnutí.

Rozdíly jsou patrné i v definici vlastního oboru. Kollár, který v ojedinělém exkurzu své řeči z podzimu 1849 (příloha 2) shromáždil a definoval všechny myslitelné české ekvivalenty latinských a německých označení oboru a jeho nositelů, popsal archeologii jako tradiční širokou disciplínu „starožitností“: „Starověda – Archaeologia, něm. Alterthumswissenschaft, t. j. věda starého času a jeho obsahu vůbec, v přísný vědecký soustav uvedená, zde theorie i praxis, čas i věci v něm, forma i látka, literární i umělecké plody, duchovní i tělesný život, k. p. řeč, báje, pověsti, bohosloví, svátky, oběti, obřady, pak hmotné pozůstatky, rummy, zbořeniny, zdi, hroby, nápisy, obrazy, sochy, řezby, litiny a t. d.“ Na více místech zdůrazňuje, ovlivněn klasickou archeologií, že „ovšem při všech starožitnostech jsou a zůstanou nápisové a literaturní zlomkové vězdy nejdůležitější a nejpamátnější.“ Epigrafické památky „jsou jazykem archaeologie“, nádoba či jiný předmět bez nápisu „jest jako cele němý člověk, byť pak tento byl sebe krásnějším, my jemu nerozumíme“.

Vocel naopak z pohledu domácího materiálu zdůrazňuje, že v „nejdávnější předkřesťanské době vlasti naší archeologické zpytování zaujímá přední místo, kdežto dějepis do zadu ustupuje“, a požaduje bezprostřední styk studentů s nálezovým materiálem z muzejních sbírek. Archeologii definuje poněkud jinak už v předběžném programu (příloha 7): jejím smyslem a cílem je „das Leben des böhm. Volkes in seiner Urzeit, /.../ mit Hilfe alter Kunst- und Kulturdenkmale zu erforschen und darzustellen. Die böhmische Alterthumskunde umfasst allerdings bloss ein Aggregat empirischer Erkenntnisse, erlangt aber durch die systematische Anwendung des zur Realisierung des obersten Zweckes dienenden Material einen wissenschaftlichen Charakter.“ Za zvláštní úkol označuje zásadní potřebu, „mit Hilfe der historischen Kritik, der vergleichenden Sprachen- und Völkerkunde“ najít v archeologických památkách „eine charakterisierende Unterscheidung zwischen

¹¹ Viz referát o ní pod značkou Δ, Bohemia 23, 1850, č. 57 (11. 4.).

keltischen, germanischen und slawischen Alterthümern in Böhmen“.

Vocel ovšem neopomněl zdůraznit, že v tomto případě nejde o dějiny politické či vojenské, ale kulturní, neméně důležité. Donedávna se věda zajímala jen o památky antického starověku, kdežto o slovanských nevěděla takřka nic; hmotné památky a lidová tvorba jsou pramenem schopným vyplnit prázdno mezi historií antickou a středověkou – v tomto vymezení se projevuje romantický duch, zároveň ale odkazy na pomoc dalších (přírodo)vědních odvětví a snaha o co nejširší pramennou základnu ukazuje už nový směr k budoucímu pozitivismu. Romanticko-poetická závěrečná definice české archeologie na této skutečnosti nic nemění.

V jiném rukopisném fragmentu, dochovaném v jeho pozůstalosti, Vocel definuje poměr obou svých hlavních oborů: „Kdežto se /.../ archeologie pohanské doby ponejvíce kritickým děje- a národopisným bádáním obírá, leží hlavní váha archeologie středověku českého v uměleckém zpytování

a uvažování. Pročež byt i oba oddíly k jednomu cíli, totiž k objevení života národního dávných Čechův směřovaly, každý z nich zvláštními zákony veden jsa, jinou cestou k společnému cíli se běře.“ Takto byl vlastně položen základ k dichotomii typické pro českou archeologii budoucnosti: zatímco archeologie v užším smyslu se soustředila na pravěk a raný středověk, na prehistorii a protohistorii (byla také až do poloviny 20. století obvykle označována synonymem „prehistorie“), archeologie historická (vrcholně středověká a mladší) musela po Vocelovi čekat ještě dalších sto let na své docenění.

Nikoli okrajová byla otázka vyučovacího jazyka, v té době sledovaná. V tom směru prošly Kollárovy přednášky zajímavým vývojem.

„Česká strana“ na vídeňském ministerstvu kultu a vyučování, k níž patřil i ministr Thun, byla poněkud překvapena, že Kollár začal přednášet německy. On sám se za to ve vstupním proslovu omlouval, že sám sice v archeologii myslí i píše česky, ale (kromě respektu k postavení němčiny jako učeneckého jazy-

Obr. 5. Východní křídlo Klementina (Praha-Staré Město, Mariánské nám.) v době, kdy zde byly posluchárny filozofické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity. – Fig. 5. East wing of the Klementinum (Prague-Old Town, Mariánské nám.) at the time when there were lecture halls of the Faculty of Arts of Charles-Ferdinand University.

ka ve střední Evropě a ovšem ve Vídni) předpokládá, že jeho čtení budou navštěvovat vídeňští Němci; zjistil však brzy, „že téměř všichni posluchači těchto starožitností Slované byli, obzvláště k nářečí českoslovanskému přínaležející“, takže už v dalším semestru – navíc na výslovné přání ministra Thuna – vítal posluchače „v naší milé národní slavočeské řeči“ (Kollár 1849b). „Chcít zajisté, aby Slavjanstvo vůbec alespoň jednu katedru a profesuru čistoslavjanskou mělo, kde by i předmět i jazyk, i věc i řeč slavoúrodní byly.“ Jenže učinil zkušenost opačnou, že i slovanští posluchači přes počáteční snahu nakonec odpadali, protože jeho složité výklady v češtině nedokázali sledovat; proto se na počátku nového semestru října 1850 zase vrátil k němčině jako osvědčenému prostředku dorozumění Slovanů.¹²

Vocel v Praze postupoval opačně: jako jeden z prvních využil nedávné zrovnoprávnění jazyků na univerzitě (důsledek roku 1848) a začal hned přednášet česky, až od roku 1853 začleňoval do svého programu i přednášky německé, patrně aby přitáhl další studenty, kterých ani v Praze mnoho nebylo. (Navíc, pokud víme, Kollár jako celoživotní evangelický kazatel byl zkušený a oblíbený řečník, záměrně se snažící posluchače zapalovat, kdežto Vocelův učenecký projev byl poněkud suchý.)

To nepochybně ovlivnilo i podobu přednášek. Kollár ty své charakterizuje hned v prvním proslovu (příloha 1): „Unsere Vorträge werden nicht so wohl ununterbrochene, streng an System und Methode sich bindende Vorlesungen, was schon der archäologische Stoff nicht erlaubt, der den Faden der Rede durch Anschauung oft unterbricht, sie werden vielmehr freie Unterredungen, archäologische Unterhaltungen, ja oft extemporirte Mittheilungen über meine Reisen und Erfahrungen, Beobachtungen und Entdeckungen sein.“ Vocelovy naopak zřejmě odpovídaly v té době i později obvyklému způsobu, označovanému synonymem přednášky – „čtení“.

Na závěr se vraťme obecně a jen zběžně k obecné situaci neklasické (pravěké a raně středověké) archeologie na evropských univerzitách. V době od 40. do 70. let 19. století, kdy v celé Evropě probíhala její konstituce jakožto vědního oboru, získala Praha její (pokud známo) druhou výslovně specifikovanou profesuru na světě (po Reuvensově 1818). Počítáme-li jen podmíněně Kollárovu katedru ve Vídni, jinak zaměřenou, stojí tak Vocelova profesura na počátku výše zmíněné první vlny, v níž následuje hned roku 1851 profesura Johna Marsdena v Cambridgi (1865 ji po něm převzal Churchill Babington; oba rovněž uveřejnili své vstupní přednášky – Marsden 1852, Babington

1865), 1854 Dublin a současně Kodaň, kde Jens Jakob Asmussen Worsaae začíná přednášet jako první severoevropský profesor tohoto oboru (ale jen s nepravdělným úvazkem); ve Švédsku je to podle očekávání univerzita v Lundu, kde na určitou tradici osobního archeologického zájmu některých dřívějších učitelů navazuje roku 1855 oficiálně Nils G. Bruzelius. Za evropským západem a severem zůstává pozadu nejen Německo, kde v této fázi nic podobného nevznikne, ale i Rakousko, kde po Praze nenásleduje Vídeň, ale Krakov (1863 resp. 1867 Józef Łepkowski, zaměřující se ale především na středověké umění). Tato vysokoškolská učební místa položila základ k vytváření personální základny nové vědy, z níž pocházela první, byť i zatím nečetná generace skutečných profesionálů, profilující se v období pozitivismu.

Literatura

- Babington, C. 1865:* An introductory lecture on Archaeology delivered before the University of Cambridge. Cambridge.
- Benda, K. 1980:* Jan Erazim Vocel – zakladatel českého dějepisu umění. *Umění* 28, 1–21.
- J. Ž. 1850:* České přednášky na Pražské universitě. *Květy* 16, 15.
- Karásek, J. 1893:* Jan Kollár ve Vídni 1849–1852. In: Pastrnek, F. (ed.), *Jan Kollár (1793–1852)*. Vídeň, 62–77.
- Kazbunda, K. 1965:* Stolice dějin na pražské universitě 2. Praha.
- Kollár, J. 1832:* Výklad čili Přímětky a vysvětlivky ku Slávy dcere. Pešť.
- Kollár, J. 1849a:* Rede gehalten 21. Mai 1849 bei Eröffnung der Vorlesungen über slawische Archäologie. (Rkp., Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond J. Kollár.)
- Kollár, J. 1849b:* Řeč při druhém otevření archeologických přednášek na c. k. universitě ve Vídni dne 5. listopadu 1849 od Jana Kollára. *Národní noviny* č. 266 (10. 11.), 1039.
- Kollár, J. 1851:* Přímětky při otevření archäologických přednášek 15. října 1851 ve Vídni. *Vesna* 1, č. 118 (25. 10.), 487–488.
- Marsden, J. H. 1852:* Two introductory lectures delivered in the University of Cambridge. Cambridge.
- Otruba, M. /mo/ 1993b:* Jan Kollár. In: Forst, V. (ed.), *Lexikon české literatury 2/II*. Praha, 793–803.
- Petráň, J. 1983:* Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Praha.
- Salač, V. 2006:* Nástin dějin archeologie na univerzitách v českých zemích do druhé světové války. *Studia mediaevalia Pragensia* 7, 131–155.
- Sklenář, K. 1968:* Archeologický sbor Národního muzea. In: Burian, M. – Špět, J. (red.), *150 let Národního muzea v Praze*. Praha, 91–101.
- Sklenář, K. 1971:* Jan Erazim Vocel a počátky archeologické vědy v Čechách. *Památky archeologické* 62, 315–321.
- Sklenář, K. 1980:* Archeologická činnost Josefa Vojtěcha Hellicha v Národním muzeu (1842–1847). *Sborník Národního muzea v Praze* 34, A, č. 3–4, 109–235.
- Sklenář, K. 1981a:* Jan Erazim Vocel. Zakladatel české archeologie. Praha.
- Sklenář, K. 1981b:* První profesura archeologie na Karlově universitě v Praze. *Praehistorica VIII (Varia archaeologica 2)*, 13–17.

¹² Poslední Kollárův úvodní proslov z 15. 10. 1851 je sice ve Vesně otiskán česky, ale v rukopise je dochována německá verze, takže zde možná šlo o dodatečný překlad do češtiny.

- Sklenář, K. 1983a: Archaeology in Central Europe: The First 500 Years. Leicester – New York.
- Sklenář, K. 1983b: Vývoj prehistorické vědy v Evropě. In: J. Bouzek – M. Buchvaldek – P. Kostomitso-poulos – K. Sklenář, Dějiny archeologie I. Praha, 7–169.
- Sklenář, K. 2005: Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů a jejich spolupracovníků z pří-buzných oborů. Praha.
- Sklenář, K. 2014: Pravěká a raně středověká archeologie v dějinách Národního muzea. (Fontes archaeologici Pragenses 40) Praha.
- Sklenář, K. 2020: Archeologie v Čechách v období roman-tismu (1802–1868). Od Josefa Dobrovského po Jana Erazima Vocela. Praha. (Fontes archaeologici Pragen-ses 47.)
- Skutil, J. 1944–48: Jan Kollár a archeologické památ-ky. Sborník Muzeální společnosti 38–42, 69–111.
- Skutil, J. 1947: Jak vypadaly Vocelovy přednášky z české archeologie roku 1851. Věda a život 13, 191.
- , – 1951: Počátky slovanské archeologie. Sto let od zahá-jení Kollárových přednášek o slovanské archeologii. Lidová demokracie 3, č. 243 (14. 10.).
- Šimek, E. 1950: 100 let české archeologie na pražské univer-sitě. Z dávných věků 2, 169–171.
- Wocel, J. E. 1850a: Účel a význam archeologie české. Časo-pis Národního muzea /tehdy Časopis Českého museum/ 24, 115–126.
- Wocel, J. E. 1850b: Česká archeologie křesťanského středo-věku. Časopis Národního muzea 24, 541–555. /Těž sep., Praha 1850./
- Wocel, J. E. 1852: Vyvinování křesťanského umění a nejstar-ší počátky jeho, zvláště v Čechách. Časopis Národního muzea 24, 1, 37–71; 2, 3–40.
- Žagiba, F. 1965: Die erste Lehrkanzel für slawische Archäo-logie an der Universität Wien errichtet 1849. Slavia antiqua 12, 143–152.

Textové přílohy

Texty jsou reprodukovány v původní podobě, pouze v českých jsou velká počáteční písmena u přídavných jmen odvozených od jmen místních jmen (Pražský apod.) změněna na malá a písmena pravopisu obvyklého před r. 1848 sjednocena na dnešní způsob: g, příp. y = j, au = ou, w = v; kolísání i-y (kromě vlastních jmen a cizích slov) sjednoceno na i. Výjimečně v případě potřeby upravena interpunkce. Kollárův rukopis (*příloha I*) v originále zkracuje und – u., oder – o.; tyto zkratky zde rozepsány.

Veškeré další zásahy editora jsou vymezeny lomítky resp. rovnými závorkami, ať už jde o /vsuvky a poznám-ky/, nebo naopak o místa jím vypuštěná, případně v rukopisech nečitelná či poškozená /.../; kulaté závorky ( ) jsou součástí původního textu.

Příloha 1.

Jan Kollár: První zahajovací přednáška slovanských starožitností na univerzitě ve Vídni v letním semestru 1849
(přednesena 21. 5. 1849)

Jan Kollár: The first opening lecture of Slavic antiquities at the University of Vienna in the summer semester of 1849
(delivered on 21 May 1849)

Kollár, J.: Rede gehalten am 21 Mai 1849 bei Eröffnung der Vorlesungen über slavische Archäologie /von Dor Joh. Kollár. (Rukopis: Knihovna Národního muzea, odd. rukopisů, sign. VI C 25.)

Meine Herren! Durch die Gnade Sr. k. k. Majestät als Professor zu dieser Lehrkanzel *slavischer Alterthümer* huldreichst ernannt, fühle ich beim Eintritte in dieses Amt, *zwei* Gesinnungen so stark und lebendig in meinem Herzen sich zu regen dass ich nicht umhin kann solche laut werden zu lassen, ehe ich das eigentliche Geschäft meines Berufes anfangen. Diese Gesinnungen sind *Dank* und *Bitte*. Die erste Gesinnung, Gesinnung des innigsten Dankes fühle ich mich verpflichtet im Namen aller öster. Slaven, dem gütigen Monarchen und dem hohen Ministerium darzubringen, als den Gründern von vier slav. Lehrkanzeln *dieser Stadt* und diesen Universität, nämlich Lehrkanzel der českischen und der polnischen Sprache, Lehrkanzel der slav. Sprache und Literatur überhaupt und endlich diese Lehrkanzel der slav. Archäologie und Mythologie. Dänken Völker ihrem Regenten für politische und materielle Wohlthaten, für Eisenbahnen und dem Schiffahrt, für gute Gesetze und Verfassung an, für Beförderung des Handels und der Industrie durch Fabriken und Manufakturen! so ist es wohl eine noch heiligere Pflicht auch für geistige Wohlthaten zu danken, als da sind gut eingerichtete Schulen und Bildungsanstalten, tüchtige Lehrer und Professoren, Bibliotheken, Sammlungen von Kunstschatzen und Alterthümern, Katheder für besondere Zweige und Fachen der Wissenschaften, damit diese desto gründlicher und vielseitiger erfasst und dargestellt werden. Und diese Wohlthat ist bei der neuen Gestaltung des öster. Gesamtstaates den

slav. Stämmen schon in einem so reichen Maasse zu Theil geworden, wie vielleicht keinem! andern Volksstämme. Darum haben wir alle Ursache herzlich zu danken diesem unsern Wohltätern.

Der zweite Gefühl, dass ich heute und mit mir gewiss auch Sie alle meine Herren, im Busen und auf den Lippen tragen, ist eine Bitte: fromme, vertrauensvolle Bitte zu dem Weltenvater, dem Lenken der Schicksale aller Staaten und Völker, es möge nach seiner unendlichen Macht und Weisheit der geweihten Sache unseres Thrones den tapfern Waffen unseres Heeres bald einen entscheidenden ruhmvollen Sieg verleihen, dem unseligen Blutvergiessen ein Ende machen, das Getöse des Krieges in stille Ruhe und völkerbeglückende Frieden verwandeln, die Wühler und Aufrührer zur Ordnungsliebe bringen, die Herrschsüchtigen und die Unterdrücker Anderer zur Anerkennung der Billigkeit des Gesetzes der Gleichberechtigung aller Völkerstämme führen, welches Gefühl das grösste Geschenk des gegenwärtigen Zeitgeistes und die schönste Zierde der Menschheit ist. Nicht Feigheit oder ängstliche Todesfurcht, sondern die Ehre der Menschheit und der Wunsch nach dem wahren Glück der Völker führt uns dazu, dass auch wir mit dem klassischen Dichter Virgil ausrufen: „Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes“, dass auch wir dem ehrwürdigen Priester der Humanität Herder beistimmen: „Nur in dem Boden des Friedens gedeiht die zarte Blume der Humanität.“

Wir fangen unser Werk unter den, wenigstens scheinbar, ungünstigsten Auspicien an, in einer Zeit, in der politische Stürme toben und die Gemüther, beherrscht von den Tagesereignissen, wenig Lust spüren von der fesselnden Gegenwart in die Vergangenheit zu blicken und mit ernsten Betrachtungen sich zu beschäftigen. Dennoch soll uns das nicht entmuthigen. Meister über die Zeit zu werden, uns in den flüchtigen Gegenwart nicht zu verlieren, uns mit den Tagesereignissen nicht zu /.../, sondern über sie erheben und in allen günstigen oder ungünstigen äusseren Welterscheinungen die innere Ruhe und Würde, das klare, wundervolle Selbstbewusstsein zu behalten. Zu dieser Erhebung und Gleichmüthigkeit des Geistes, zu dieser Seelenruhe führen aber eben nur die Musen. Hoffentlich wird auch bald die Zeit kommen, wo der Krieg dem Frieden, die Leidenschaften der Vernunft, die Fausterstrenge der Geistesarbeit Platz machen wird, denn das ist ja die erhobene Bestimmung der Menschheit.

Was nun den Zweck unserer Zusammenkunft und den Gegenstand unseren Studien anbelangt, erlauben Sie mir, das ich Sie darüber von vorn hinein orientire und andeute, was sind Sie von mir zu erwarten haben und wie wir Beide vereinigt diesen Weg zu dem erhabenen Heiligthume der Alterthumswissenschaft schreiten wollen. Ich weiss Sie erwarten viel, vielleicht gar zu viel von mir, wäre ich mir im Stande dieser Erwartungen einiger massen zu entsprechen. Der Geist ist zwar willig doch der Leib manchmal schwach. Dreissig volle Jahre opferte ich einem, zwar wichtigen, aber sehr beschwerlichen Amte, in einer unfreundlichen Umgebung, die mir meine Gesundheit und die letzte Hälfte des männlichen Alters kostete. Lebensmuth und Lust zu Arbeit fühle ich zwar in mir noch minen, aber dennoch muss ich Sie bitten Geduld und Nachsicht mit meinem manchmal schon schädlichen Gesundheitszustand zu haben.

Unsere Vorträge werden nicht so wohl ununterbrochene, streng an System und Methode sich bindende Vorlesungen, was schon der archäologische Stoff nicht erlaubt, der den Faden der Rede durch Anschauung oft unterbricht, sie werden vielmehr freie Unterredungen, archäologische Unterhaltungen, ja oft extemporirte Mittheilungen über meine Reisen und Erfahrungen, Beobachtungen und Entdeckungen sein.

Lange dachte ich mich darüber nach, in welcher Sprache ich diese Vorträge halten sollte, ob slavisch oder deutsch. Meine Forschungen selbst fühlte, dachte, schrieb ich zwar čechisch-slavisch, doch weil die Kenntniss des čechischen Dialekte noch nicht allen Slaven eigen ist, wird vielleicht doch auch einige deutsche Zuhörer an unseren Stunden und Vorträgen Antheil nehmen dürfen, so gab ich dem Rathe umsichtiger Freunde nach und wählte zum Vortrag die deutsche Sprache. Nur bitte ich die germanischen Puristen sich an etwaigen Slavismen eines geborenen Slaven nicht zu stossen. Und am Ende wird hier keine Sprache zu kurz kommen, die deutsche wird das Vehikel und Mittel, die slavische der Gegenstand und Zweck, so dass wir beide brauchen und hören werden und zwar diese letzte beinahe in allen ihren Mundarten. Ich führ Sie in ein neues, unbekanntes Land, in eine alte, wunderbare, geheimnisvolle Welt. Der Schwierigkeiten dabei bin ich mir sehr wohl bewusst. Wir unternehmen einen Kampf gegen 18 Jahrhunderte, ja gegen 2000 Jahre, gegen ganz Europa, gegen die ganze gelehrte Welt. Es wird nicht an Zweiflern und Gegnern, nicht an Spöttern und Witzlingen fehlen, wenigstens Anfangs, weil viele das, was mit ihren vorgefassten Meinungen nicht übereinstimmt, gerne lächerlich oder zweifelhaft machen. Auch diess Alles soll uns nicht beirren. Unsere Sache ist zu ernsthaft, als dass wir leichtsinnige oder oberflächliche Angriffe beachten und beantworten wollten. Wir haben sprechende Beweise und Zeugen, darum werden wir selbst schweigen.

Unsere Alterthumskunde des slav./ischen/ Altitaliens macht ein Ganzes, Zusammenhängendes aus, von mir einzelne Wörtern und Sachen oder abgerissene Stücke und Sätze hört, wird uns schwer oder gar nicht begreifen. Darum bitten wir, dass Niemand voreilig und einseitig urtheile, sondern billig und ruhig wo nicht

das Ende doch wenigstens die Mitte abwärts. Dann werden wir ein feines, gegründetes Urtheil nicht nur gerne hören, sondern auch zum Besten der Wissenschaft benützen.

Wie in der ersten Hälfte meines Lebens die Poesie meine höchste Wonne, und liebste Beschäftigung war: so haben mich in der zweiten älteren Hälfte die Geschichte und die Alterthümer meiner Nation unwiderstehlich angezogen und am schönsten beglückt. Dort hat in meinem Geiste die Phantasie und das Gefühl vorhergeherrscht; hier mehr der Verstand, das Urtheil und die Kritik. Dort war mir das Schaffen und Produziren lieber, hier mehr der Genuss, das Suchen der Trostes für eine traurige Gegenwart und die Hoffnung für eine bessere Zukunft. Die Seligkeit des Schaffens genießt ja auch derjenige, der das Tode auferweckt, um das Vergangene und Verschwundene noch einmal zurück zum Dasein ruft. Darum machte ich oft und gerne aus dem Lande, wo ich wohnte, Reisen in andere entferntere Länder und begab mich aus der Jetztzeit in verschwundene Jahrhunderte, um mir auf diese Art gleichsam den Geiz und Misgenuss des Schicksales gegen unsere Nation zu ersetzen. Die Resultate davon, wie ich Anfangs selbst nicht ahnete, werde ich auf ihnen, wenigstens zum Theil mittheilen, was mein ist, soll auch Ihre werden. Wie der Naturforscher von den versteinerten, aus den Tiefen der Erde ausgegrabenen Blättern und Zweigen, Gebeinen und Zähnen auf eine vergangene, längst ausgestorbene Welt schliesst, aus ihnen ganze Blumen und Bäume, Skelette und Thiere zusammenlegt, ihre Gattung und Lebensart bestimmt, ihren Zusammenhang mit der jetzigen Schöpfung nachweist: so findet auch der slav. Archäolog in Italien überall Ruinen, Bruchstücke, Elemente und andere Uiberreste einer untergegangenen Sprache und eines verschütteten Lebens, die er erst sammeln, in ein Ganzes vereinigen und dann ihre Identität, theils mit den bereits verschwundenen, theils mit den neuen slav. Leben zu zeigen hat. Denn so wie ein grosser Theil Deutschlands eine slav. Wineta ist, verschlungen und begraben durch die Wellen des german. Balts: so ist ganz Italien ein slav. Herculanium und Pompeji, verschüttet durch die Lava und Asche der Graecomanie. Dieses auszugraben, zu enthüllen, zu erklären oder wenigstens die Aufmerksamkeit des Slaventhums dahin zu lenken ist die Aufgabe eines slav. Alterthumsforschers, ist auch die Absicht dieser Vorlesungen. Darum werden wir bei diesem Geschäfte mehr den synthetischen als den analytischen Weg befolgen, in dem ohne die Kenntniss einzelnen und wirklichen Sachen hier alles historische Spekulieren, alles theoret. Vernünfteln und Etymologisiren nichts nutz. Zum Glück aber haben diese einzelnen, hie und her zerworfenen, dem Anscheine nach unbedeutenden Bruchstücke die vortreffliche Eigenschaft und den hohen Werth, dass sie fähig sind sich gegenseitig zu ergänzen und uns so zu der Vorstellung über das Ganze zu führen. Nichts ist leichter, aber auch nichts verführerischer und trügerischer als das Idealisieren und eigenmächtige a priori Grübeln oder gar eine romantische Schwärmerei in antiquarischen und historischen Sachen ohne einem materiellen Boden und wirklichen Grund. Darum werden wir, wo es möglich ist, überall beide die Data und die Urtheile der Augenzeugen und der glaubwürdigen Klassiker einführen und hören und zwar in dem Originaltext, damit sich so das alte Italien selbst mit eigenen Farben vor unseren Augen male und darstelle. Ich fühle die Grösse, ja ich möchte beinahe sagen, die Kühnheit meines die Kräfte eines Individuums übesteigenden Unternehmens, ich weiss wohl, welch eine saure und doch oft undankbare und vergebliche Mühe es sei, tausendjährige Irrthümer anzutasten, eingewurzelte Vorurtheile zu widerlegen, alten Sachen eine Neuheit, den neuen eine Glaubwürdigkeit, den dunkeln eine Klarheit, den verblichenen einen Glanz, den langweiligen ein Reitz, den zweifelhaften eine Gewissheit, geschwiege denn, den Todten ein Leben und den begrabenen eine Aufstellung geben zu wollen: demungeachtet muss aber doch einmal der Anfang gemacht werden, denn andere das schwache Angefangene berichtigen und vollenden können. Es ist möglich ja wahrscheinlich dass auch von uns manches etruskische, umbrische und oskische Wort unrichtig gelesen und übersetzt wird und der Berichtigung bedarf; doch leicht wird es sein dem einmal Entdeckten und Gefundenen zuzugeben und und auf dem angebahnten Wege fortzuschreiten.

So was ist nicht und kann nicht das Werk eines Menschen, auch nicht einen oder zweier Weisen, nicht eines oder zwei Jahren sein, sondern ganzen slav. Vereine, Länder, Regierungen, vielleicht ein Jahrhundert hindurch, bis die Sache zu dem erwünschten Grade die Allseitigkeit und Klarheit gebracht wird. Ich hielt mich in Italien nur einige Monate auf, reiste dahin zweimal auf eigene Kosten, von Niemandem unterstützt, von keinem Mäcen, von keiner gelehrten Gesellschaft anempfohlen wie andere, in diesem Hinsicht glücklichere Reisende und Alterthumsforscher. Selbst der Bearbeitung der dort gesammelten Materialien konnte ich, nach der Rückkehr in die Heimath, nicht die ganze Zeit, wie viele englische, französische oder deutsche Gelehrte, sondern nur die, von Amtsgeschäften übriggebliebenen Stunden widmen. Nachdem ich aber zu der Uiberzeugung gekommen, dass die Zahl meiner noch übrigen Lebensjahre nicht hinreichen würde zum völligen Erschöpfen dieser ganzen tiefen und reichen Quelle von AltItalien, so eile ich gerne am Abende meines Lebens ihnen noch die mühsam gesammelten Entdeckungen und Bruchstücke mitzutheilen, damit sie für die Nachkommenschaft nicht verloren gehen. Diess wollte ich voraus schicken, nicht um mich zu entschuldigen,

sondern nur Ihnen einige vielleicht nicht ganz erschöpfte und vollendete Seiten meiner slav. ital. Forschungen begreiflich zu machen.

Obwohl mir schon in meiner Jugend viele lateinische Wörter wie slavisch in den Ohren klangen, und nicht einmal wunderte ich mich darüber, woher es komme, dass in unseren Schulen geborene Slaven so gerne und so leicht das Latein lernen, indem das den Schülern anderer Nationen um vieles schwerer fällt? Nichts destoweniger bin auch ich in dem allgemein herrschenden europäischen Vorurtheil aufgewachsen, dass das Latein eine Originalsprache sei. Meine erste Reise in Ober-Italien im J. 1841 erschütterte mich mit grossen Misstrauen zu den gewöhnlichen Ansichten europäischer Gelehrten und Sprachforscher. Aber erst die zweite im J. 1844 unternommene Reise ins Mittel- und Unter-Italien nahm mir den Schleier vom Gesicht. Als ich da in Rom und dessen Umgebung theils von meinen Ciceronen gehört, theils mit eigenen Augen gelesen die Namen der Flüsse Tepula oder Tepla, Juturna (Jitrna), Egerin (Agra), Tiber (Dobr); die Namen der Berge Tarpejus, Saturnius, Palatinus, Aventinus, Carmelus, die Namen Coliseum, Sublicius pons, Subura und dergl., erst da bei dieser Autopsie und Handgreiflichkeit fiel mir die Feder eines gewöhnlichen Reisebeschreibers aus der Hand, in meinem Geiste geschah eine völlige Umwälzung, ich versank in stumme Betrachtung und fing an mich meiner bisherigen Sprödigkeit und Hartgläubigkeit selbst zu schämen. Nicht selten war ich gegen meinen eigenen Sententien argwöhnisch und sprach zu mir selbst „Es waren ja hier vor dir so viele gelehrte und wahrsinnige Slavisten, die hätten das gewiss wahrgenommen, wenn hier etwas Slavisches wäre“ – aber als ich dann Ausflüge machte in das benachbarte Latium, Sabinie und Volskenland, hörte die Namen des Flusses Crabra oder Chrabra, der Stadt Lavinia oder Slavina, Aricia oder Horica, Pometia, Pomtina oder Pomatina, als ich nach Herculanium, Pompeji, Paestum und dann wieder nach Etrurien kam – hörte jeder Zweifel auf und ich stand in der Mitte Italiens wie in der Mitte Slaviens umlauft von allen Seiten von slavischen Tönen und Lauten in den Namen der Berge, Thäler, Flüsse, Seen, Dörfer und Städte.

Ich weiss es im voraus, dass es auch jetzt noch unter den Gelehrten manchen unglaublichen Thomas geben werde, viele werden hier nichts anders sehen lassen, als jene allgemeine Verwandtschaft der indoeuropäischen Sprache und keine besondere slav. Stamm- und Dialektverwandtschaft. Ich, jeden geistigen Zwang hassend, lasse recht gerne einen jeden bei seiner individuellen Uiberzeugung, und will nie wahre und vernünftige Gründe, falls sie irgendwo vorgetragen werden, unbeachtet lassen. Möglichst grösste Berichtigung und Vervollkommnung sowohl meinen eigenen Kenntnisse als auch der Geschichte unserer Nation ist mein einziger höchster Zweck. Auch diess ist mir nach eigener Erfahrung kein Geheimniss, dass die Italiener selbst, wie sie jetzt sind, unsere Forschungen und Resultate nicht werden begreifen wollen, ja sich vielleicht ihrer slavischen Ursprungs schämen, und den Urheber dieser neuen Entdeckung und Ansicht für einen Mann hatten der etwa aus dem Monde gekommen ist, der nie etwas von Avellini, Gosi, Geasini, Anghirami, Lanzi, Micali, Prelli gehört, desto weniger noch das mare Historiarum von Giovanni Colonna gelesen hat, die doch alle die ältesten Bewohner Italiens samt ihren Sprachen nicht von den sklavischen, in der Geschichte verachteten Slaven, sondern von den stolzen, kriegerischen, hochgeehrten und vergötterten Hellenen ableiten. Die Geschichtsschreiber sind oft so wie die gemeinen Menschen, die verachten oder gar misshandeln den, der nicht herrscht, nicht glänzt, nicht im Glücke ist. Zum Troste solcher von einem falschen Scham befangenen Herrn bemerken wir nur dass jene Griechen schon waren und nicht mehr sind, die Slaven aber waren und sind noch und werden, wie Gott will, auch noch da sein; dass Zeiten kommen werden und sind schon im Antritt wo es keine Schande sein und wird den Slaven anzugehören, es sei in der Vergangenheit oder in der Gegenwart. Europa! dass da es doch einmal sagen, öffne und wende doch schon einmal deine Augen auf das Slaventhum, glaube, dass deine Geschichte so lange nicht vollständig und wahr sein wird, bis du diess nicht thun weiss.

Wer die Resultate dieser unseren Alterthumsforschungen begreifen und verfolgen will, der muss drei Vorurtheile von sich entfernen, das 1te ist, als ob die Römer alles nur von den Griechen genommen hätten, das 2te als ob die Slaven erst seit dem 6. oder 5.ten Jahrh. in Europa wären, das 3te endlich, als ob die griechischen, lateinischen und germanischen Etymologen und Alterthumsforscher allein die Wahrheit an ihrer Seite hätten. –

Ich fühle es, dass für ähnliche Arbeiten und Ansichten noch ein grosses Theil des slavischen Publikums nicht reif und vorbereitet sei; aber wird denn unsere Nation immer und ewig bei dem Lesen der ABCbücher, der Kalender und der Zeitungen bleiben?

Meine slavisch italischen Entdeckungen und Alterthümer haben allerdings auch etwas tragisches, niedererschlagendes, man wir sagen, dass diese Helenisirung der Slaven in Italien eben so wenig zur Ehre und Freude unsern Nation gemacht, wie ihre Entnationalisirung und Metamorphose in andern Ländern. Dennoch hat dieses Werk nicht bloss eine unangenehme, sondern auch eine angenehme Seite für die Slaven. Seitdem als ich mich in Italien umseh, öffnete sich meinem harrenden Blicke noch ein neues, und zwar das älteste Theil der Sprache, der Mythologie, der Gesetze, der Künste, und des ganzen Lebens. Erst hier werden wir uns selbst

recht kennen lernen und werden nicht mehr bloss auf die einseitigen Nachrichten der befangenen Griechen und mageren Chronisten über unsere Vorfahren beschränkt. Dadurch erweitert sich bedeutend der Gesichtskreis unseres Nationallebens, unserer alten Geographie und unsere Geschichte gewinnt einen Zeitraum von mehreren Jahrhunderten. Unser treffliche Šafařík war der Erste, der in seinen slavischen Starožitnosti den Weg und der Art zeigte, wie eine, unsere Nation würdige Geschichte geschrieben werden soll; was er gethan in der einen Helfte unserer Nation und Geschichte, nämlich in der christlichen Epoche, das bleibt noch übrig zu thun in seinen zweiten Helfte, nämlich in den vorchristlichen, heidnischen Epoche. Šafařík hatte freilich die lichtvolle Seite, ausgiebige un sicherere Quellen, einem reicheren, edleren und ausgebildeteren Stoff für seine historische Schöpfungen vor sich, nichts destoweniger aber lässt sich auch aus abgerissenen, fragmentarischen, dürftigen und den Keimern gleich zerstreuten, aber fleissig gesammelten und sinnig geordneten Notizen zwar nicht ein glanzvolles Raphaelsches Bild, doch wenigstens eine interessante Mosaik schaffen, in der wir, wie in einem Spiegel die Vergangenheit erblicken. Die Wissenschaft und Kunst unserer Zeit steigt herab auch in dunkle Gräber, gräbt ihre Särge und Aschenkrüge aus und macht Schlüsse aus den Denkmälern des Todes auf das Leben der Völker. Erst dann werden wir eine ganze, vollständige und vollkommene Geschichte der Slaven besitzen, wenn wir auf diese Weise alle slavische Länder und Zeiten erschöpfen, ausbeuten, erforschen und zu einem Ganzen vereinigen werden.

Ja selbst die lateinische Literatur und ihre Klassiker Cicero, Virgil, Horaz, Livius und andere, wenn man sie von diesem Standpunkt betrachtet, zeigen sich uns in einem anderen Lichte, sie bekommen für die Slaven nicht nur mehr Deutlichkeit und Verständlichkeit, sondern auch einen neuen Reitz, eine höhere Bedeutung; denn sie sind unsere und zwar in einem weit engern, wahreren und näheren Sinne unsere, als der übrigen Nationen. Keine National-Zwischenband trennt uns von ihnen, sie sind nicht bloss Blut von unserem Blute und Leib von unserem Leibe, sondern auch Geist von unserem Geiste. Wenigstens mir hat kein Fund und keine Entdeckung in meinem Leben eine grössere Freude verursacht als die Erscheinung des Slaventhums in Alt-Italien. Hier haben die Slaven, obgleich mit den Griechen vereinigt, doch in gewissem Sinne auch selbständig ein grosses Lehen der Welt gezeigt und übergeben, und vortreffliche Geschenke der Menschheit gebracht: die in anderen Ländern entnationalisirten Slaven dagegen nichts, hier gingen sie verloren, sowohl für das Slaventhum, als auch für die Menschheit. Diese lebendige Verwandtschaft mit Italien ist, so wie hinsichtlich der Zeit näher und gegenwärtiger, hinsichtlich des Raumes nachbarlicher, so auch hinsichtlich der Folgen viel wichtiger und nützlicher für unsere Tradition und deren literarische Zukunft, als jene kalte und todte Verwandtschaft mit dem indischen, chronologisch und geographisch von uns so sehr entfernten sanscrit.

Es ist auffallend, dass von den unzähligen Schulgelehrten und Historikern Europas, so viele Jahrhunderte hindurch, doch keiner auf der Gedanken kam Italien und Rom mit Slaven und der slavischen Sprache ernstlich, allseitig und kunstgemäss zu vergleichen. Denn was bis jetzt von den Unsrigen oder den Fremden in dieser Hinsicht geschah, sind mehr gelehrte Spielereien und Fragmente als wissenschaftliche Erzeugnisse. Ich übergebe die Erklärungen einzelner Wörter und Namen durch dalmatinische Slavisten in den vorigen Jahrhunderten und erwähne, dass in neuerer Zeit der Serbe Paul Solanić, ein Büchlein unter dem Titel: Rimljain Slawenstwowawsi, Ofen 1818 herausgab, da sich bloss auf eine mehr oder weniger gelungene Vergleichung lateinischer Wörter mit den slavischen beschränkte. In Petersburg kam im J. 1846 heraus „Caromntje, ili swjaščenyj jazyk magow, wolchow i žrecow“ von Platon Lukašewsky, dem nichts fehlt, als die Kritik. Ein franz. Werk: Observation sur la ressemblance frappante que l'on decouvre entre la langue des Russes et cette des Romains, Mailand 1817 ist uns noch nicht zu Gesichte gekommen. Aehnliche Werke einiger Deutschen z. B. der germanische Ursprung der lateinischen Sprache und des römischen Volkes von E. Jaekel, Berlin 1830, oder: Zwei deutschen Inschriften älter als 600 Jahre vor Christus aus dem Lateinischen übersetzt ins Neudeutsche durch K. A. Fr. von Schmitz-Auerbach, Heidelberg 1848, verdienen kaum erwähnt zu werden und haben für die Sache der Wissenschaft ohngefähr einen solchen Werth, wie die untergeschobenen Schriften und Machwerke unter dem Namen Messala, Fenestella, Modestus, Annius von Viterbo und andere über den Ursprung der Römer. Nüchterner und vernünftiger benehmen sich in dieser Angelegenheit Niebuhr, Ottfried Müller, Lepsius, Goethe und A., die alle bald überhaupt ein fremdes, bald insbesondere ein nordisches Element in Latein fanden erkannten, aber dieses Element anzugeben und zu nennen hat sich keiner von ihnen getreut, sie gingen um dasselbe herum, wie dort die Athenienser um den Altar des unbekanntes Gottes. Einige suchten dieses Element, sogar in der entlegensten Entfernung: in Egypten, in Armenica, in Palästina. Niemand sah die Länder und Völkerstämme, die gleichsam vor der Nase standen, in der nächsten unmittelbaren Nachbarschaft von Italien, nämlich die Veneter, Illyrier, Noriker. Man sah den Wald vor Bäumen nicht. Von den Bergen und Thälern Ragusas in Dalmatien kann man mit blossem Auge beim heiteren Wetter über das adriatische Meer Italien, dessen Ufer und Apenninen sehen. Flösse und kleine Schiffe der dortigen Schiffer

kamen beim günstigen Winde in einigen Stunden zu den Frentanen oder Brodanen und nach Apulien oder Opolje. Bei dieser Nachbarschaft, ja unmittelbarer Berührung, was war natürlicher als slavische Colonien in Italien schon in den ältesten Zeiten?

Nach der Versicherung des bekannten Gelehrten Pogodin soll Göthe, als er zu Palermo in Sicilien war, zu welchen dort eben auch anwesenden slav. russischen Reisenden die prophetischen Worte gesagt haben: „Italien ist für kein Volk so wichtig und merkwürdig, als für die Slaven.“ Ein Beweis, dass Göthe nicht bloss ein grosser Dichter und Naturforscher war, sondern dass er auch in der Geschichte und Archäologie vortreffliche Kenntnisse, ein eigenes richtiges Urtheil oder vielmehr jene seltene poetische, zwar noch dunkle aber untrügliche Ahnung und Sehengabe im hohen Grade hatte. Zu der Ausserung gab das Gespräch über die alte Slaven-Vorstadt und die slavische Gasse in Palermo die Verlassung.

Zwischen den oskischen oder umbrischen Dialekt in Italien und zwischen den übrigen damaligen slavischen Dialekten war gewiss kein grösseres Unterschied als z. B. zwischen dem Drewanschen oder Polabischen und dem tschechischen oder zwischen dem polnischen und russischen. Selbst das Latein, je älter und vom griechischen Einfluss entfernter, desto ist es dem slavischen näher und verwandter wie es die Schriften Catos, Ennius, Plautus bezeugen. Dass sich in folgenden Zeiten die italischen Mundarten in einigen Formen von slavischen entfernten: Ursachen davon sind theils die dass sie auf einem Insel lebten isolirt vom Meer umgeben, sich selbst überlassen, indem sie nördlich von dem Slaventhume durch die Alpen, Celten und Germanen abgeschnitten, südlich aber unter dem Einflusse und dem Druck des zudringlichen Hellenismus und der Gräkomanie standen, die von allen Seiten eine Gewalt auf sie ausübten. Würde Jemand einwenden, dass z. B. das Wort *panis* nicht slavisch sei und in keiner der jetzigen slavischen Mundarten vorkomme, dem könnte man antworten, dass auf diese Art auch die Wörter *chleb* und *kruch* nicht slavisch wären, indem jenes auch bei der einen Helfte der Slaven und dieses bei der anderen unbekannt und ungebrauchlich ist, und dennoch finden wir wieder diese beiden Wörter in den altitalischen Mundarten, *chleb* in umbrischen, *kruch* im oskischen Dialekt auf einem frentonschen Inschrift! – Wie viele hundert Wörter haben die den Čechem so nahe stehenden Polen, welche im Čechischen gar nicht zu finden sind, z. B. Krnombry, buta, księżyc und s. w. Wie viele Ausdrücke haben die Illyrier die man im Polnischen oder Russischen umsonst sucht, und wer wird ihnen dennoch nicht nur ihre Slavinität, sondern auch einen ächt slavischen Ursprung und slavische Wurzel streitig machen? Beinahe eine 3000jährige Isolirung und Unwechelseitigkeit liegt, gleich einer Kluft zwischen uns, jede Parthie betrat einen anderen Weg in ihrer Entwicklung und Bildung, die Slavo-Italen gingen den südlichen Weg in Gesellschaft der Griechen, wir den nordischen in Gesellschaft der Germanen. In solchen Verhältnissen musste die Sprache und der Charakter Abweichungen und Verwandlungen erleiden. Die lateinische Sprache ist ursprünglich eine von den altslavischen Mundarten, nur etwas durch griechische Influenz modificirt, ihr ganzer Bau und Fluss ist slavisch, dieselbe Gramatik und Syntax, dasselbe Missbrauchen der Artikel, dieselbe Deklination und Conjugation, derselbe numerus oratorius, dieselbe Prosodie. Hieraus lässt sich die grosse vererbte Liebe der Slaven zum Latein erklären, indem dasselbe bei manchen z. B. Chorvaten, Slavonen, Slovaken, Polen und anderen gleichsam eine zweite Muttersprache ist. Keine europäische Nation lernt die Lateinische so leicht, ich möchte beinahe sagen, so leidenschaftlich, keine hat sich mit ihr so lange und so viele Jahrhunderte hindurch beschäftigt, keine hat sich gegen die Entfernung aus den Schulen und dem Leben so gesträubt, als die Stämme unserer Nationen. Im Mittelalter hiess Krakau in der ganzen gelehrten Welt kleine Rom, parva Roma, wegen des Eifers und der gelungenen Schriften in dieser Sprache. Den Polen Sarbiewsky setzt selbst ein Hugo Grotius dem Horaz zur Seite, ja oft über diesem, Johann Skorsky dichtete ein lateinisches Epos Lechiada, Janus Pannonius, Venantius oder Wranič der Cicero am tridentinischen Concil, Lobkowic, kropáč, Balbin, Belius, Harulik, Konarsky und hundert andere Latino-Slaven sind Schriftsteller, wie sie die anderen Nationen wegen des ganz heterogenen Baues und Flusses ihrer Idiome nicht 6 haben. Vom Amos Comenstus /!/ weiss man nicht, ob man mehr sein klassisches Latein oder sein klassisches Čechisch bewundern soll. In unseren Jugendjahren war es nichts Neues Slovaken hinter dem Pfluge oder bei einer anderen Arbeit lateinisch discurren zu hören.

Ein anderes Schicksal hatte die etruskische Mundart, diese nahm einen anderen Gang, diese von zwei oder auch mehreren Nebenbuhlerinnen, nämlich der griechischen, der phönizischen, dann der iberischen und celtischen umringt, stand isolirt da, und weil sie um sich herum keinen Widerhall und keine Verwandtschaft gefunden, verwelkte sie auch in der Nachbarschaft der hellenisierenden Römer und sank hin frühzeitig.

Beim Schlusse dieser meinen Rede erneuert sich meinem Gedächtnisse das Bild der herrlichen, glücklichen Tage, die ich in Italien verlebte und liebevolle Schatten umflattern mich. Für mich war das Reisen stets ein wesentliches Bedürfniss, es hatte für mich nicht bloss den gewöhnlichen Reitz der Neuheit und Mannigfaltigkeit, sondern auch einen höheren Sinn und inneren Werth. Die beste Begeisterung für Wissenschaft und Kunst ist die welche die Gegenwart und die Anschaulichkeit, den Umgang und den gegenseitigen Gedanken-

austausch mit kenntnisreichen, in ihren Fache erfahrenen, mit uns gleichgesinnten Personen in uns weckt, die unmittelbare Erscheinung und Einwirkung der Musen auf unsere Seele, welche bei mir immer und überall das Beste was ich je war und dachte, hervorgebracht hat.

Folgen Sie mir, meine Herren! so werden Sie wenigstens im Geiste eine der angenehmsten Reisen von der Welt mit mir machen, eine Reise durch AltItalien angeweht überall von ehrwürdigen Urlauten unserer Muttersprache bewillkommt von der ältesten Göttern unserer Vorfahren, verweilend bei ihren Volksspielern, Gräbern; sie erblicken die ältesten Schiftzüge und Alphabete, in welche unsere Sprache wie in ein reiches orientalisches Kleid gekleidet wurde. Kurz AltItalien wie es vor der Ankunft der Griechen und Aeneas war, sammt Sicilien und allen den umliegenden Inseln und Ländern Helvetien, Rhätien, Noricum Illyricum, Dalmatien; in wiefern diese Ländern einen Einfluss auf AltItalien hatten werde ich nach Möglichkeit Ihnen darzustellen denn eine ziemlich reiche Sammlung von etruskischen, umbrischen, oskischen und altlateinischen Inschriften und literarischen Fragmenten wo sie 6v sehen werden, wie sich schon in dem etruskischen Dialekt der čechische, in dem umbrischen der polnische, in dem oskischen der illyrische, serbische, in dem altlateinischen der russische Dialekt abgespiegelt und sein Analogon findet. Vereinigen sie mit meinen Anfängen, Winkem und Andeutungen auch ihre eigenen ausführlichen Studien über die AltItalien und Sie werden auch mit einem süßen Gefühle bei der Beschäftigung mit einem so herrlichen Lande belohnt werden und dem alten Plinius mit ganzer Seele beistimmen wenn er sagte: Italia omnium terrarum alumna et parens, numine Deorum electa, que coelum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia /.../ Italia rectrix parensque mundi altera!

Příloha 2.

Jan Kollár: Druhá zahajovací přednáška slovanských starožitností na univerzitě ve Vídni v zimním semestru 1849–50
(předneseno 5. 11. 1849)

Appendix 2.

Jan Kollár: The second opening lecture of Slavic antiquities at the University of Vienna in the summer semester of 1849–50
(delivered on 5 November 1849)

Řeč při druhém otevření archäologických přednášek na c. k. universitě ve Vídni dne 5tého listopadu 1849 od Jana Kollára. (Rukopis: Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond Jan Kollár.)¹³

Milí Pánové!

Vítám a pozdravuji Vás v tomto nově otevřeném studijním roce s novou radostí a s novými nádejemi, a to sice v naší milé národní slavočeské řeči, s radostí a díkčiněním k Bohu, onomu prameni života a umění, že nás živé a zdravé zachovati ráčil a spolu opět sejíti se nám popřál: anť mezi tím tak mnozí z našich známých a přátelů, zprava i z leva, jedni v bitvách, jiní v choleře zmizeli a se sladkým životem, oným krásným a libým zvykem bytí a působení, loučiti se museli. – Ale i s novými nádejemi nastupujeme do tohoto nového školského roku, s oněmi totiž, že bohda již více nebudeme společně lkáti a úpěti a přišeptávati sobě to smutné přísloví: „Inter arma silent Musae“, aneb „kde zbroj řinčí, Muzy mlčí“; ale raději ze dne na den přivolávati sobě to potěšení: „Post truce[m] Martem regnet jam alma Minerva“ aneb „po hrozných válkách blažená již Mudřena vládne“. –

Pozdravuji ale a vítám Vás národním našim jazykem, a to z mnohých příčin a ohledův. Předně a nadevšecko proto, že mne k tomu vlastní srdce mé a vroucí láska k milému našemu národu a jazyku pobízí a zavazuje. Pak zkušenost minulého léta mne poučila, že téměř všickni posluchači těchto starožitností Slávové byli, obzvláště k nářečí československému přínaležející, pročež i vyvolil jsem k našim přednáškám toto československé nářečí, jako jedno z nejznámějších, nejrozšířenějších v našem mocnařství a snad i bez snadu vědecky nejvzdělanějších. Chciť zajisté, aby Slovanstvo vůbec aspoň jednu katedru a profesuru čistoslavjanskou mělo, kdeby i předmět, i jazyk, i věc i řeč slavnárodní byly, aby na této universitě a v tomto hlavním sídelním městě aspoň jeden repraesentatnt slavského živlu byl. To činím i proto, aby jsme tím ukázali, že my ten znamenitý dar který Jeho

¹³ Zde uložen jednak čistopis, použitý v této příloze, jednak koncept odchylný v řadě pravopisných či jazykových detailů (zejména užívá německého tvaru Archäologie); Text je rovněž publikován v *Národních novinách* 2, č. 266 (10. 11. 1849), 1039, ale je zde místy zkrácen a navíc obsahuje celou řadu chybných čtení, někdy i zkreslujících smysl textu (staročeský místo slavočeský, líný místo libý, Řeků místo věků atd.), takže tuto publikaci nelze použít.

císařské Veličenstvo všem věrným svým národům v rakouském mocnařství v státní soustavě dáti ráčilo, dar totiž a základ rovnoprávnosti, též živě cítíme, jej ochotně a vděčně přijímáme a i touto cestou, cestou učilišť, do života uvesti se snažíme, abychom i zde za jinými zpátkem nezůstali a od jiných převýšiti se nedali. Konečně děje se to i na výslovné pobídnutí a návštějí samého vysoce ctěného našeho ministra kultu a vyučování, jenž se ve známém svém posledním českém spisu „Úvahy o nynějších poměrech, hledíc zvláště k Čechám“, na str. 45 mezi jiným takto o této věci vyjádřil: „Zdá se nám, žeby se žádný předmět nehodil tak dobře, aby se o něm četlo v některém nářečí slavjanském, jako Archaeologie a starožitnosti slavjanské, kteráž věda ústavičně bude požadovati důkladů z etymologie slavjanské, jichž nikdo nedovede posouditi, a ani jim dokonale neporozumí, kdo se pilněji poněkud nezanášel studii jazyka slavjanského. Takovému ale nebude za těžko, aby poslouchal přednášku, nech se drží v jakémkoli nářečí slavjanském, a zvláště by byla každému Slovanu, přebývajícimu ve Vídni, jenž se obírá studii v dějinách a jazyku národu svého, ještě velevítaná příležitost, cvičiti se v nářečí příbuzném k materskému jeho jazyku, kterou by našel ve čteních archaeologických.“ – S tímto soudem slavného muže a vlastence i my se cele snášíme: a že jsme čtení tato minulého léta cizím jazykem otevřeli, to povážíme jedině co prozatímni výjimku místními okolnostmi a zvláštními ohledy nám naloženou. – Jestli by pak i někteří Němci neb jiných národů posluchači k těmto přednáškám se přidružili, vítáni nám, budou; slušná však věc jest, aby jako my se jiným jazykům, tak i jiní našemu jazyku se učili. Těžší však a důležitější místa v naší Archaeologii budou, jak posaváde, tak i budoucně, do více řečí, zvláště do německé a latinské překládána dílem pro všestrannější a zřetelnější objasnění, dílem pro snadnější pochopení věcí. Kdyby však snad některým v slavočeském nářečí zde přednešeným věcem nerozuměl aneb nedorozuměl, tomu svobodno bude ptáti se buď v jiném slavjanském nářečí, buď v německém a latinském jazyku. Ti Slavjané, bratři Poláci, Rusini, Srbové, Illirové, Slovenci, kteří ve slavočeském nářečí ještě jen počátečníci a nováčkové jsou, ať jen trochu trpělivosti mají: po několika týdnech a dnech jistě že jim všecko bude snadné a jasné.

I vracujeme se tedy opět zpátkem k naší starovědě čili k Archaeologii a sice obzvláště k vědě slavo-italských starožitností. Co do názvosloví následovati budeme toto: Starověda – Archaeologia, něm. Alterthumswissenschaft, t. j. věda starého času a jeho obsahu vůbec, v přísný vědecký soustav uvedená, zde theorie i praxis, čas i věci v něm, forma i látka, literární i umělecké plody, duchovní i tělesný život, k. p. řeč, báje, pověsti, bohosloví, svátky, oběti, obřady, pak hmotné pozůstatky, rupy, zbořeniny, zdi, hroby, nápisy, obrazy, sochy, řezby, litiny a t. d. Starožitnost, starobylost starodávnost, starověkost, dřevnost, vetchost – pouhý starý čas a předešlá století, novějším věkům naproti postavená, dlouhé trvání něčeho, staří národové a jejich původ, bydla, děje; poněť víc odtažené, než srostité a skutečné. – Stařina, množ. počet stařiny – staré věci vůbec, byť samy v sobě i chatrnou cenu měly a jen stářím a časem památny byly, opak noviny. – Starotina, množ. počet starotiny – staré, vzácné, znamenité a drahocenné věci, poklady a klenoty, zvláště umělecká díla, lat. antiquitates, něm. die Alterthümer, die Antiken, ve vznešenějším smyslu; opak novotiny; utvořeno dle obdoby prvotiny, drahotiny a t. d. – Starovědec – Archaeolog; starovědecký – archaeologisch. – Starotinoskuma – die Alterthumskunde, částka starovědy, zpytování a shomažďování jistého druhu starotin bez vědeckého pořádku; Starotinoskumec – zpytatel starotin, Alterthumsforscher. – Stařinář – Antiquar vůbec, staré chatrné věci sbírající a prodávající; starotinář, starotiník – Antiquar ve zvláštějším smyslu, staré vzácné věci, knihy a umělecká díla shromažďující a prodávající, něm. der Alterthümer, Antiken-Sammler, Alterthumshändler. – Starotinárna, starotinec – sbírka, síň starotin, der Antiken-Cabinet. -

Tato starověda jest u nás nová, jest příjemná, jest odplátná ale při tom i pilnost a pořádek vyhledávající věda.

Nová věda jest naše starověda čili nauka slavjanské Archaeologie. Nemluvíme nyní o klasické Archaeologii Řeků a Římanů, Indů, Egyptčanů, Peršanů, nýbrž toliko o novějších evropských národů, k nimž Slávové, co nejstarší a největší rodina, přináležejí. Jak zahanbeni a zarmoucení stojíme sami před sebou, když se z tohoto ohledu s jinými, často i menšími a slabšími národy srovnáváme. Od několika století pěstuje a vzdělává se národní starotinověda nejen ve Vlaších, Francouzích, v Anglii ale i v Němcích, v Dánsku, v Norvegii, ve Švédsku s nejtkvělejším prospěchem. Slavská Archaeologie naproti tomu jest ještě v kolébce a plénkách: a předce bez poznání národních starožitností nejen žádná jiná národní věda zrůstu a zdaru nemá, ale vůbec i pravá národní vzdělanost možná není. Bez vědy starotin není možný ani národní dějepis, ani starý zeměpis národu, ovšem pak národní mythologie; nebo všechny tyto vědy na oné, jako na základu, spočívají. Tak jako všechny vědy, nauky a umění sobě vespolek příbuzny jsou a teprv spoluzaté jeden celek způsobují: tak jest to i s mnohými a rozličnými slavjanskými kmeny a jejich nářečmi, dějinami, náboženstvími a bájeslovími a jinými výjevy života. Život jednoho kmene propůjčuje životu druhého kmene světla, jasnosti a souvislosti, byť pak by je i čas a prostranství jakkoli mezi sebou loučili. Staroitalská Archaeologie a mythologie podává nám k mythologiím všech ostatních slavských kmenů klíče, odůvodňuje jejich jistotu a odstraňuje mnohé zbytečné pochybnosti a hádky, tak k. p. etruská a volská mythologie slouží za vítěznou obranu oněch pověstných od

Levecova a jiných Germanů v pochybnost braných, ovšem za podvržené vyhlášených retranských, v Prilivech vykopaných, a od Maše vydaných model, bohů a posvátných náradí. Zde i tam, u Bodriců polabských a u Etrusků i Volsků italských, tytéž formy model, ti samí nápisové a zůstatkové řeči, anobř ta samá, u jiných národů neobyčejná, míšenina kovu, mosaze a stříbra. Mnohé látky a sbírky, jako prvotiny k budově slavské Archaeologie nalezají se arci již ve spisech Lelevela, Chodakovského, Volanského, Köppena, Karamzina, Šafaříka, Vocela, Grolmusa, Vuka, Kukuljeviće, Gaje, mnoho i u Maše, Potockého, německých chronistů, Saxa Grammatika, Helmolda. Předce ale ještě leží zde ladem pole veliké; veliká a krásná zahrada zůstává a čeká tu ještě, aby očištěná, pokopaná, kvítím a stromovím vysazená a ozdobená byla. Ovšem že zde nejde tak o nádherná umělecká díla, jejich dokonalost a ušlechtilost, nýbrž mnohem více o to, jak dalece a hluboce slavský živel ve Staroitalii s bezpečností stopovati a odkrýti lze? Svrchovaná dokonalost, čarovná krása, rozmanité outvary řeckého a římského umělectví, byly příčinou, že za celá století skoumání starožitností téměř jen na klasickou antiku se obmezovalo. Starotiny dávných Slávů vůbec a pokrevných jim kmenů ve Staroitalii, Etrusků, Umbrů, Opsků, Volsků obzvláště, stojí arci, co do umělecké ceny, pozadu za sochami, řezbami, litinami, medaliemi a jinými pomníky Řeků, aniž propůjčují onen okoslepný pohled jako díla Apellesa, Praxitellesa, Lisiáše a jiných. Jejich platnost ale jest předce pro nás Slavjany neocenitelná, a tím dražší, čím více se v novějších časích ukazuje, že nejen Římané, ale i Hellenové mnohým věcem se od staroitalských národů, jmenovitě Etrusků naučili, neb již hotové od nich přijali. V těchto pozůstatcích a rumích umění a jazyka, byť sebe chatrnějšími býti se zdály, jeví se předce duch, způsob cítění a myšlení, celá povaha našeho národu. Proto každý Slavjan, jenž se národní vzdělaností honositi chce, musí toto drahé poručení starobylých věků, tomu národu, jemuž ono nejsvětějším právem dědictví náleží, přivlastňovati, chrániti a brániti, v dobrém stavu zachovávat i známost o nich, zvláště mezi bratřími, rozšiřovat hleděti.

V těchto našich starožitnostech nenaleznete ani žádných obširných a stkvoucích opisů vítězství, krvavých válek a porážek, triumfů a podmanění cizích národů, jako u Řeků a jejich následovníků, polozhelenizovaných Římanů: nýbrž větším dílem jen tiché představení domácího, občanského a náboženského živobytí. Ale váleční skutkové jsou zřídka výtoky svobodné vůle národu, oni nejsou jistá znamenání vnitřní národní hodnosti, oni vypravují toliko činy vůdců a panovníků. Mnohem pravěji a jasněji vysvítá tento z líčení mravů a zvyků, prací a zaneprázdnění lidu samého, jeho svátků, slavností a obřadů: poněvadž se v nich duchovní ráz a pohled života nejmocněji a nejpřirozeněji vyrazí. Slovem já a naše věda nepovede vás na krvavé bojiště, ani do bleskuplných Pantheonů, Atheneů, ne ku úžas vzbuzujícím pyramidám a kolosům: ale nejvíce jen ke truchlým zříceninám, zasypaninám, zlomkům a tmavým hrobům. – Nebo zdá se, praví jeden z našich starotinoskumců, že vyšší vůle světoducha tomu chtěla, aby, anť jiní, často mnohem menší a nepatrnější národové v Evropě a v Asii, skrze jejich válečné půtky s Řeky a Římany, místa sobě v dějinách světa vydobyli – utekla se stará a nejstarší historie Slávů do hrobů a podzemních skrýší; ale k těmto hrobům připojena jest myšlénka a nádej budoucího vzkříšení a nového velikánského života.

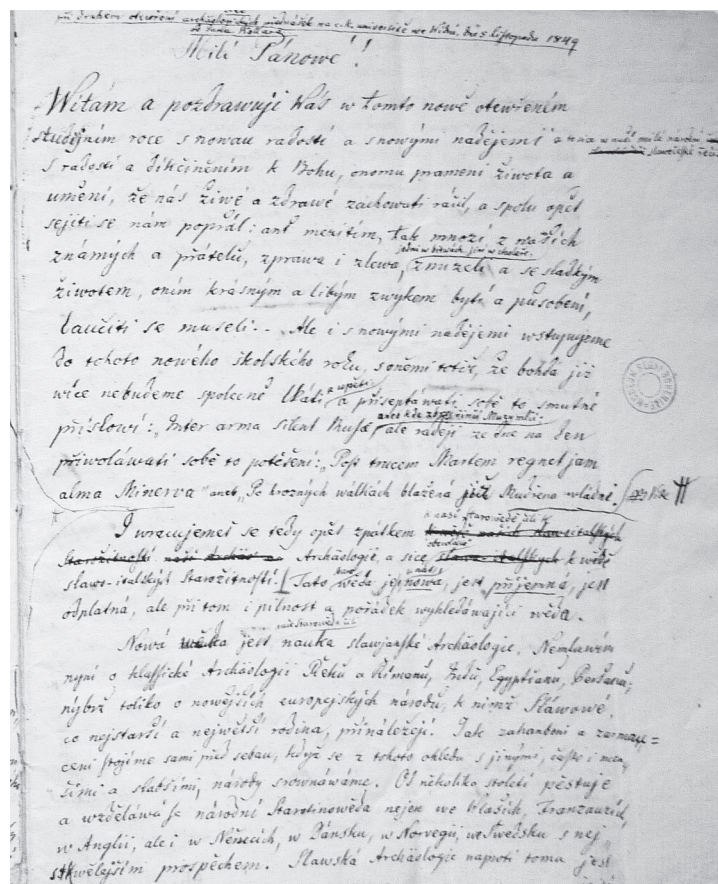
Toto cítí s radostí a s hrdostí každý, komu památka jeho předků, komu čest toho lidu, jehož synem jest, komu historická vážnost a světodějinná sláva toho národu, k němuž patří, na srdci leží. Proto, milí pánové! nedivte se nad skrovným snad ještě počtem posluchačů a milovníků slavské Archaeologie. Činí to novost této vědy mezi námi. Ona není věda chleba a ouřadu, ale čisté, svobodné studium vlastní a národní vzdělanosti, věda ducha, krásocitu a vkusu. Toto ale nemá naši lásku a horlivost oslabiti, tak jako to ani mou neoslábí; byť pak i nemnozí, ale opravdoví ctitelé a posluchači této vědy zde přítomni byli, plní oblíbenosti a pozornosti k ní, tedy budu s takovým kocháním a nadšením o této vědě mluvit, jako bych plnou sluchárnu před sebou měl.

Ale nejen nová jest věda Archaeologie, obzvláště slavská, nýbrž jest ona i příjemná, a jedno z nejsladších a nejrozkošnějších zaneprázdnění již samo v sobě. Pamatuji se, že jsem v životopisu jednoho vláského archaeologa, tuším Vermiglioliho, četl, že jen co obyčejný soukromní učený, v tiché samotě, často i v nouzi a potřebě živ byl. Když papež o jeho výborných spisech a archaeologických pracích slyšel a takové s podivením četl, psal onomu Archaeologovi, aby do Říma přišel, že jej buď na biskupství, buď na kardinálský povýší. Vermiglioli odpověděl na to Svatému Otci: že se za tuto milost poděkuje a Svatého Otce jedině o to prosí, aby jej zanechal při jeho *dolcissimi studii archaeologici*, t. j. při nejsladší vědě starožitnostenské. Správce církve rozuměl této prosbě a cítil celou její váhu, proto ji i naplnil tím, že onomu Archaeologovi roční podporu propůjčil. Vláskému tomu zpytateli starožitností byla věda tato milejší a příjemnější, nežli bohaté důchodky, nádherné titule a vysoké ouřady. A jakž ne? Cele nový svět otvírá se zde jako skrze čáry a kouzla, před očima našima: skrze hroby jako skrze okna spatřujeme zde bohatý znamenitý život celých rodin, krajin a říší; naše ucho slyší zde zvuky a slova naší mateřské řeči, jako ona před tisíci, anobř dvěma, třemi tisíci lety zněla; naše oko vidí zde předhistorické zbořené příbytky, chrámy, nádoby, zbroje, peníze, umělecká díla a jiné památky rukami našich otců a praotců udělané, těch otců a předků, které pyšní Řekové co barbary považovali a opovrhovali. Zde se samovidně přesvědčujeme o tom, že naši předkové ve mnohém ohledu právě učitelé pyšných Helenů

byli, a že tito nad ony sotva jinou přednost měli, než přednost štěstí. Radujeli se dítě, když nějakou pohádku rozřeší a uhodnouti může: i jak žeby se Archaeolog neměl radovati, když se mu zdaří tu největší a nejzajímavější pohádku rozloustiti, odkryti vyjasniti a ku zřejmé názornosti přivesti, totiž pohádku života lidského, života národního? – Jeli to příjemný cit pro lidomila, an vidí, jak to daleko věda vychovávání a vyučování v našich dnech přivedla, že i hluchoněmí mluvíti mohou, že lze se s nimi dokonale porozuměti a jejich myšlenky i city prostředkem jistých znamení a slov uhodnouti a vyjeviti: i jakžby Archaeolog plesati neměl, když s celými velkými, zmizelými a oněmělými národy a krajinami, prostředkem pozůstatků řeči a nápisů mluvíti může, které se ještě šťastnou náhodou zachovaly? – Nebo ovšem při všech starožitnostech jsou a zůstanou nápisové a literturní zlomkové veždy nejdůležitější a nejpamátnější. Oni jsou jazykem Archaeologie, oni jsou ještě posud žijící, a proto i nejhodnověrnější, očítí a ušní svědkové dávno minulých národů a řečí; oni jsou tlumači a vykládači samých starožitností. Etruská aneb nolanská vása, modla aneb socha bez nápisu jest jako cele němý člověk, byť pak tento byl sebe krásnějším, my jemu nerozumíme. Proto i staří nápisové a řeči největší pozornost a nejbudlivější pilnost Archaeologa zasluhují. Chvála Bohu! ve Staroitalii, jako jste to již Vy sami, milí pánové, v přednáškách o slavo etruských starožitnostech a nápisech minulého léta viděli a slyšeli, máme takových ochráněných a nalezených pozůstatků řeči veliké množství. Byla-li Etruria bohatá na nápisy a pozůstatky řeči: tedy Umbria jest ještě bohatší a snad ještě důležitější a zajímavější, jmenovitě pro ony slavné veliké Tabule Iguvinské, jichž v počtu 7 jest, které před několika stoletími v horách Apeninských v městě Iguvium (nyní Gubbio) vykopány a nalezeny byly v jednom zemětřesením propadlém a zasypaném chrámě; ony opsány bohů a bohyň, též i obětí, obřadů a svátků jim patřících obsahují, a mají nyní býti hlavním obsahem našich archaeologických přednášek. Mnohé z těchto nápisů já sám sem shromáždil, přeložil, vysvětlil, se slavjančinou srovnával a našel jsem, že i tito, tak jako etruské a opské, co doplňující díl staroslavské literatury považovány býti musejí. Oni jsou naši nejstarší a nejdražší pokladové.

Ti páni a Slávové, kteří již v minulém půlletí naše přednášky o Archaeologii vůbec a zvláště o etruských starožitnostech slyšeli, nyní již přirozeným způsobem všecko snadněji chápati budou; a však i ti, jenž nováčkové v této vědě jsou, ať proto malomyslnými se nestanou; budu se vynasnažovati i je tam přivesti, aby se

Obr. 6. Kollárův rukopis řeči z 5. 11. 1849. – Fig. 6. Kollár's manuscript of the speech from 5 November 1849.

naučili nejen na vlastních nohách státi, ale i dále pokračovati. Proto, milí páni! považujte mne ne tak jako učitele v přísném smyslu toho slova, nýbrž ráději jen co literního přítele, co vůdce a rádce při vašich vlastních archaeologických studieh. Onino nádherně sobě počínající ouřední posunkové tvářnosti a školská katederní vysokomyslnost jsou mne cele cizí: já sám jich vystáti nemohu, zvláště u prostřed dospělých posluchačů.

U staroitalských národů panoval jeden pronikavý obyčej, který na jednom utěšeném etruském pomníku krásně představený a vyobrazený nalezáme (viz Gori Mon. Etr. 3. 2. 90). Totiž, když některý domácí otec smrti blízký byl a na smrtelné posteli jakoby v posledních tazích a okamžicích se nacházel: tu matka vzavši syny své a dívky za ruce vedla je k lůžku rozžehnavajícího se otce; dívky naklonivše hlavy své ku hlavě a úst svých k ústům zemírajícího otce, vdechli ještě a vpili jakoby do sebe jeho loučícího se ducha, aby tento v nich i po smrti otce žil a působil. – Volnoli nové se starým srovnávat: považujte Vy tuto katedru co etruskou smrtelnou postel, mně a můj věk co onoho brzi loučiti se majícího otce; sebe pak, milí pánové, co podobné oněm slavo-etruským synům a potomkům. Co já zde jen počínám, klestím a připravuji, to vy budoucně v mém duchu dále vedte a dokonějte. Nebo to jest osud člověčenstva: jedni odcházejí, jiní přicházejí; na ramenách předešlých pokolení vstupují, pozdější vždy výše a výše, až veliký neviditelný chrám vzdělanosti ducha, věd a umění tak vysoký bude, že nebe dosáhne a nám odtud výhled do nekonečnosti a věčnosti otevře.

Příloha 3.

Jan Kollár: Závěr zimního semestru 1849–50
(předneseno na jaře 1850, před 5. dubnem)

Appendix 3.

Jan Kollár: Conclusion of the winter semester of 1849–50
(delivered in the spring of 1850, before 5 April)

(Rukopis: Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond Jan Kollár.)

Milí Pánové!

A tak již, s pomocí boží, končíme první polovici běžícího universitního čili učebního roku, a tím i slíbené přednášky o umbrických literních památkách jmenovitě o tabulích Iguvinských, těchto nejstarších a nejpatrnějších pozůstatků slavoeuropejského duchov/ního/ života.

Ještě jest ovšem mnohé co bych Vám o umbrických a Iguv. tab. sdělití měl: ale cíl zdejších přednášek není a nemůže být vyvážení a vyčerpání celosti a všech studnic této vědy: nýbrž toliko ukázání a prokletění cesty Vám k tomu; jen dávaní návěšti a rady jakoby jste Vy sami ve velebné této vědě dále pokračovati, chut a smysl k ní v našem národu vzbuzovati a rozšiřovati mohli a měli.

A proto zůstaňte aspoň vy stálí a věrní této vznešené vědě, jak v mladším tak i ve starším věku anobř v celém životě, a buďte netoliko její milovníci a ctitelé, ale i její apoštolé a hlasatelé mezi jinými netečnými syny našeho národu. Vabte dělníky a volejte žence na toto pole k pilnosti a pracovitosti, nebo i zde: žeň jest veliká, ale dělníků málo.

Že posud tak skrovný počet ještě účastníků na této vědě podíl běře, to ovšem smutné znamení pro vzdělanost našeho národu. Mezitím to nás v předsevzetí mýliti nesmí. Věda tato není *chlebová*, ale duševní, krasocitná, svobodná, ona je nová a mladá, jejíž kvítky teprv do zahrady života vštěpovati začínáme: ba věru v povaze samé věci to leží, že nemnozí, že jen vyvolení podíl na ní s celým srdcem bráti mohou.

Na Umbry a umbrické nářečí následují nyní Oskové čili oské a sabinské nářečí. I toto má hojnou literaturu, drahé a znamenité poklady, a bude těm, kteří již umbrického nářečí známost mají, tím srozumitelnější a snadnější. /.../ Po skončení italských památek a starožitností budou následovati drahocené starožitnosti Retranské, jejich vyobrazení, čtení a vysvětlení jejich nápisů a dokázání toho že nikoli podvržené, jako se někteří svedeni byvše Němci domnívali, ale ovšem pravé, čistoslovanské jsou. Laskavé nebe uděl nám k tomu zdraví a síly, národu našemu štěstí a slávy!

/Přípis rudkou:/ Přednášky se opět začnou dne 5 Dubna při /.../

Příloha 4.**Jan Kollár: Závěr letního semestru 1850**
(předneseno v létě 1850)**Appendix 4.****Jan Kollár: Conclusion of the summer semester 1850**
(delivered in the summer of 1850)*(Rukopis: Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond Jan Kollár.)*

Milí Pánové!

S tímto tedy již s pomocí boží končíme a zavíráme i druhou polovici studijního čili universitního roku a s ním i slíbený cyklus našich archäologických přednášek a opsko-sabinských literárních památek, mezi nimiž byli, ať je ještě v krátkosti ohlavíme, Mezník Abelanský čili Cippus Abelanus, obsahující vzájemné závazky mezi městem Nola a Abela co do polí, chrámu a pokladnice. Nápisy Herkulana a Pompeji, a to sice nápisy svaté na chrámech a sochách, nápisy občanské na veřejných staveních /.../. Nápisy slovan. na lebkách /= přilbách/ kovových ve Štyrsku nalezených a nyní ve zdejší sbírce starotin chovaných. Pak nápis Ortonský, obsahující/cí/ rozkaz o vážení chleba přezmenem a trestání těch jenžby váhu urazily. Nápis Capua Maritimský, čili Nařízení strany daní a poplatků u přístavu mořského od zboží dovezeného aneb vyvezeného. Zákony Tabule Bantinské záležející ze sedmi hlav čili kapitol. Konečně nápisy na nolanských nádobách čili paterách, vasách, urnách.

Arčiže ještě mnoho pozůstává o opském kmenu v Staroitalii a jeho literárních památkách, cožbych Vám sděliti měl a chtěl. Ještě zůstávají nejen mnozí nápisové, ale i celý zeměpis a místopis t. j. vysvětlení jmen místních, hor, oudolí, studnic, potoků, jezů, měst, a vesnic; – ještě pozůstává dějepis tohoto kmene, jeho panovníci a vůdcové, hrdinové, umělci ze slavského stanovíště považovaní. Ještě pozůstává mythologie čili bájesloví a srovnávání jeho bohů a bohyň s našimi staroslavskými.

Konečně Slovník všech posud známých opských slov v soustavný pořádek uvedený. Ale všechno toto nedá se v několika dnech a hodinách vykonati, ledaže povrchně běžně a lehkomyšlně. Já pak nenávidím všelikou poloviční, zlomkovitou, povrchnou a ledabylou známost a vědu. K důkladné, ale hluboké a všestranné známosti potřebí času a práce pilné. – Mně nyní, jak Vám známo bude, pozývá vyšší uložení a povolání na cestu a sice archäologickou cestu do dalekých sice, a však někdy slovanských krajů a měst. Ten čas, který nyní ukrátiti přinucen jsem těmito přednáškám, proto pro vědu a národ náš nebude ztracen, ale jakž raději nám žádoucí ovoce přinese. Tak spojíme v naší Archäologii jih se severem, Staroitalii se Staro-Polabím a Pomořanskem, a jedno druhé se vespolek nahradí, doplní a vysvětlí.

Příloha 5.**Jan Kollár: Zahájení zimního semestru 1850–51**
(předneseno v říjnu 1850)**Appendix 5.****Jan Kollár: Beginning of the winter semester of 1850–51**
(delivered in October 1850)*(Rukopis: Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond Jan Kollár.)*

Meine Herrn

Vielleicht wird es manchem unter Ihnen auffallend sein dass ich Sie heute deutsch anrede und begrüße. Hören Sie also die Ursache davon. Zwei wichtige Ursachen, zwei beherzigenswerthe Umstände nöthigen mich dazu dass ich, wenigstens für dieses Jahr noch, eine Ausnahme mache, und mich in meinen archäologischen Vorträgen einer Sprache bediene, die auch den Brüdern anderer Slavenstämme noch bekannter und geläufiger ist als der slavisch-čechische Dialekt, in welchem ich im vorigen Studien-Jahr den Versuch gemacht habe. Bei meinem besten Willen, überzeugte mich doch die Erfahrung davon, dass die Zeit noch nicht da sei, wo die slawische sprachliche Wechselseitigkeit bereits ins Leben getreten wäre – wir haben noch keine Schulen, keine Lehrer und Katheder an den Gymnasien, ja nicht einmal die nöthigen Bücher, Grammatiken und Lexica da. Verlangen wir also und erwarten keine Wunder auf einmal: es wird, es muss die Zeit auch

diesen heissen Wunsch unserer Nation gewiss erfüllen. Aber Geduld müssen wir haben, Geduld mit uns und mit der Zeit.

Ich berufe mich in dieser Hinsicht auf wirkliche Thatsachen. Im vorigen Studien-Jahre hielt ich Vorlesungen in unserer českischen Mundart. Anfangs meldeten sich und besuchten diese Vorträge auch Slavenbrüder anderer Mundarten, namentlich zwei Rusinen, ein Pole und ein Krainer wie sie sich selbst in dem Cataloge eingeschrieben haben. Einige Zeit nahmen sie auch wirklich fleissig Antheil an der Wissenschaft, gaben sich Mühe sowohl die ihnen neue Sache als auch die für sie neue Sprache zu erlernen: sie kamen oft zu mir, ich half nach; endlich überzeugte ich mich selbst von der Schwierigkeit – und da ich nun die einmal gewählte Vortragssprache, im Laufe des Semesters, nicht ändern konnte, so bleiben sie aus mit der Entschuldigung, das Böhmisches verständen sie noch nicht vollkommen. Damit also alle Slavenbrüder offene Thür zu dieser Wissenschaft haben, ja damit selbst Nicht-Slaven falls sich welche fänden, Gelegenheit haben uns, und unsere Geschichte und Alterthumskunde kennen zu lernen: fand ich es für rathsam mit der Sprache wenigstens zu alterniren, und nicht plötzlich, sondern nur stufenweise, nach und nach, in ein ganz rein slawisches Element, in Form und Materie, zu übergehen.

Der zweite Umstand ist die Sache selbst, die in diesem Studien-Jahr zum Gegenstand unserer Vorträge dienen wird, nämlich die Rhetra-Prillwitzer Idole und die gesammte Mythologie der sogenannten Ost-seeslaven, die einst ganz Norddeutschland bewohnten. Diese Idole gehören der grossherzoglichen Mecklenburg-Strelitzischen Regierung an; sie liess solche untersuchen, sie lässt sie durch einen eigenen Mahler abbilden und lithographiren; sie hat mich beauftragt den Text und die Beschreibung dazu in der deutschen Sprache auszuarbeiten, um das Ganze in einer würdevollen Ausgabe dem Publikum zu übergeben. Und obwohl zwischen einem kurzen Text im Buche und zwischen einer Vorlesung im Hörsaal ein bedeutendes Unterschied sei: so stehen doch, dem Wesen nach, beide im innigsten Zusammenhange. Wähle ich nun zu diesem Behufe zwei Sprachen zugleich: so würde ich mit den Uebersetzungen aus einer Sprache in die andere wenigstens eben so viel Zeit verlieren, als die Forschung und Ausarbeitung selbst erheischt. Je älter aber der Mensch ist, je theurer muss ihm die noch übrige kurze Zeit sein. Falls mir Gott Leben und Gesundheit schenkt, so hoffe ich dass ich auch über dieses herrliche Palladium unserer Nation in der slawischen Sprache sprechen und schreiben werde. Und nur zur Sache selbst. –

Příloha 6.

Jan Kollár: Poslední zahajovací přednáška slovanských starožitností na univerzitě ve Vídni v zimním semestru 1851–52
(přednesena 15. 10. 1851)

Appendix 6.

Jan Kollár: Final opening lecture of Slavic antiquities at the University of Vienna in the winter semester of 1851–52
(delivered on 15 October 1851)

Kollár, J. 1851: Přímluva při otevření archäologických přednášek 15. října 1851 ve Vídni. Vesna (Videň) 1, č. 118 (25. 10. 1851), 487–488. (Rukopis chybí.)

Milí pánové! vstupujeme dnes opět do nového učebního roku začínající nový cyklus přednášek o slavské Starovědě, jmenovitě její nejdůležitější mythologicko-astronomické části. Mnozí professorové mají ten obyčej, že své přednášky s vychvalováním a oslavováním té vědy a nauky otvírají, kterou právě přednáseti chtějí. To pak dělají z dvojí příčiny, dílem aby vystavením důležitosti vědy nové posluchače vůkol sebe shromáždili a pro věc získali, dílem aby pozornost získaných již posluchačů a milovníků vědy ještě více napnuli a jejich pilnost živou a čilou zadrželi. I já bych mnoho, velmi mnoho ku chvále naší vědy přednésti mohl, mohl bych dlouhé panegyriky o Starovědě vůbec a o slavské obzvláště držeti: a však za zbytečné to držím, anať sama věda svou vlastní a nejlepší chvalořečnicí jest. Jen jedno chci, ne tak ku chvále jako raději k poroučení Starovědy, v duchu našeho *Komenského* (de cultura ingeniorum) a *Herdera* (Briefe zur Bel. der Hum.) říci: „Starověda jest nejlepší základ čistolidské vzdělanosti a nejjistější cesta k poznání svého národu.“

A tak jest v samém skutku; ona jest jako matka ostatních věd a umění. Jeli řečník, jeli básník možný bez důkladné známosti dávných časů, starých náboženství, mravů a uměleckých výtvorů? Můželi umělec, malíř, řezbář, bez mnohostranné známosti starotin vyniknouti? Nepodávali ona bohaté studnice a drahé poklady

právníkům, bohoslovcům, jazykozpytcům, hvězdářům, mudrcům? Můželi lékař mnohé, mezi lidem panující, z pohanských časů zděděné pověry při nemocech a jich hojení pochopiti bez známosti starého náboženství a bájesloví? Nepropůjčujeli ona stavitelům a jiným řemeslníkům tisíce dokonalých vzorů a forem pro jejich díla? A co jest sám dějepis bez starovědeckých a bájeslovných studií? Pouhý *materialismus*, který se jediná událostmi a osobnostmi, vojny a bitvami, jmény vůdců a panovníků, počty roků a století, slovem zevnitřními příběhy, nikoli vnitřním hýbáním v minulých dobách člověčenstva zaneprazdňuje. Totoť ale jest toliko tělo, nikoli duše lidského života.

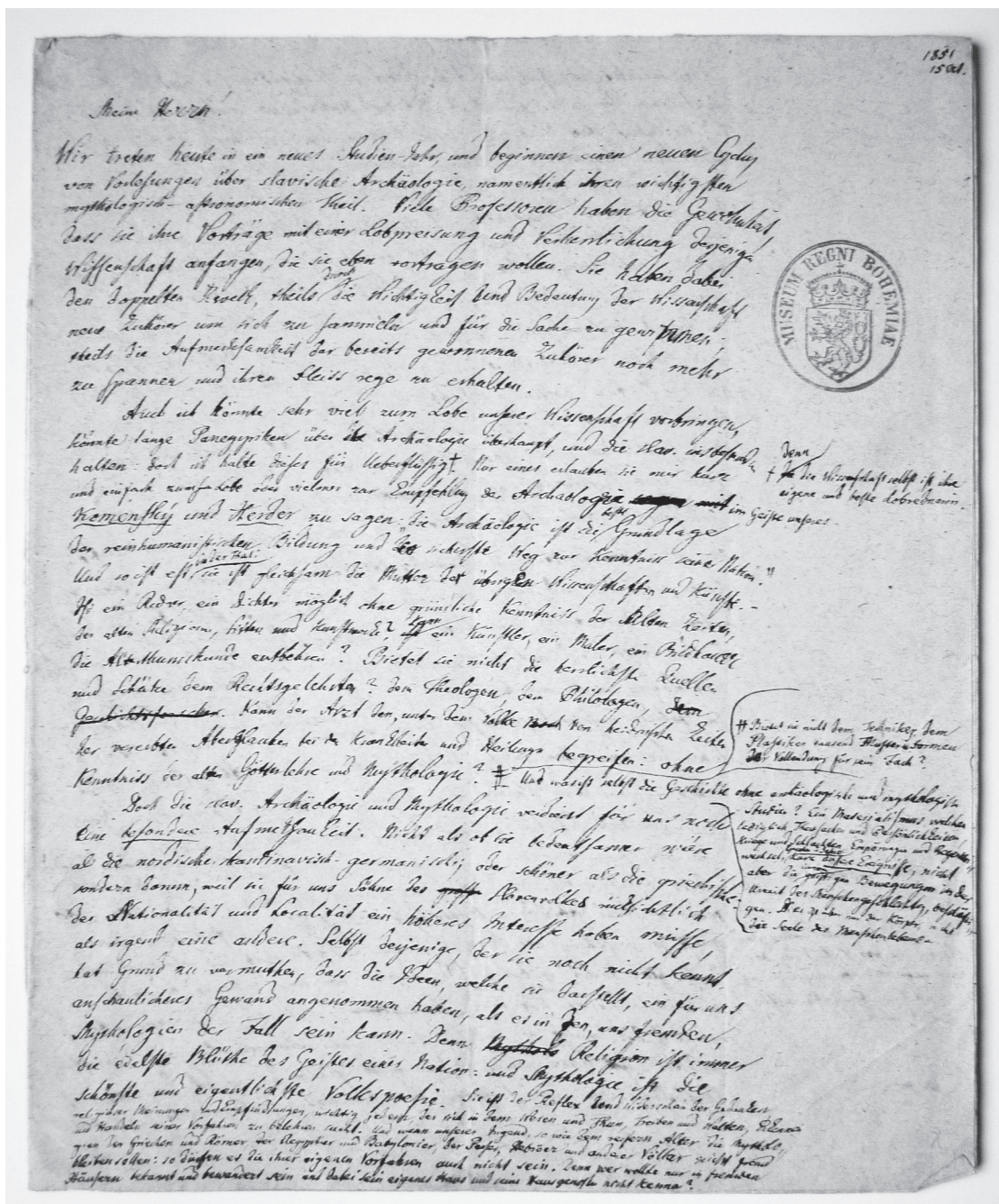
Ale slavská Starověda a s ní nejtuzším svazkem spojené bájesloví zasluhuje naši obzvláštní pozornost. Ne proto, jakoby ona významnější byla nežli severní skandinávsko-germánská, aneb krásnější nežli řecká: ale proto, poněvadž pro nás syny Slavského národu, ohledem na národnost a místnost vyšší cenu a zánímavost míti musí, nežli kterákoli jiná. I ten, kdo ji ještě nezná, má příčinu domýšleti se, že ty idey, které představuje, v ní jiný, pro nás názornější oděv na se vzaly, nežli v jiných nám cizích mythologiích. Nebo náboženství jest nejušlechtlejší květ ducha národu a mythologie jest nejkrásnější a nejvlastnější národní poesie. Ona jest odlesk myšlenek, náboženských domnění a citů, důležitých pro každého, kdo se o bytí a žití, o činění a nechání, slovem o celém stavu svých předků poučiti žádá. A jestli naši mládeži, ovšem i dospělejšímu věku, mythologie Řeků a Římanů, Egyptčanů a Babylonských, Peršanů, Izraelitů a jiných národů cizí a neznámá zůstati nesmí: tím méně smí jim takovou zůstati Starověda a Bohověda vlastních otců a předků. Nebo kdoby chtěl jen v cizích domích známým a zkušeným býti a přitom vlastního domu a vlastních domácích neznati? –

Navzdor zajisté oné velké podobnosti, často totožnosti, která se v mythologiích starých národů nalezá: jest přece mezi nimi i znamenitá rozličnost, která se dílem ve přirozených každému kmenu vlohách zakládá, dílem vplyvem podnebí a jiných okolností zplozena aneb zvýšena jest. Nebo jak náboženství na lidi a národy veliký vplyv jeví: tak jest i na opak, i lidé a národové mají veliký vplyv na náboženství. Vida nejvyšší bytnosti sama v sobě, jest jedna a táž ve všech náboženstvích, u všech lidí a národů: ale způsob, kterým lidé tuto vidu v sobě poznávají, vzdělávají, uměleckými díly sobě stělesňují, jest tak rozmanitá jako národnosti a osobnosti. Každý národ zná jen sebe a přírodu, v níž žije: jen ve formách a podobách této jeví se mu božství. Místnost a čas dávají jeho myšlénkám přirozené, viditelné roucha a jeho citům živou barvu. Slavská Mythologie jest též věda a to sic ne více zlomkovitá, nýbrž soustavná, okrouhlá, ohraničená, vlastní ráz na sobě nesoucí, někdy úplně vzdělaná věda, která co do bohatství a starobylosti sice ne indické, co do obrovské ohromnosti forem ne skandinávské, co do svrchované krásy a aesthetické klassičnosti ne řecké: než co do významnosti a hlubokosti, co do pravdy a nevinné prostoty, co do praktické důležitosti pro život se všemi těmi směle měřiti se může. Výtvoři cizích mythologií musíme obdivovati, ony nás naplňují často jistým chladným úžasem: výtvoři naší mythologie musíme milovati, ony nás naplňují teplou láskou již proto, že naše jsou. Ony ještě žijí, netoliko ve světě věd a umění, nýbrž i v skutečném životě, v národních zpěvích a povídkách, v národních obyčejích a půvěřivostech, tak že o nich říci můžeme: ony jsou duch z ducha našeho, Zdali my pro tyto poklady závisti jiných hodni jsme čili nic, zdali přednost nad podobné sbírky a klénoty jiných národů zasluhují? jest jiná otázka, na kterou každý národ, citem samolásky veden, jinou a jinou odpověď dá.

Nám buď prozatím dosti na tom, že více než 200 skutečných výtvorů a památek Mythologie šťastná náhoda aneb raději příznivá Prozřetelnost Slávskému národu ochránila a takové v našich časích na světlo vynesla. Jsou to ony slavné retranské modly, které v Prilvicích, zakopané v zemi, nalezeny byly a nyní v Novo-Strelicích se chovají. Jedenkaždý z nás poznej, ostříhej, zvelebuj toto nevyrovnané naše národní jmění a vlastnictví. Že pak toto jistotně naše jest a jméno všeslavského pokladu a dědictví zaslouží, jest svatá nepochybná pravda. Nedomnívejtež se zajisté, jakoby retranská mythologie jenom na Retru, aneb nejvýš na Pomořany, ostrov Ránu a Baltické moře obmezena byla: nikoli, ona jest středisko bohů všech slavských kmenů. Co staroslavská, v bibli a jiných rukopisech zachovaná řeč pro částečná slavská nářečí jest, to jest retranská mythologie pro částečné mythologie slavských kmenů; všickni se zde shledávají, potkávají, sestřeďují. Retra nebyla ani kolébkou ani metropolí slavské mythologie, nýbrž toliko útočištěm, kde se slavopohanští bohové, ode všech stran pronásledovaní, skryli a kde, příčinou polohy ostrovu a jezera Doleneckého a pevnosti Retry i déle i čistěji se udrželi, nežli v ostatních slavských krajích. Nakolik tedy Slávové jsme, natolik i retranské starožitnosti naším a všech Slávů vlastnictvím jsou. K poznání a vysvětlení bohů našich předků my již nepotřebujeme, jako jiní národové, cestou pouhých hypothes a domyslů kráčet, aniž ze samých mutných a mrtvých studnic prstonárodních pověstí a báchorek čerpati, ze kterých nyní těžko, často nemožno, pravého smyslu se dopíditi. Naše studnice žijí, naši bohové vstali z mrtvých, oni mluví k nám řeč, kterou i my nejen rozumíme, ale i mluvíme. Ale netoliko naše historie a mythologie, nýbrž i táž sousedních národů, jmenovitě Němců, mnoho světla, doplnění a potvrzení získá skrze bohy z Retry, a čím pilněji a důkladněji němečtí učenci naše starotiny poznávají budou, tím spravedlivější a pravdivější bude i jejich soud o našich předcích.

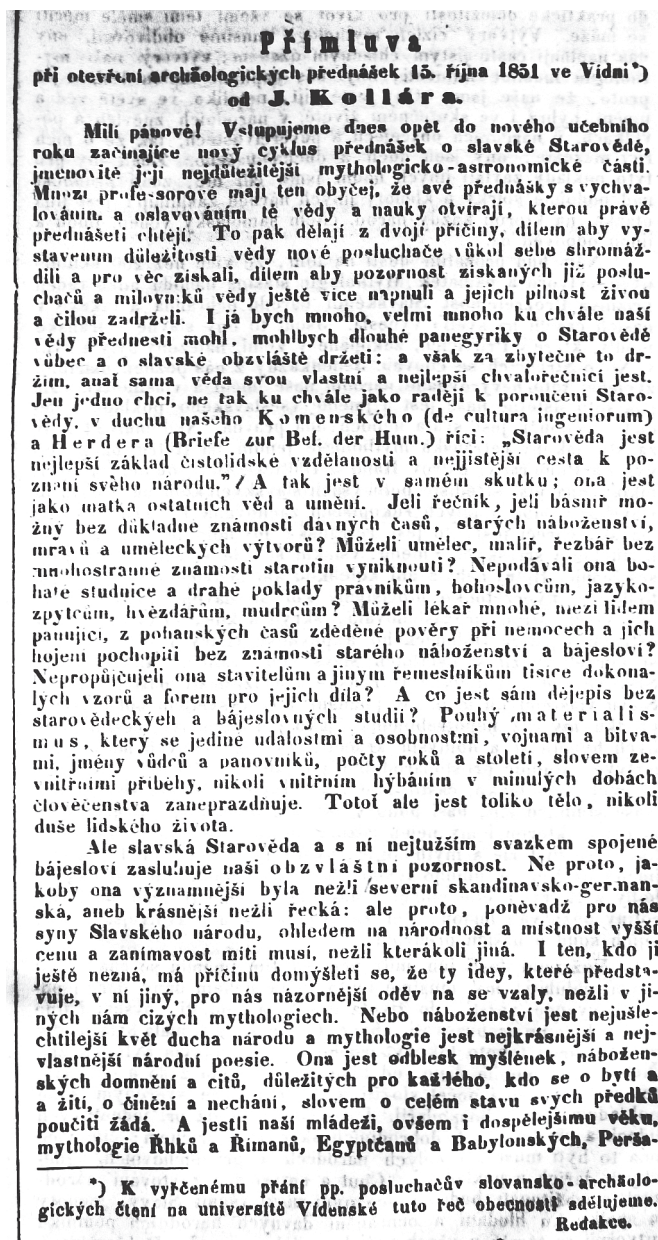

Než není dosti jen míti něco a tím jměním se snad před jinými chlubit: my musíme tento, nám nebem daný dar i poznati, vysoce vážit, do života uvesti a použiti, ovšem i jiné bratry k tomu probuzovati, aby radost naše dokonalá byla a aby se náš národ tohoto tak výborného daru i hodným býti dokázal. Nebo komu mnoho dáno, od toho se i mnoho žádá a očekává, ten jest povinen i počet složit z toho, jak se svěřeným sobě pokladem těžil a hospodařil. Jeli nevděčnost již při jednotlivých lidech a při tělesných dobrodiních škaredým hříchem: čím více ona to býti musí při celých národech a při duchovních, vědeckých dařích a pokladech. Chut a smysl pro zpytování národních starožitnosti budí se sice nyní mezi všemi Slavy, jednoty a spolky ke hledání a ochránění dávných národních pomníků utvořují se téměř u všech našich spolukmenovců. Dobře zřízená Musea a soukromé sbírky otvírají svobodný přístup k mnohým starovědeckým pokladům zvědavému obecnstvu, tak v Praze, v Záhřebě, v Krakově, ve Lvově, ovšem i zde ve Vídni. Ale ještě mnoho z tohoto ohle-

Obr. 7. Kollárův rukopis německé verze řeči z 15. 10. 1851. – Fig. 7. Kollár’s manuscript of the German version of the speech from 15 October 1851.

Obr. 8. Tisk české verze Kollárovy řeči z 15. 10. 1851 (Vesna 1, 1851, 487). – Abb. 8. Print of the Czech version of Kollár's speech from 15 October 1851 (Vesna 1, 1851, 487).

du k činění pozůstává. Ještě musejí samy vrchnosti tyto vážné starotiny pod ochranu vzíti, které neumělost a lehkomyšlnost všetečně ničí aneb nízká zisku žádost ukrývá, slévá a v obyčejný kov a peníz obrací. Ještě musí naše Archäologie a Mythologie do škol, gymnasií a universit všeobecně co řádné studium uvedena býti; ještě musejí prostonárodní knihy o této vědě pospolitým jasným slohem sepsány a rozšiřovány býti, aby tyto poklady i obecnému lidu přístupné byly a tak ze školy do života se přesadily a opravdovou národní vzdělanost umožnily a připravily. Nebo jen ta vzdělanost jest národní, pravá a trvanlivá, která se na kořenech a základech národní minulosti staví. A toto jest vaše úloha pánové! tato práce čeká na vás jako mladší pokolení našeho národu.

Čím větší jest počet těch, kteří pouze chlebodárnými vědami se zaměstnávají, nedbajíce na to, co čistolidského a čistonárodního jest: tím větší musí býti vaše účastnost v této vědě, tím snažnější vaše pilnost v ní již proto, že se Vám mezi nesčíslnými bratřími přece poštětlo ze žaláře oné všednosti se vylámati a k vyššímu tomu svobodnému životu se povznésti. Budmež tedy netoliko posluchači a ochotníci této národní vědy, nýbrž i její učitelé a apoštolé mezi nevěřícími aneb odcizenými. Nedejte se mýliti v tomto vznešeném povolání ani

křikem neznalců ani šeptem pokrytců a posměvačů, kteří Mythologii za dětinské báchky a hračky vyhlásují a v uponižování pohanství povyšování křesťanství hledají. Křesťanského náboženství nelze ani chápati ani ceniti tomu, kdo nezná jeho předchůdců.

V minulém běhu bavili jsme se v našich archäologicko-mythologických hodinách více na zemi, při zemských božstvích a náboženských úkazích, chrámech, slavnostech, obětích; nyní zraky své více k nebesům a k obloze obrátíme, budouce považovati jeden z podivu nejhodnějších pozůstatků našich předků, totiž tak řečený mythologicko-astronomický *Žvířetník* čili Zodiakus, a jeho spojení s rolnictvím a celým živobytím našich praotců Staroslavů.

Příloha 7.

Jan Erazim Vocel: Plán univerzitních archeologických přednášek v Praze
(psán patrně již 1849)

Appendix 7.

Jan Erazim Vocel: Plan of the university archaeological lectures in Prague
(apparently already written down in 1849)

Vocel, J. E.: Programm der Vorlesungen über böhmische Archäologie und Kunstgeschichte von Joh. Erasmus Vocel. (Nedatovaný rukopis-koncept, Státní okresní archiv Kutná Hora, fond J. E. Vocel.)

Als oberster Zweck der böhm. Alterthumskunde wird hingestellt: das Leben des böhm. Volkes in seiner Urzeit, insbesondere aber jene Seite desselben, durch welche sich das Streben nach dem Idealen und Göttlichen ankündigt, mit Hilfe alter Kunst- und Kulturdenkmale zu erforschen und darzustellen.

Die böhmische Alterthumskunde umfasst allerdings bloss ein Aggregat empirischer Erkenntnisse, erlangt aber durch die systematische Anwendung des zur Realisierung des obersten Zweckes dienenden Material einen wissenschaftlichen Charakter. Damit aber dieselbe als Wissenschaft ihrem Zwecke entsprechen könnte, ist es nothwendig, sie in zwei von einander unabhängige Abschnitte abzutheilen, und zwar:

1. Archäologie der vorchristlichen Periode Böhmens.
2. Archäologie des böhmischen Mittelalters.

Obleich beide Theile dieser Wissenschaft einen und denselben Zweck anstreben, so sind doch die Mittel, deren sich die Archäologie im jeden dieser Abschnitte zur Erreichung ihres Zieles bedient, so verschieden von einander, dass sie unter einen Erkenntnissgrund sich nicht einreihen lassen. Denn die Kunst- und Kulturüberreste aus der heidnischen Periode Böhmens sind in das Dunkel des Zweifels und der Ungewissheit gehüllt, indem eine charakterisierende Unterscheidung zwischen keltischen, germanischen und slawischen Alterthümern in Böhmen noch nicht stattgefunden. Es ist somit die specielle Aufgabe der ersten Abtheilung der böhmischen Alterthumskunde, mit Hilfe der historischen Kritik, der vergleichenden Sprachen- und Völkerkunde jene Denkmale, welche die beiden erstgenannten Urvölker in Böhmen zurückgelassen, von den ältesten Kunst- und Kulturüberresten der Čechen zu sondern, die letzteren zu sichten und zu ordnen, um so dann aus denselben eine Darstellung des ältesten Zusammenlebens des böhmischen Volkes in kulturhistorischer, mythologischer und staatlicher Beziehung zu entwerfen.

Um diese keineswegs leichte Aufgabe zu lösen, ist ein tiefes Eingreifen in die älteste Geschichte der indoeuropäischer Völkerstämme erforderlich, ferner die Kenntnisse der entsprechenden Stellen der klassischen und byzantinischen Autoren, sowie zur Herstellung wichtiger Parallelen auch die der Quellenangaben über norddeutsche Geschichte des X., XI. und XII. Jahrhunderts. Auch darf bei den Vorträgen über diesen Theil der böhmischen Alterthumskunde nicht ausser Acht gelassen werden, dass, um die charakterisierten Nationaleigenthümlichkeiten der slavischen Böhmen hervorzuheben, eine immerwährende Rücksicht auf die ältesten historischen und Sprachquellen der übrigen slavischen Völker genommen werden muss. Endlich wird vorausgesetzt, dass zur fruchtbaren Förderung dieser Wissenschaft die etwa noch vorhandenen Kunst- und Kulturüberreste der heidnischen Periode zur unmittelbaren Anschauung vorgelegt werden müssen ~~wobei der Gefertigte die Hoffnung hegt, dass das löbl. Ausschuss des böhm. Museums nicht /škrtnuto Vocelem/~~

Die Alterthumskunde des böhmischen Mittelalters hat das Substrat ihrer Forschung, nämlich das böhm. Volk, historisch festgestellt und gegeben. Sie hat nicht nöthig, wie die Archäologie der heidnischen Periode, mit Hilfe der historischen Kritik, der ethnographischen und linguistischen Forschung, die Existenz der Kulturüberreste der heidnischen Epochen darzuthun und zu beweisen. Sie sucht blos auf und erforscht

die Denkmale der Kultur und Kunst, und der geistigen Entwicklung der Böhmen überhaupt, vergleicht dieselben mit ähnlichen Monumenten anderer Nationen und liefert dadurch einen immer mehr sich häufenden Stoff zur treuen Darstellung des böhm. Volkslebens und zur gehörigen Würdigung eines Werthes in kulturhistorischer, nationaler und politischer Beziehung in den mannigfachen Perioden des Mittelalters. Während also die Archäologie der heidnischen Periode sich der historischen und ethnographischen Forschung als des Hauptmittels zur Analisisirung ihres Zweckes bedient, liegt das Hauptmoment der Thätigkeit der Archäologie des böhmischen Mittelalters in der Kunstkritik und in dem Kenntniss /.../ Kunstdenkmale. Durch diese beiden Hilfsmittel wird die Eintheilung der böhm. Archäologie als Wissenschaft in die oben angeführten Abschnitte begründet.

Die Vorträge über die Archäologie des böhm. Mittelalters verbreiten sich über die Denkmale der Malerei, als: alte Miniaturen, Hand- und Tafelgemälde, ferner über die Monumente des byzantinischen, des Übergangs- und des gothischen Styles, der Skulpturen, Schnitzwerke usw. Dabei muss ein fortwährendes Kombinieren mit ausländischen, zumal deutschen und slavischen Kunstresten dieser verschiedenen Gattungen stattfinden. Ein ferneres Objekt der archäologischen Vorträge sind die ältesten böhm. Literaturdenkmale, zumal die der Dichtkunst. Diese sind nicht bloss ein Behelf- und Hilfsmittel zur Aufklärung und näherer Würdigung der plastischen Kunstdenkmale; sondern sie liefern in Verbindung mit den Kunstresten der Malerei, Plastiken, Baukunst zugleich die Materie, aus welcher sich ein naturwäres Bild des häuslichen und öffentlichen Lebens, der Kleidertracht, des Culturzustandes und der geistigen Anschauungs- und Denkweise der Böhmen darstellen lässt. Die Archäologie, so wie ich sie hier auffasse, hat nicht bloss für die Cultur- und Kunstgeschichte Böhmens eine grosse Wichtigkeit, sondern auch als Wissenschaft eine höhere Bedeutung. Denn der Zweck jeder Wissenschaft ist die Weckung und Förderung irgend einer Erkenntniss, mag diese nun dem Gebiete der sinnlichen Natur, oder der geistigen Potenz der Menschheit angehören, durch die Archäologie, in soferne dieselbe den Kulturzustand und das geistige Leben des böhm. Volkes schildert, wird die specielle Kenntniss eines Theiles der Menschheit gefördert, und zwar jenes Theiles der Menschheit, mit dem jene, für welche diese Vorträge bestimmt sind, als Söhne des edlen Böhmervolkes in nächster unmittelbarer Verbindung stehen.

Ogleich das Gebiet der hier zu behandelnden Wissenschaft ist von so grossen Ausdehnung, dass die Kräfte eines Einzelnen zur Lösung der schwierigen Aufgaben die sie aufstellt, kaum hinreichen, so lebe ich der festen Hoffnung, dass mir meine innige Liebe zum Vaterlande die Kraft geben und eine angeklärte Regierung die Aufmunterung und Hilfe nicht versagen wird, damit ich wenigstens den Grundstein legen kann zu einem wissenschaftlichen Gebäude, das von andern fähigern, durchgebildeteren Geistern in der Zukunft zur Ehre Böhmens und zur Verherrlichung der Wissenschaft in Österreich an der Hochschule Prags aufgeführt werden soll.

Meine Vorträge über böhmische Archäologie und Kunstgeschichte stellen sich daher in ihrer einfachsten Gliederung auf folgende Weise dar.

I. Archäologie der vorchristlichen Periode Böhmens.

- A) Die Urzeit Böhmens.
- B) Die Kelten. Charakteristik keltischer Alterth.
- C) Die Markomanen. Charakteristik markom. Alterth.
- D) Die Slaven. Charakteristik slav. Alterth. Die aus den Resultaten archäologischer Forschung construirten Bilder der ältesten Cultur, des häuslichen, kriegerischen und religiösen Lebens der heidnischen Böhmen.

II. Archäologie des böhmischen Mittelalters.

- A) Übergang vom Heidenthum zur Christenthum; die Spuren derselben in den ältesten Culturüberresten.
- B) Nationale Epoche der böhm. Kunst (bis zur Mitte des XIII Jahrhunderts)
a/ Dichtung, b/ Malerei, c/ Baukunst und Skulptur
- C) Zweite Epoche der böhmischen Kunst
- D) Darstellung des geistigen, häuslichen und socialen Lebens der Böhmen in der Nationalepoche des böhm. Mittelalters
- E) Darstellung des Lebens der Böhmen seit der Mitte des XIII Jahrhunderts bis auf Ferdinand I.
- F) Schlussbetrachtungen.

Příloha 8.**Jan Erazim Vocel: Programový úvod k přednášce o archeologii pohanského věku**
(předneseno 10. 4. 1850)¹⁴**Appendix 8.****Jan Erazim Vocel: Programme introduction to the lecture on the archaeology of the Pagan Age** (delivered on 10 April 1850)

a/ Vocel, J. E.: *Úvod k přednášení o archeologii české. (Nedatovaný rukopis: Státní okresní archiv Kutná Hora, fond J. E. Vocel)*

b/ Vocel, J. E. 1850a: *Účel a význam archeologie české. Časopis Národního muzea 24, 115-126.*

{Považuji to za zvláštní přízeň osudu, Pánové! že mně prvněmu popráno jest, na vysokých školách pražských přednášeti českou archeologii, vědu, která s životem našim v úzkém spojení se nalezá. protož skládám povinné díky J. Vel. císaři a králi i vys. ministerstvu osvěty za zřízení professury české starovědy, taktéž i slavn. sboru profesorův fakulty filosofické, kterýžto mne k tomuto, pro národní vzdělání důležitému úřadu navrhnul.}

Probuzený duch národnosti [Historická důstojnost národa] žádá, aby národ poznal sám sebe. Neníť pak národ pouze za nynější doby žijící pokolení jednoho jazyka a rázu; nikoli, slovo „národ“ zahrnuje významem svým též i dávno zhaslá pokolení, z jichžto krve, jazyka, ducha, mravů, strastí i slastí nynější potomstvo zrostlo a se vyvinulo. Tak i národ český obsahuje v sobě veškerá pokolení krve české od pradávných dob, k nimžto světlo historické ani paprsky svými nevniká, až k pokolení nynějšímu. {Od nejdávnejších časů zjevuje se jeden atýž český národní živel; doby a stupně vyvinování jeho jsouť ovšem rozmanité, avšak národ jest jeden, nerozdílný.} Protož se zakládá na slávě získané za minulých časů též i sláva národní v době nynější. {Skutek skvělý, buď si on rekovností aneb v oboru umění, věd a lidské vzdělanosti vůbec duchem českým vykonán, nesmí tudíž ztracen býti z paměti potomkův, nýbrž co majetnost národní musí vložen býti mezi klenoty, jimiž národ náš na budoucí časy se zdobiti a honositi má.} V hojnosti a skvělosti těchto pokladů objevuje se historická cena veškerého národa. Národ, jenž sobě nevšímá a neváží pokladů takových, buď jich naprosto nemá aneb tak hluboce klesl, že jemu čest a hana, sláva a ponížení věci lhostejné jsou, že lopotíc se v podlém sobectví ani neznamená, kterak se od velebného, božského původu svého odchyluje a k podlému zvířectví kloní. Běda národu, jenž zaslepen jsa kouzelnou vnadou jakékoli světoběžné idey, k takovéto samovraždě by se naklonil! Byť i zhasla pověst bývalé slávy jeho, paměť hanby nové zůstala by na věky!

A bohužel! musíme se vyznati, že jsme se my Čechoslované již již k oné době smrtné mrákovy klonili; nebo větší díl vzdělanců kmene českoslovanského děje a jazyk předkův a svou vlastní národnost za povrhel považovali, tomu napomáhajíce, aby tato násilně dušena a ze života vypuzena byla. *Národní rovnoprávnost* slovem císařským veškerým Rakouska národům za heslo spásy ustanovená, zahrnila onu mrákovu a národ náš k novému naděje plnému životu vzkřísila!

Dějepis, jenž líčí osudy a skutky člověčenstva, vede tím samým k poznání života národův. „Jen tam, kde ušlechtlejší částka člověka vládne nad oborem činnosti pouze zvířecí, kde život lidský touhou po ideách a bohovosti nabývá významu vyššího, a duch ani v kalu tupé všednosti netone, ani jedem přebroušené smyslnosti se nevysiluje, kde jméno boha a vlasti, zákonův a cnosti, práva i svobody budí v duších takový ohlas, že obec celá hotova bývá i krví svou o ně se zasazovati: jen tam dítí se mohou skutkové, které připomínati potomstvu i milo i hodno jest.“ Takto dí náš Palacký v úvodu svém k dějinám českým. – Ukazujet ovšem dějepis, kterak národ touhu svou po ideách a bohovosti projevuje; avšak jen potud důkazy toho podává, dokud tyto do života veřejného, politického neb válečného zasahují. Důkazy však vznešené této touhy, které se v tiché domácnosti, v oboru umění, náboženských obřadů a vzdělanosti vůbec vyskytují, dějepis, zvláště dávnějších věků, jen velmi zřídka obsahuje. A předce ona duševního snažení stránka, jež se nezjevuje ve hluku osudných dějů, nýbrž v tiché soukromnosti se tají, nad míru důležitá jest. Tak n. př. drahocenné ostatky z dávných věků, v rukopisu Královodorském nám zachované, obrazy karlotýnské, vzácné to památky umění českého XIV století, neméně národ náš oslavují, nežli jakýkoli válečný skutek předkův našich, jež dějepis v desky své zaznamenal.

¹⁴ Základním textem je rukopis /a/, do něhož jsou zaneseny (kromě interpunkčních apod. drobností) změny provedené Vocelem pro tisk /b/ – není známo, zda před přednesením na univerzitě nebo až před tiskem: v závorkách [ ] jsou umístěny změny proti původnímu textu, { } nové rozšiřující vložky; škrty v původním textu jsou ponechány, ale označeny. V lomítkách // místa výjimečně vypuštěná editorem. Zdůraznění slov a vět pochází z tisku /b/.

Archeologie národní, jenž nám život duševní dávných věků prostředkem uměleckých památek otvírá, jest tudíž bez odporu jedna z nejdůležitějších věd, [stojí tudíž bez odporu v první řadě věd,] kteréžto národnímu dějepisu k vykonání vznešené úlohy jeho nápomocny jsou.

Jednat' ovšem národní archeologie o starobylostech; avšak vším právem tvrditi se může, že jest nejmladší věda, jižto duch času zplodil, jelikož právě ve hnutí národním nynějšího věku původ a počátek svůj bere. Před několika desetiletími [V nedávno minulé době] ještě obsahovala archeologie nejvíce známost řeckých, římských, egyptských a hetrurských starožitností, a jen nějaká mimochodem zmínka se činila o památkách germanských a keltických [celtických]; o slovanských však (zde nemluvíme o starožitnostech jazykových a národopisných) jen velmi zřídka nějaká suchopárná správa byla prohozena. Souvisely ovšem starobylé umělecké památky klasických národů s klasickou literaturou, přičiněním humanistů pilně vzdělánou. Mimo to poskytovaly ostatky starobylého umění na klasické italské a řecké půdě nalezené výtečností svou skvělý pohled a protož se co drahocenné šperky sestavovaly ve sbírkách veřejných i ve skříních zámožných příznivců umění, kdežto starobylosti keltické [celtické], germanské a slovanské z velké části neouhledné jsouce, opovrženy a zapomenuty zůstaly.

Nicméně v těchto ostatcích, z pradávých dob až ke dnům našim zachovaných, velká cena se skrývá, stavíc je mnohem výše každému národu svůj milujícímu vzdělanci, nežli sebe skvělejší umělecké zbytky dávných Řeků a Egyptčanů. Starobylosti národní vysvětlují spůsoby, obyčeje, náboženské obřady, stupeň umění a vzdělanosti dávných předků našich, o nichž historie budto pražádné aneb mylné správy podává. Neboť starý dějepis líčí nejvíce válečné činy; o národu, jenž krvavých stop v letopisech nezanechal, mlčí historie naprosto aneb jen tolik o něm se zmiňuje, aby jménem jeho nějaká mezera na mapě národopisné vyplněna byla.

{K tomu přistupuje, že o dávných dobách evropské historie nejvíce správy se vážily z řeckých a římských spisovatelů, zmiňujících se pouze o takových národech, k nimžto válečná zbraň světovládých Římanů zasahovala. Kdyby výbojný meč Římanův s kopím germanským se nebyl setkal, sotva by se nějaké správy našlo o Germanech u Julia Caesara a Tacita: historie Germanů by bez pochyby hustou mlhou byla zahalena podobně jako děje Slovanů, o nichžto na jihu historie řecká (byzantská) a na severu dějepis německý jen potud vypravují, dokud se Slovanstvo s těmito národy na krvavém dějišti potkalo.}

Jestito velká, ovšem i nesnadná úloha, děje, mravy a obyčeje pradávých mlhou krytých národů [úloha vědy historické, netoliko boje národův a skutky velitelův jich, nýbrž i snažení a činnost lidu líčiti, pradávnu, až posud mlhami zatajenou historii vzdělanosti a mravů] světlem a barvou přiodít a umrtvělé tvary nejstaršího národního života proniknouti duchem vědeckým. Předních prostředkův k dosažení cíle tohoto poskytuje vyprávění starých letopisů [zpytování starých archivů a letopisů]; taktéž čerpati lze, ovšem opatrně, z národních pověstí a podání; a kde i tyto prameny vysychají, poskytuje srovnávající jazykozpyt obezřetnému badateli světla; a když i toto zhasne, zableskne, ovšem děsným světlem – poslední historická jiskra z hrobů dávných zhaslých pokolení. {Což n. p. nám Čechům osudem dochováno jest z pohanských dob předkův našich? Ozývát' se líbezný avšak temný hlahol oněch časů v Královodvorském rukopise, jako milohlasná ozvěna sladké písně posledního slavíka; a však tážeme-li se ducha historie a básnictví po dalších dřevnějších správách, tuť žádné odpovědi již neobdržíme. – Než však ejhle!} Ve hrobích pohanských zjevují se vojínové [bohatýři], mající meče a kopí po boku [meče po boku, kopí v ruce], řízu sepiatou překrásným spínadlem, rámě a nohy zdobené bronzovými [bronzovými] kruhy. Tyto hrobové ostatky dávají nám ovšem němé, avšak makavé svědectví o zbrani, kroji a o stupni umělecké a řemeslnické [umělecké] vzdělanosti předkův našich, k nimžto světlo historické [světla historického] více nevniká. Tak na př. v přehojných rovech, ježto rozbouřené Labe před několika lety odkrylo, objevuje se množství z velké části vkusně a ozdobně zhotovených nádob a osudí, jenž popelem mrtvých a ostatky domácího zaměstnání naplněny byvše, svědectví dávají o řemeslnické a umělecké zručnosti a o pohřebních obřadech Čechův, věku Přemyslova a Neklanova současných. Ano, tvrditi můžeme, že duch zpytující pronikne temnotu hrobů velí, aby dávné věky z mrtvých vstaly – tvrditi můžeme, že se zde myšlénka vzkříšení vyskytuje ve skutečném spojení s hrobem! –

Avšak tajiti nemohu, kterak nesnadné jest zpytování takové, kterak bludu a klamu na mnoze podrobeno. Nelze nabýti dokonalé známosti starobylosti žádnému bez porovnání jich s památkami druhu tohoto ostatních evropských, zvláště pak jinoslovanských národů. Ba věda archeologická vzdělavatele svého až za vzdálený ocean na pevninu Ameriky odkazuje, kde se na ohromné prostoře od moře Atlantského až ku břehu řeky Misisipy nesčíslné množství rovů vyskytá, jichžto obsah se na mnoze podobá ostatkům věků pohanských, jenž se na půdě střední Evropy objevily. Zjevuje se tak patrná příbuznost pohřebních obřadů, a tím svědectví o příbuznosti kmene, zjevují se tajnosti národopisné, o nichžto jsme potud žádného tušení neměli.

Podobně jako starobylosti poskytují historii vítané pomoci k dobývání pravdy dějepisní, taktéž dějepis podává archeologii hlavní základ, na němž tato soustavu svou může stavěti. Věda archeologická v nejužším spojení s historií se nalezá, nemohouc se obejít bez podrobné známosti jednotlivých historických věků.

Zvláště to platí o archeologii české. Na půdě české vyskytují se v pradávné době tři národové, totiž: keltický [celtický] (čili vlaský), germanský a slovanský. O životě a skutcích Keltů [Celtů] a Markomannů ve vlasti naší dějepis velmi řídké, a to mlhou nejistoty a pochybností zahalené správy podává. O slovanském pokolení za pohanské doby ovšem již hojnější podání se vyskytují, avšak i tyto nejisté a na mnoze báječné jsou. Pročež archeologii české pohanské doby bedlivého historického badání a srovnávání na nejvyš potřebí.

A není na tom dosti, aby zpytatel národních starožitností pouze k dějinám národův evropských zření své obracel; věc sama káže, aby historické zpytování rozšířil též k národům vzdálené Asie, zvláště k pradávným obyvatelům Indie, Persie a těm, jenž na břehách Pontinských obývali. Pole to zajisté ohromné, zvláště povážíme-li, že archeolog, jenž vniknouti chce do ducha starobylostí, též i k mythologii, národ- a jazykozpytu outočistě bráti musí, ano že jemu i třeba, k přírodě, zvláště pak k lučbě zřetel svůj obracet. Lučba nejpatrněji může ustanoviti, zdali kovová slitina z doby předkřesťanské pocházející, výrobkem jest keltické [celtické], germanské neb slovanské ruky. Památky lidské činnosti, nalezené ve vrstvách mocí Neptunskou utvořených, nástroje a náčiní rukou lidskou zhotovené, avšak působením času v kámen obrácené, nutí nás, abychom zkoumající přírodovědě nálezy své na uváženou předložili, a na rozhodnutí takto získaná další zpytování svá stavěli a opírali.

Tak tedy znamenáme, že děje- a národopis, mluvozpyt i přírodověda musí nápomocny býti archeologovi, zpytovateli jenž pojav úlohu svou duchem vědeckým, věrně o to se zasazuje, aby pravdu nezkalenou z hlubokých tmavých bání pradávných věků na jasné denní světlo vyvedl.

{Tím jedině zpytovateli starožitností možnost se naskytuje, aby k líčení domácího a veřejného života, obyčejů, zákonů a náboženských obřadů netoliko slovanských Čechů, nýbrž i keltických [celtických] a německých praobyvatelů na půdě české přistoupil a takto látku k prahistorii vlasti naší přihotovil a sestavil. *Prahistorie České země* ovšem pouze během času důkladně se může vyvinouti; jít toliko v přednáškách tohoto půlletí chci material snášeti k tomuto cíli, a v systematickém pořádku jej s vámi, pp., sdíleti.

Chtěje poskytnouti alespoň zběžný přehled velkého jeviště, na němž se národní archeologie pohybuje, přistupuji k době křesťanské. /... Další partie se zabývá „ostatky umění básnického, stavitelského, malířského a obraznického“ – K. S./

Podav takto zběžný přehled obsahu archeologie české, ukázal jsem, jak nesmírné pole činnosti ona obsahuje, tak že jedinému člověku ani možno není, aby veškerým úkolům této vědy dosti učinil. Neboť kdo může se honositi zevrubnou vědomostí národ- i zeměpisu, známostí dávných náboženských i společenských obřadů a obyčejů, i vědomostí tolika žijících i mrtvých jazyků? Kdož mimo to znatelem jest literatury středověké, i znatelem a posuzovatelem mincí, pečetí, obrazů a stavení rozličných věků a druhů? Kde se nalezá onen učenec, jenžby s těmito vědomostmi též i známost přírodovědy spojoval a nad tímto ohromným obsahem věd kritickým duchem a jasným rozumem panujíc, na pravdě založené výsledky zpytování svého světa na odív by postaviti mohl? Každý z vás, Pp., uzná, že život lidský, byť i příroda sebe delší lhotu jemu vyměřila, nestačí k získání tak rozmanitých, tak rozsáhlých vědomostí, z nichžto každá s to jest, aby veškerou činnost důkladného zpytatele zaujala. Duch i příroda nás zde na *vzájemnost vědeckou* odkazují. Tak jako posvátný cit národnosti k příbuzným národům víže nás a nutí, abychom z jich osudů, jazyka a duševních plodů posilu a prospěch vážili, – tak tomu i duch vědy chce, aby jedna u druhé rady a posílení hledala. –

Tu se však nejeden táže, jaký prospěch věda archeologická, k nížto sobě jen nevšedním namáháním klíče lze dobytí, pěstitelům svým poskytuje? Jen ten, kdo ve všední ledabylosti život trávě, k vyšší duševní ceně jeho zřetel neobrátil, jen takový může pochybovati o výhodách, ježto známost národní naší vědy přináší.} Účel každé vědy býti musí, rozšiřovati vědomosti, tající se buďto v říši přírody, aneb v duševním životě člověčenstva. Nebudiž to na újmu přírodovědě řečeno, když tvrdím, že stopy života [činnosti] pouhé přírody mnohem pečlivěji a nákladněji zpytovány byly až dosavad, nežli důkazy činnosti ducha lidského, {jevící se v ostatcích umění snahou a silou ducha zplozených. Ovšem zdá se, že zpytování přírody a pouhé hmoty občanům i státu více hmotného prospěchu se získá, nežli snažením naším, jakož i snažením vědy vůbec, kterážto pouze duševní živel za předmět zpytování sobě obrala. Než však člověk netoliko hmotně, ale i duševně žije, a nespravedlivé a nehodné vyšší nadsmyslné hodnoty jeho bylo by, kdyby se pouze hojným nákladem pečovalo o zvířecí stránku člověka, kdežtoby se duch, jenž v nadsmyslné říši věd pokrm, útěchu a ozdoby svou nalezá, potrava a posila taková za příčinou zdánlivého materialního neprospěchu skoupě upírala. – Namítati by se ovšem mohlo, že říše přírody podává v systematickém ústrojí svém obraz podivu hodného organismu, v němž se vyšší úmysl tvůrce zjevuje, kdežto o plodech lidské ruky z dávných časů nám dochovaných dle dosavadního mínění totéž tvrditi nelze. Avšak člověk jest nejskvělejší tvorem síly světopločné, a v postupném vyvinování ducha lidského jeví se taktéž velebný úmysl věčného tvůrce. Rozumu zpytujícímu ostatně známo, že jedna věda, jedna pravda po druhé z lůna tmavé nevědomosti se vyvinuje. Vědecká pravda, dnes ještě v hustých mlhách budoucnosti se tající, o nížto tudíž ani nejmenšího tušení nemáme, může v příš-

tím věku snášeti se co jasná hvězda na obloze lidských vědomostí. Tak zajisté nepochybujeme, že kdyby asi před třemi sty léty někdo n. p. o systematickém nerostů ústrojí na hlaťopisu založeném mluvití chtěl, rovněž by se s podobnou nedůvěrou potkal, jako ten, jenžby již nyní vědeckou soustavu ve hmotných starobylostí ostatcích snažil se dokázati. Nicméně předvídám, že v nedlouhém čase věda archeologická na onen stupeň se povznese, kde snadno bude, dle jistých určitých znaků a znamení ustanoviti věk, způsob a národní původ archeologických předmětů, makavých to důkazů dávnověké činnosti ducha lidského!

Archeologii českou rozšiřuje se zajisté známost duševní činnosti člověčenstva a sice té částky člověčenstva, s kteroužto my Čechevé krví i duchem nejbližší spřízněni jsme.) Věda tato nás učí znáti vyšší mravní cenu lidu československého, ona stopuje kroky národa na cestách života jeho od těch dob, co se ze stavu přírody vyvinul, po všech stupních jeho zdokonalování; ukazujet ovšem i na poklesky a zpáteční kroky, které buďto vlastní nebo cizí vinou puzen jsa, národ na dráze této učinil. Poskytuje tedy věda naše zdroje světla vědeckého a spolu i prameny útěchy, národní lásky a důstojnosti, jakož i {prameny vyššího} naučení, opatrnosti a tudíž i občanské moudosti, a takto bohda! věda naše přispívati bude k uvědomění a a ušlechťení mladého československého pokolení, jehožto úlohou jest, [na nižto úloha připadá,] aby vytrvale a trpělivě pracujíc, nestranností {, spravedlivostí} a vědeckou i mravní jadrností svou národnost českou před {veškerým} světem k vyšší důstojnosti a velebnosti povzneslo. –

Konečně {Pánové moji! nucena se cítím podotknouti, že já zde význam, objem, obsah a úkol české archeologie tak jsem líčil, jak vroucně přeji, aby věda tato ve vlasti naší pěstována a zvelebována byla. Daleko jsem však toho mínění vzdálen, žeby schopnosti, vědomosti a síly mé k vykonání takovéto úlohy dostačovaly; já toliko výsledky a zkušenosti, které – láskou k historické velebnosti národa českého veden jsa – za minulých časů dosti pracně jsem získal, zde míním přednášeti, k tomu hledě, abych náhledy, které v duchu mém se utvořily, dle možnosti v soustavní pořádek uvedl. Než však s citem vděčnosti vyznávám se, že v přednáškách svých se opírám hlavně na pevný základ, jejžto mi slovutní učenci naši Palacký a Šafařík ve spisech svých položili. Šafaříkovy Starožitnosti, kniha to neocenitelná, posvátná všem slovanským národům, musí mi býti pravidlem a vůdcem, kdekoli předmět můj do říše národopisu a do dějin staroslovanských zabíhá. Nebudiž vám tedy divno, Pánové! jestli začasto se známými od jinud správami se potkáte. Kdyby Šafaříkova díla nebylo, s těžkostí bychom pravé cesty našli v dávnověkosti slovanské, hustou temnotou zatajené, a já bych sotva se s Vámi Pánové vydati mohl na cestu do pradávných věků vlasti naší. Na základě, slavnými badateli našimi položeném, chci tedy dle skromné síly své stavěti, té pevné naděje jsa, že mnohý z Vás, Pánové! dále bude zvelebovati vědu, v nižto národ náš minulý svůj život spatří a z pohledu takového útěchu, naději, sílu a občanskou moudrost vážiti bude! –}

/Marg. v rkp.: Účel arch. č. doby předkřesťanské jest, život, mravy a způsoby těch národů líčiti, kteří v době předkřesťanské ve vlasti naší české přebývali./

Příloha 9.

Jan Erazim Vocel: Programový úvod k přednášce o archeologii křesťanského středověku
(přednesen 6. 11. 1850)¹⁵

Appendix 9.

Jan Erazim Vocel: Programme introduction to the lecture on the archaeology of the Christian Middle Ages
(delivered on 6 November 1850)

a/ *Vocel, J. E. 1850b: Česká archeologie křesťanského středověku. Časopis Národního muzea 24, 541–555.*
b/ *Totéž, separátní tisk. Praha 1850, 18 str. /Kráceno./*

Archeologie /.../ dle novějšího pojmu jest nauka, která pomocí starobylých památek osvětluje život národů. Nauka tato jedná o starobylém umění, taktéž o mincích, nápisech, obrazech historických, obsahuje známost obřadů náboženských, starodávních zákonů. obyčejů a způsobů domácího i veřejného života. Již z toho na jevě jest, jak nesmírné pole zpytování nauka tato otvírá. Ještě znamenitěji však šíří se pole toto, když pová-

¹⁵ V tomto případě jde u /b/ o přímý separátní otisk článku v Časopise Národního (tehdy Českého) muzea; vzhledem k jeho dostupnosti jsou zde uvedeny pouze výňatky.

žíme, že každý národ, který za minulých věků nějakého stupně vzdělanosti dosáhl, svou zvláštní archeologii má, která opět na mnohé větve rozdělena jest. /.../

Nauka o dávném životě národů nynějších sluje *archeologii národní*, kdežto nauka o starobylostech dávno zahynulých klassických národů *archeologii klassickou* se nazývá.

Poněvadž každý vzdělaný národ svou vlastní archeologii má, /.../ protož i my Čechoslované zavázáni jsme citem vděčnosti a lásky k předkům svým, abychom zřetel k ostatkům jich vzdělanosti a duševního života obraceli.

O starožitnostech českých předkřesťanské doby jednal jsem v minulém půlletí; předmětem přednášek, ježto dnes začínám, jest *archeologie česká křesťanského středověku*.

Účel české archeologie křesťanského středověku jest, pomocí starobylych památek utvořiti pravdivý obraz života Čechův ve středním věku. /.../

Čím vzdálenější doba, o nížto dějepis jedná, tím důležitější, tím vážnější jest zpytování archeologické. Ano tvrditi můžeme, že v nejdávnější předkřesťanské době vlasti naší archeologické zpytování zaujímá přední místo, kdežto dějepis do zadu ustupuje. Neboť zdroje historické věku celtického, markomanského a pohanoslovanského tak sporé jsou a nevydatné, že se v krátkém čase mohou sčísti a během několika hodin úplně přehlédnouti, kdežto svědectví archeologické pomocí srovnávací metody z dávných dob vážená tak hojná jsou, že by ne hodin několik, nýbrž celých let k úplnému se s nimi seznámení potřebí bylo. /.../ To co dějepis jako v mlhách tahy všeobecnými naznačuje, nabývá těla, podstaty, individualnosti. Zde pokolení dávno zhaslá a zapomenutá mluví k zraku, k citu našemu prostředkem památek ze země, z rumu, z mohyl dobytých. Tu zbraň, tam mince, zde ohrada, tu nádoba, tam žaroviště poskytuje zřejmé svědectví o vzdělanosti, řemeslnické zběhlosti, domácím životě a obřadu náboženském i pohřebním; jména míst, vrchů a potoků zvučí až posud starodávním původním hlaholem k sluchu našemu a starobylá básně a pověsti zbudují v duchu a srdci ozvěnu myšlének, citů a toužení oněch pokolení, o nichžto dějepis buďto žádné, buďto zběžné a nejisté zprávy podává.

Avšak ve středním věku popouští archeologie znenáhla přední místo vědě té, která pravdivé, pamětihodné události a děje z pramenů písemných a z ústního podání vážené, popisuje, t. j. *dějepis*. /.../ *Historie a archeologie tudíž i ve středním věku úzce spojeny býti musí, aby úplný všestranný pohled na minulé doby národu našeho poskytnouti mohly.*

/Další text se týká již výhradně dějin středověkého umění. Na závěr připojuje Vocel rozvrh svých výkladů v rámci této přednášky./

1. Všeobecný přehled dějů a vzdělanosti evropských národů ve středním věku.
2. Nástin dějů českých a líčení vzdělanosti Čechův ve středním věku.
3. Počátky a způsob vyvinování umění křesťanského vůbec.
4. Umění v Čechách za křesťanského středověku a památky jeho až dosavad zachované, a sice:
  - A. Národní doba českého umění až do polovice XIII století sahající: a) stavitelství, b) obraznictví, c) básnictví.
  - B. Druhá doba českého umění až k bitvě bělohorské sahající.

Anfänge des Universitätsunterrichts der nichtklassischen Archäologie in Programmansprachen von Jan Kollár und Jan Erazim Vocel (1849–1851).

Zusammenfassung.

Nach den vereinzelt Versuchen, die „heimische“ Archäologie in europäische Universitäten einzuführen (J. G. G. Büsching in Breslau 1816 ff.) und nach der relativ kurzen Existenz des ersten offiziellen Lehrstuhls solcher Archäologie in Leiden (C. J. C. Reuvs, 1818–35) wurde der regelmäßige Universitätsunterricht der nichtklassischen Archäologie zum erstenmal in der österreichischen Monarchie eingeführt: im Jahre 1849 in Wien und 1850 in Prag. Diese beiden gleichlaufenden Fälle wurden durch die politischen Verhältnissen nach dem stürmischen Jahr 1848 beeinflusst.

Eine außerordentliche Professur der slawischen Altertümer wurde im J. 1849 an der Wiener Universität – als Belohnung des Poeten Jan Kollár (1793–1852) für die der Wiener Regierung in der Zeit der ungarischen Revolution erwiesene Dienste – errichtet. Es war eher ein Ehrenamt, das Kollár nur während kurzer Zeit bekleidete, er ist schon im Jahre 1852 gestorben. Als ein unkritischer Romantiker

und Dilettant hat er für die Wissenschaft nichts Neues gebracht – er hat sich vor allem den (gefälschten) „Idolen von Rhetra“ in Mecklenburg und der vermeintlichen uraltslawischen Besiedlung Italiens gewidmet, an die er fest glaubte. Seine Professur ist aber zu einem Präzedenzfall geworden, der es erlaubte, an ein ähnliches Amt auch außerhalb der Hauptstadt des Reiches zu denken. Dank seiner Teilnahme in einer informellen „Regierungspartei“ der konservativen Patrioten nach der Revolution des Jahres 1848 in Böhmen wurde Jan Erazim Vocel (1802–1871) 1850 zum außerordentlichen, 1862 dann zum ordentlichen Professor mit der Spezifikation für die tschechische (später allgemeine) Archäologie und Kunstgeschichte ernannt. Im April 1850 hat er mit einer Vorlesung über die „heidnische Vorzeit“ Böhmens begonnen. Später hat er auch die mittelalterlichen Altertümer (einschließlich des frühen Mittelalters) und die Kunstgeschichte, klassische Archäologie u. a. vorgetragen. Mit ihm ist endlich und definitiv die wirkliche Archäologie in beiläufig heutigem Sinne den Universitätsboden betreten.

Dieser Beitrag soll einige erhaltene handschriftliche Texte der Eröffnungs- und Abschlusreden zu den Vorlesungen von J. Kollár (aus den Jahren 1849–51) und J. E. Vocel (1850) zugänglich machen; es sind dies interessante Dokumente nicht nur für den sachlichen Inhalt der Vorle-

ČESKÁ ARCHEOLOGIE
křesťanského středověku.

Úvodní čtení

přednešeno

dne 6. Listopadu 1850 na universitě Pražské.

Od

J. E. Vocela,

c. kr. mimoř. profesora archeologie české a historie umění.

V PRAZE 1850.

TISKEM K. JERÁBKOVÉ, ŘÍZENÍM J. HLAVÁČKA.

Obr. 9. Separátní tisk Vocelova úvodu k přednášce o křesťanské archeologii z 6. 11. 1850. – *Fig. 9.* Separate print of Vocel's introduction to the lecture on Christian archaeology from 6 November 1850.

sungen, aber auch für das Erkennen des unterschiedlichen Charakters der beiden ersten Professoren, deren Zutritt und Auffassung der Themen; das Zeugnis vom Wesen der Anfängen der Universitätsarchäologie sowie ein Beitrag zur Fachgeschichte.

Karel Sklenář
Vinohradská 34
120 00 Praha 2
email: zuzana.blahova@ff.cuni.cz

PRAEHISTORICA 35/1

ACTA INSTITUTI ARCHEOLOGICI
UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Obálku navrhl a graficky upravil Marek Naglmüller
Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz
Praha 2021
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
Vydání I.

ISSN 0231-5432 (Print)
ISSN 2570-7213 (Online)
MK ČR 19021

Objednávky
1. Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
2. Ústav pro archeologii
Celetná 20, 110 00 Praha 1
(také výměna)